ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 30

IANUARIE—MARTIE

1979

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACŢIE

Redactor şef: SEBASTIAN MORINTZ
Redactor şef adjunct: ION BARNEA
Membri: MIRCEA BABEŞ, PETRE DIACONU, ALEXANDRU PĂUNESCU, RADU POPA.

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, România sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I.C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 30 Nr. 1 ianuarie—martie 1979

SUMAR

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 30 | N° 1 | janvier—mars 1979

SOMMAIRE

ÉTUDES

DISCUSSIONS

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

NECROLOGUE

COMPTES RENDUS

https://biblioteca-digitala.ro

GOSPODĂRIREA ANIMALELOR ÎN AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA FĂRCAŞU DE SUS

DE

ALEXANDRA BOLOMEY

Materialul provine din punctul „Pe coastă", în satul Fărcaşu de Sus, comuna Fărcaşele, jud. Olt. Punctul este localizat pe terasa inferioară a Oltului, uşor înclinată spre sud-est, tăiată transversal de pîrîul Tesluiului [1].

Oasele de animale ce ne-au fost încredinţate spre studiu s-au recuperat, după precizările descoperitorului, din gropile (de locuinţe) nr. 1, 2, 3 şi 5, care s-ar corela cu diversele etape ale culturii Dudeşti, după cum urmează :

groapa 1 = Dudeşti I a (+b ?)
„ 2 = Dudeşti I b
„ 5 = Dudeşti II
„ 3 = Dudeşti III

Este poate locul să subliniem că în istoricul cercetărilor osteoarheologice din ţara noastră referitoare la culturile neoliticului, aceasta este prima analiză pe material descoperit într-un context al culturii Dudeşti şi, pe de altă parte, împreună cu aceea de la Cîrcea [2], sînt primele analize de acest fel privind neoliticul Olteniei.

Rezultatele analizei cantitative sînt cuprinse în tabelele nr. 1 (pe etape de locuire) şi 2 (sintetic) şi exprimate grafic în fig. 1. Din tabelul 1 pare să rezulte că în decursul timpului a existat o tendinţă de scădere în exploatarea bovinelor, o fluctuaţie uşoară în exploatarea ovicaprinelor, o fluctuaţie marcată în ceea ce priveşte suinele şi, deşi uşor crescîndă, în general o exploatare redusă a cervidelor. Dar, deoarece aceste rezultate se bazează pe material provenind din cîte un singur complex pentru fiecare etapă, ar fi hazardat să punem prea mult accent pe ele.

Dacă observaţia arheologului conform căreia locuinţele nu sînt contemporane este corectă, atunci este justificată aprecierea numărului minim de indivizi în fiecare locuinţă. Alegerea criteriilor după care s-a făcut aprecierea numărului minim de indivizi a depins de piesele scheletice recuperate din fiecare groapă (tabelul nr. 3). Material relativ bun în acest scop l-au oferit ovicaprinele din toate nivelele şi bovinele din nivelele I b şi II. Din păcate nivelul Dudeşti I a, unde bovinele sînt cel mai bine reprezentate (vezi tabelul 1), a furnizat puţine maxilare ale acestor animale, aşa încît vîrsta lor de sacrificiu, reconstituită numai pe piesele scheletului postcranian, a putut fi apreciată doar în limitele foarte largi pe care le îngăduie asemenea piese (tabelul nr. 4).

[1] M. Nica, Historica, 1, 1970, p. 31—51.
[2] Al. Bolomey, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

https://biblioteca-digitala.ro

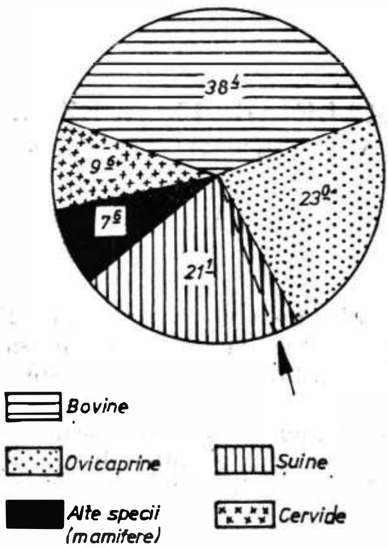

Fig. 1. Repartiția procentuală pe grupe de specii (Număr minim de indivizi).

Tabelul nr. 1

Repartiția cantitativă a grupelor de mamifere pe etape de locuire

Nivel arheologic	Sigle (în teren)	Specii (sau grupe)	Nr. piese	Nr. min. ind.
Dudești I a	Gr. 1	Bovine	118	9
	S.I, Gr. 1, —1,60—1,80	Ovicaprine	8	3
	S.I, Gr. 1, c. 2	Suine	14	5
		Cervus elaphus	2	1
		Total	142	18
Dudești I b	S.I Gr. 2—1,60	Bovine	55	4
	S.I Gr. 2—1,80	Ovicaprine	8	3
	S.I c.5 — 1,25 Gr. 2	Suine	6	1
		Cervus elaphus	1	1
		Canis lupus	1	1
		C. familiaris	3	2
		Total	74	12
Dudești II	S.I—1,00—1,20	Bovine	33	3
	S.I c. 8—1,00—1,10	Ovicaprine	2	2
	S. II Gr. 5 c. 1	Suine	8	2
		Cervus elaphus	1	1
		Canis familiaris	1	1
		Total	45	9
Dudești III	S.I—0,80—0,90	Bovine	58	4
	S.I—1,10	Ovicaprine	12	4
	S.I Gr. 3	Suine	11	3
		Cervus elaphus	2	1
		Capreolus	1	1
		Total	84	13

https://biblioteca-digitala.ro

Aşa cum remarcam cu altă ocazie [3], oasele descoperite în locuinţe oglindesc neglijenţa şi lipsa de spirit gospodăresc a celor ce au trăit în locuinţele respective. De aceea, în cazul materialului osteologic din locu-

Tabelul nr. 2

Repartiţia numărului de piese (Nr. p) şi a numărului minim de indivizi (NMI) pe grupele de mamifere (toate nivelele)

	Nr. p.	NMI	% Nr. p.	%NMI
Bovine	264	20	76,5	38,4
Ovicaprine	30	12	8,6	23,0
Suine	39	11	11,0	21,1
Cervide	7	5	2,0	9,6
Alte specii	5	4	1,4	7,6

Tabelul nr. 3

Criterii de apreciere a numărului minim de indivizi (NMI) [4]

	Bovine		Ovicaprine		Suine	
	NMI Vîrstă	Criteriu	NMI Vîrstă	Criteriu	NMI Vîrstă	Criteriu
N.I.a	1 sub 6 luni 2 sub 1—1,5 ani 6 peste 1—1,5 ani	Atl. Cx, D3 2 H. dist. st. 6 R. pr. dr.	1 sub 1,5 —2 ani 2 4—6 ani	Mc. dist. neepif. 2Mdb. st	1 inf.-juv 3 sub 1 an 1 ad.	Tb 3 Sc. st C ♂ masiv
N.I.b	1 5—6 luni 1 ≅ 15 luni 1 sub 2—3 ani 1 peste 2—3 ani	Mdb. st „ „ „ „ Mdb. dr	2 6—12 luni 1 1,5—2 ani	2 Mdb. st Dent. inf. dr	1 sub 1 an	toate piesele
N.II	1 6—7 luni 1 1,5 an 1 adult	Mdb. dr „ „ „ „	1 2—6 luni 1 8—10 ani	Mdb. dr. „ „	2 —	2 Sc. st 2 U.st
N.III	3 între 2 şi 3,5 ani 1 matur	3 Clc. dr $M_2—M_3$ f. uzaţi	4 3—8 ani	4 Mdb. dr	2 sub 8—10 luni 1 matur	Craniu Craniu

inţe, este de aşteptat un număr mai mare de piese de dimensiuni mici (carpiene, tarsiene, falange, dinţi izolaţi, aşchii de oase), care fie au scăpat atenţiei gospodarilor vremii, fie au fost cărate prin circulaţie, odată cu pămîntul (noroiul). De asemenea, atunci cînd, în cursul analizei, se pro-

[3] *Ibidem*, p. 465—466.

[4] În rubricile „Criteriu'' s-au folosit următoarele prescurtări: Atl = atlas, Cx = coxal, H = humerus, R = radius, Mdb = mandibulă, Clc = calcaneu, Mc = metacarp, Tb = tibie, Sc = scapulă, C = canin, U = ulnă, pr = proximal, dist = distal, dr = drept, st = stîng.

https://biblioteca-digitala.ro

cedează la repartiția materialului recuperat din săpătură pe segmentele scheletului, este de așteptat o mare discontinuitate. Or, materialul osteologic analizat nu confirmă asemenea așteptări: oasele mărunte lipsesc aproape complet, mai ales în ceea ce privește animalele de talie mică și mijlocie (ovicaprine, carnivore, chiar și suine); în schimb, oasele de dimensiuni mari sînt dominante. Astfel, doar din Gr. 1 provin nu mai puțin de 8 extremități distale și 2 proximale de humerus, 3 distale de femur ș.a., deci tocmai din categoria oaselor foarte mari. Dealtfel și totalul de 142 fragmente (din care numai 24 de proporții mici și mijlocii), reprezintă mult prea mult pentru un spațiu în care se mai și locuia! Situația se repetă, este drept la scară mai redusă, în gropile nr. 2, 3, 5. Dar și în cazul acestora, lipsa tocmai a oaselor mărunte îndeamnă la ipoteza mai degrabă a unor gropi de deșeuri, decît de locuințe.

Pe de altă parte, autorul săpăturilor afirmă săparea a 11 gropi; dar nu aflăm nici un fel de date privitoare la întinderea așezării, intensitatea locuirii, diferențe (sau asemănări) între cele 3—4 faze de locuire identificate pe baza tipologiei ceramicii. Această lipsă de informații privind realitatea din teren îngreuiază mult analiza osteologică, deoarece ea își pierde sensibil din caracterul de preciziune pe care ar trebui să-l aibă. În asemenea situație, nu există decît soluția de a comasa datele și de a le analiza fără a ține cont de diferențele cronologice, de eventualele modificări de la o etapă la alta, de cauzele de acumulare, de gradul de omogenitate a eșantionului etc.

Populația de bovine era de dimensiuni moderate spre mari. Nici un segment scheletic nu s-a găsit însă în suficient de multe exemplare pentru ca parametrii săi să constituie o serie cît de cît completă. Aprecierea robusteței animalelor s-a făcut comparativ, și anume, prin comparare cu serii cronologice anterioare, față de care sînt mai mici (Cîrcea și, în măsura posibilului, material din așezări Criș) și posterioare (așezări Boian), față de care sînt în medie mai mari (fig. 2).

Erupția dentară și gradul de uzură al molarilor înlesnesc o apreciere în limite mai strînse a vîrstei de sacrificiu a animalelor. Dar, pe baza acestor piese nu au fost identificați decît 8 indivizi din totalul celor 20 apreciați (vezi tabel nr. 4). Din acești 8 indivizi, 50% au fost omorîți înainte de a atinge vîrsta maturității sexuale (2—2,5 ani), iar 37,5% între 2 și 4 ani, adică la vîrsta optimă de reproducere, un singur individ depășind vîrsta de 4 ani. O asemenea repartiție a grupelor de vîrstă reflectă în mod vădit că principalul scop urmărit era producția de carne și nu obținerea altor avantaje economice, cum ar fi forța de tracțiune a bovinelor sau produsele lactate. Cu toate acestea, în condițiile respectării acestei proporții între subadulți și maturii sexual sacrificați, se putea asigura menținerea efectivului prin spor natural, fără riscuri de supra-exploatare a lui. În ceea ce privește raportul între numărul de femele și de masculi sacrificați s-ar părea că nu era departe de 1 : 1 (în orice caz așa ar fi după coxale; după metapodii, proporția masculilor ar fi chiar ceva mai mare).

În schimb, dacă se judecă în același fel, dar se operează cu fragmentele scheletice pentru aprecierea vîrstei, atunci procentul de sacrificiu al animalelor între 2 și 4 ani ar fi peste 58, ceea ce nu ar mai însemna protejarea stocului de reproducere.

https://biblioteca-digitala.ro

Din păcate, rezultatele obţinute prin folosirea celor două categorii de criterii de stabilire a vîrstei nu pot fi comasate, deoarece toate sau cel puţin o parte din mandibule şi fragmente scheletice pot proveni din corpul aceloraşi indivizi.

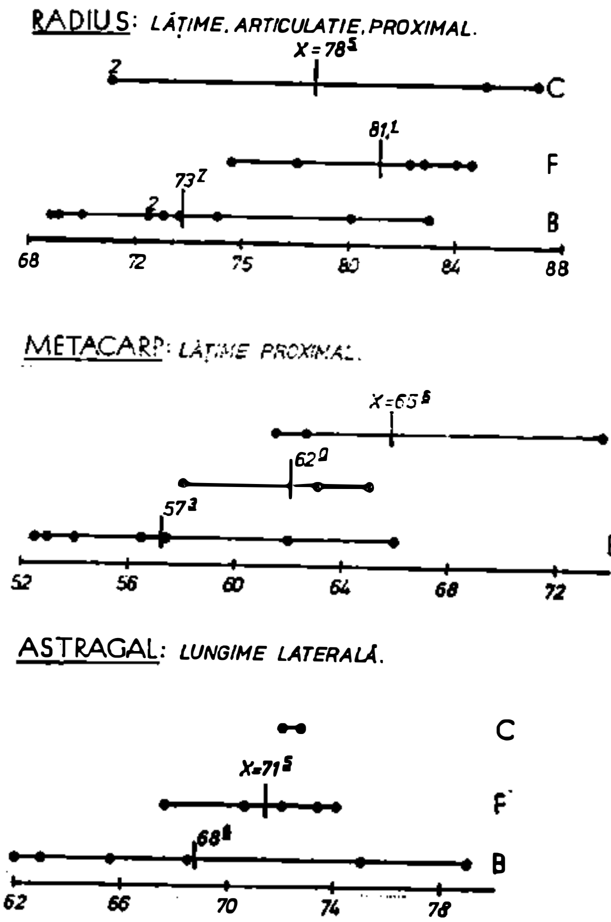

Fig. 2. Diagrame comparative privind cîţiva parametri la bovine (C = Cîrcea, F = Fărcaşu, B = Căscioarele (nivel Boian)

Aşadar, rămîne un semn de întrebare în ceea ce priveşte exploatarea raţională din punctul de vedere al crescătorului de vite care urmăreşte înmulţirea cirezii. În mod sigur însă, din punct de vedere economic, se urmărea în exclusivitate producţia de carne.

Materialul de ovicaprine se prezintă după cum urmează : În Gr. 1 (nivel I a) s-au identificat pe baza scheletului post-cranian numai resturi de *Ovis* ; în Gr. 2 (nivelul I b) un fragment de craniu şi un fragment de humerus aparţin tot oii ; în nivelul II, puţinele piese nu înlesnesc determinarea genului ; printre piesele din nivelul III există şi un corn de berbec, un fragment de metatars foarte gracil tot de *Ovis* şi un fragment de humerus, foarte caracteristic, de capră. Aşadar, numai în nivelul III s-au iden-

https://biblioteca-digitala.ro

tificat ambele genuri. Materialul în ansamblu este însă prea puţin şi prea fragmentar pentru a se afirma că în fazele de locuire precedente nivelului III nu au existat capre. S-ar părea, în orice caz, că erau mai multe oi decît capre.

Tabelul nr. 4

Bovine: vîrsta de sacrificiu

Vîrsta :	După dentiţia mandibulei		După schelete	
	NMI	%	NMI	%
0—6 luni	0		1	
6—12 luni	2	50,0	2	
$1-1^1/_2$ an	2			
$1^1/_2-2$ ani	0			
$2-2^1/_2$ ani	0		3	
$2^1/_2-3$ ani	2			
$3-3^1/_2$ ani	0	37,5	6	61,6
$3^1/_2-4$ ani	1			
peste 4 ani	1			
	8		12	

De reţinut că identificarea genului nu s-a făcut niciodată pe baza mandibulelor care se prezintă fragmentare, fără ramuri ascendente, în majoritate cu corpul deteriorat. Deoarece vîrsta de sacrificiu se va discuta tocmai pe baza fragmentelor mandibulare (tabelul nr. 5), sîntem în imposibilitatea de a preciza dacă toate provin de la acelaşi gen sau, dacă nu, cum anume se repartizează între cele două genuri.

Cît priveşte vîrsta de sacrificiu a ovicaprelor sînt de remarcat 2 aspecte : puţine animale sub 6 luni şi frecvenţa crescută a animalelor de vîrstă avansată (peste 4 ani).

Tabelul nr. 5

Ovicaprine : Vîrsta de sacrificiu (după dentiţia mandibulei)

Stadiul de uzură [5]	Vîrsta	Eşantion	
		NMI	%
A	0—2 luni	0	—
B	2—6 luni	0	—
C	6—12 luni	1	12,5
D	1—2 ani	1	12,5
E	2—3 ani	0	—
F	3—4 ani	2	25,0
G	4—6 ani	2	25,0
H	6—8 ani	1	12,5
I	8—10 ani	1	12,5
		8	

[5] Stadiile de uzură s-au folosit după S. Payne, Anatolian Studies, 23, 1973, p. 281—303.

https://biblioteca-digitala.ro

Frecvenţa crescută a animalelor între 4 şi 10 ani înseamnă păstrarea lor chiar după depăşirea vîrstei optime de reproducere [6], ceea ce indică —invers decît pentru bovine—urmărirea exploatării cît mai îndelungate a produselor lactate şi, în cazul oii, probabil a lînii.

Asupra porcinelor sînt puţine de spus : adultul din nivelul I a, identificat pe baza unei defense, este un mascul de mistreţ. Marea majoritate a materialului provine de la animale foarte tinere, restul este foarte fragmentar, aşa încît nu sînt îngrădite aprecieri asupra speciei, taliei, raportului între sexe etc.

Judecînd economia animală din aşezarea de la Fărcaşu de Sus, după raportul dintre speciile (sau grupele de specii) cu valoare economică în viaţa comunităţii, sînt de reţinut mai cu seamă : 1) exploatarea destul de intensă a ovicaprinelor şi 2) exploatarea redusă a cervidelor (fig. 1). Prin prima trăsătură, Fărcaşu de Sus se apropie mai mult de unele aşezări mai vechi din România (ex. Gura Baciului, Pogorăşti); un asemenea procent de ovicaprine nu se întîlneşte niciodată în aşezările neolitice mai noi (cu cultură Boian) din Cîmpia Română.

Prin a doua trăsătură se realizează o situaţie inversă : o mai mare apropiere de aşezările Boian, deşi în acestea procentele de cervide sînt şi mai reduse. Şi procentele de bovine sînt mai asemănătoare cu cele din staţiunile Boian.

★

Din analiza de mai sus se desprind aşadar următoarele : 1) în contextul neoliticului din Valea Dunării, din punct de vedere al exploatării resurselor animale, Fărcaşu de Sus se plasează într-o poziţie intermediară între Cîrcea şi aşezările culturii Boian; 2) scopul principal (sau exclusiv ?) în gospodărirea bovinelor era producţia de carne; dat fiind talia mare a animalelor şi cantitatea de carne obţinută va fi fost satisfăcătoare; 3) scopul principal în gospodărirea ovicaprinelor era folosirea produselor secundare.

Pentru a hotărî dacă aceste trăsături ale economiei animale erau răspîndite în toată aria culturii Dudeşti sau erau proprii numai aşezării de la Fărcaşu de Sus sînt necesare cercetări comparative în mai multe aşezări datînd din aceeaşi perioadă.

ANIMAL HUSBANDRY AT THE NEOLITHIC SITE OF FĂRCAŞU DE SUS

ABSTRACT

The site is located in the province of Oltenia, on the lower terrace of the river Olt, in the vicinity of its tributary, the Teslui.

Animal bones were recovered from four pits (Nos 1, 2, 5, 3). On the basis of pottery typology the pits were assigned to successive chronological phases of the Dudeşti culture (approx. 5th millenium B.C.). Chro-

[6] Deoarece la oi prima fătare se produce în jurul vîrstei de 8 luni şi durata „vieţii economice'' este de 5—6 fătări, înseamnă că păstrarea oilor peste vîrsta de 5—6 ani nu mai urmăreşte în nici un caz reproducerea. Cf. Al. Fortunescu, *Zootehnie generală şi genetică*, Bucureşti, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro

nological differences justified a separate analysis of the bone material from every pit (Tables 1 and 3). It seems that the exploitation of animal resources differed slightly in the various phases, but since there is only one pit for every phase it is wiser to wait for further excavations.

The age at which cattle were killed suggests that they were kept almost exclusively for meat. In primitive breeds a cow calves first at $1\,^1/_2-2$ years. The yield of milk is higher only after the third calf, hence after the animal is 5—6 years old (when it also reaches full strength). But only one individual in the sample is over 4 years (Table 4).

Conversely, caprovines were kept to the age of 8—10 years (Table 5) although sheep at least breed less or become barren after about 5 years. This suggests that caprovine husbandry was aimed at wool, perhaps also at milk, and at meat production.

The rate of over 20% caprovine exploitation (Fig. 2) parallels the site at Fărcaşu with earlier Neolithic sites (Gura Baciului, sites of the Criş culture). The small rate of red deer exploitation (less than 10%) recalls the economy of younger settlements (of the Boian culture) in the Romanian Plain.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Groups of species: relative frequencies.
Fig. 2. Cattle: comparison between a few parameters (C = Circea, F = Fărcaşu, B = Căscioarele, Boian cultural level)

https://biblioteca-digitala.ro

CARACTERISTICILE PALEOFAUNEI DIN AŞEZĂRILE PERIOADEI DE TRANZIŢIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI DIN MOLDOVA

DE

SERGIU HAIMOVICI

În perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului au loc, cel puţin în Moldova, ample deplasări ale populaţiilor umane, care aduc după sine şi schimbări în caracteristicile bazei materiale şi implicit ale suprastructurii societăţii, modificări care au fost puse în evidenţă de către arheologi. Studiul resturilor animaliere din aşezările acestei perioade va evidenţia de asemenea unele faţete şi particularităţi ale acestor schimbări.

Pentru studiul nostru am dispus de materialul faunistic provenit din patru aşezări : Folteşti, Stoicani, Horodiştea şi Erbiceni.

Staţiunile Folteşti şi Stoicani sînt situate una lîngă cealaltă, la circa 30 km nord de Galaţi, acolo unde colinele Fălciului se continuă cu cîmpia Covurluiului ; la stînga lor se întinde lunca inundabilă a Prutului, care aici, aproape de vărsarea sa, este foarte largă.

Aşezarea de la Horodiştea se găseşte la graniţa de nord a Moldovei, pe un podiş ce coboară lent către depresiunea Jijiei ; are şi ea pe stînga lunca Prutului, mai îngustă însă în această zonă, de pe cursul mijlociu al rîului.

Staţiunea Erbiceni este situată cam la 25 km VNV de Iaşi, pe un pîrîu, afluent al Bahluiului, deci în depresiunea cu aspect de cîmpie, formată de acest rîu.

În prezent, zonele din jurul celor 4 aşezări citate au un evident caracter stepic şi doar în lunca Prutului vegetaţia lemnoasă este ceva mai abundentă.

Materialul faunistic, reprezentat aproape în exclusivitate prin resturi menajere provenite din gropi, nu este prea abundent, el fiind doar cu ceva superior numărului de 4 100 piese determinate. Aceasta deoarece în nici o aşezare nu au fost făcute săpături exhaustive, care să scoată la iveală totalitatea resturilor de faună, iar de la Stoicani avem la dispoziţie doar materialul provenit dintr-un mic sondaj. Totuşi pe baza acestor resturi animaliere provenite din fiecare staţiune în parte, cît şi din ansamblul materialului faunistic, se pot trage unele concluzii, care, aşa cum am mai spus, vor defini unele caracteristici de viaţă materială ale locuitorilor perioadei de trecere.

Aşezarea de la Folteşti. Resturile faunistice din această aşezare provin din săpăturile executate în 1950 şi în 1971—1972 [1]. Deşi materialul nu este

[1] S. Haimovici, ArhMold, 7, 1972, p. 97—102 ; S. Haimovici, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 73—77.

S C I V A , tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 11—20

https://biblioteca-digitala.ro

abundent, fiind format doar din circa 250 resturi determinabile în săpăturile din 1950 şi de aproape 1 000 piese determinate la cele din 1971—1972, datele rezultate din studiul lor sînt suficiente pentru a caracteriza destul de bine particularităţile faunistice ale așezării. Acest fapt apare evident şi dacă comparăm între ele tabelele cu frecvenţele diferitelor grupe şi specii de animale, după materialul din 1950 şi cel din 1971—1972, frecvenţe care rămîn în mare aceleaşi, deosebirile de detaliu fiind inerente[2].

Tabelul 1

Frecvenţa pe grupe de animale a materialului determinat în aşezarea de la Folteşti (săpăturile din 1950)

Grupe de animale	Moluşte	Peşti	Chelonieni	Păsări	Mamifere	Total
Nr. fragmentelor	21	34	5	1	191	252
%	8,33	13,50	1,98	0,39	75,80	

Tabelul 1'

Frecvenţa pe grupe de animale a materialului determinat în aşezarea de la Folteşti (săpăturile din 1971—1972)

Grupe de animale	Moluşte	Peşti	Chelonieni	Păsări	Mamifere	Total
Nr. fragmentelor	120	53	37	1	786	997
%	12,03	5,32	3,71	0,10	78,84	

Tabelul 2

Frecvenţa speciilor de mamifere la Folteşti (săpăturile din 1950)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
Bos taurus	67	35,08	8	19,04
Equus caballus	30	15,72	5	11,90
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	13	6,81	5	11,90
Sus scrofa domest.	11	5,75	4	9,52
Canis familiaris	4	2,09	2	4,76
Castor fiber	1	0,52	1	2,39
Canis lupus	1	0,52	1	2,39
Vulpes vulpes	3	1,57	2	4,76
Sus scrofa ferus	20	10,46	4	9,52
Bos primigenius	8	4,20	3	7,14
Cervus elaphus	30	15,71	5	11,90
Capreolus capreolus	1	0,52	1	2,39
Equus hemionus	2	1,05	1	2,39
Total	191		42	
Mamifere sălbatice	66	34,55	18	42,88
Mamifere domestice	125	65,45	24	57,12

[2] Deşi prin săpăturile din 1950 a fost găsită o cantitate mult mai mică de material faunistic decît la cele executate în 1971—1972, totuşi frecvenţele diferitelor grupe şi specii de animale concordă în general pentru resturile provenite din cele două săpături. Desigur că cifrele rezultate după studiul materialului din 1971—1972 sînt mai aproape de realitate, dar nici cele pentru resturile provenite din săpăturile din 1950 nu sînt aleatorii. Pe noi ne interesează fenomenul ca atare, care se defineşte bine chiar dacă avem la dispoziţie material nu prea abundent şi cifrele ce indică frecvenţele prezintă unele fluctuaţii inerente, dar nesemnificative.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul 2'

Frecvenţa speciilor de mamifere la Folteşti (săpăturile din 1971–1972)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
Bos taurus	195	24,81	17	20,29
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	162	20,61	14	16,67
Equus caballus	69	8,78	8	9,25
Sus scrofa domest.	20	2,55	3	3,57
Canis familiaris	2	0,25	1	1,19
Lepus europaeus	2	0,25	2	2,38
Lutra lutra	3	0,38	2	2,38
Vulpes vulpes	2	0,25	1	1,19
Felis sylvestris	1	0,13	1	1,19
Sus scrofa ferus	62	7,89	7	8,33
Cervus elaphus	189	24,05	15	17,86
Capreolus capreolus	15	1,91	3	3,57
Bos primigenius	43	5,47	6	7,15
Equus hemionus	21	2,67	4	4,76
Total	786		84	
Mamifere sălbatice	338	43,00	41	48,76
Mamifere domestice	448	57,00	43	51,24

Aşadar locuitorii aşezării practicau culesul moluştelor (aproape în exclusivitate al lamelibranhiatelor), cît şi pescuitul (al unor exemplare provenind de la diferite specii, uneori indivizi de talie foarte mare, ca de exemplu somni pînă la aproximativ 2 m şi deci de 50—70 kg). Aceste ocupaţii, cît şi, probabil, prinderea broaştelor ţestoase de apă şi a unor păsări acvatice trebuie să le legăm de condiţiile specifice propice oferite de apropierea zonei inundabile a Prutului. Deşi ele acopereau o cotă oarecare a necesităţilor de hrană ale populaţiei respective, nu le putem considera decît ca pe nişte ocupaţii fără o pondere economică majoră în viaţa locuitorilor de la Folteşti.

O altă ocupaţie, de data aceasta destul de importantă o constituia vînătoarea, fiind vînate mai cu seamă copitatele mari (cu precădere cerbul), deci animale folosite în primul rînd pentru carne.

Creşterea animalelor are o pondere încă şi mai mare decît vînătoarea. Locul prim este ocupat de taurine, urmate de ovicaprine şi apoi, la o distanţă apreciabilă, de către porcine. Trebuie menţionată în mod special relativa abundenţă a calului.

Aşezarea de la Stoicani. Resturile pe care le-am avut la dispoziţie au fost recoltate în săpăturile din 1971. Ele sînt în cantitate foarte mică : circa 150 piese determinabile [3].

[3] S. Haimovici, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 99—102.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul 3

Frecvența pe grupe de animale a materialului determinat în așezarea de la Stoicani

Grupe de animale	Moluște	Pești	Chelonieni	Păsări	Mamifere	Total
Nr. fragmentelor	19	54	17	—	45	135
%	14,07	40,00	12,59	—	33,34	

Tabelul 4

Frecvența speciilor de mamifere la Stoicani

Specia	Fragmente		Indivizi	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
Bos taurus	15	33,34	4	25,00
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	3	6,67	2	12,50
Sus scrofa domest.	1	2,22	1	6,25
Canis familiaris	10	22,22	3	18,75
Sus scrofa ferus	10	22,22	3	18,75
Cervus elaphus	4	8,89	2	12,50
Bos primigenius	2	4,44	1	6,25
Total	45		16	
Mamifere sălbatice	16	35,55	6	37,50
Mamifere domestice	29	64,45	10	62,50

Deși calcularea frecvenței pentru diferite grupe și specii de animale are în bună măsură un caracter fortuit, datorită cantității foarte mici de resturi se poate constata o asemănare destul de izbitoare cu ceea ce am constatat pentru Foltești cu privire la ponderea unor ocupații ale locuitorilor, cît și la frecvența unor specii de animale domestice.

Așezarea de la Horodiștea. Resturile faunistice, care se ridică la circa 850 piese determinabile, provin din săpăturile executate în anii 1968—1971.

Tabelul 5

Frecvența pe grupe de animale a materialului determinat în așezarea de la Horodiștea

Grupe de animale	Moluște	Pești	Chelonieni	Păsări	Mamifere	Total
Nr. fragmentelor	366	—	—	1	473	840
%	43,57	—	—	0,12	56,31	

Peste 40% din materialul exhumat la Horodiștea este reprezentat de resturi de moluște (de fapt aproape numai valve de lamelibranhiate), arătînd importanța pe care o avea culesul lor pentru locuitorii așezării. Surprinde lipsa peștilor în această stațiune situată pe malul Prutului.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul 6

Frecvenţa speciilor de mamifere la Horodiştea

Specia	Fragmente nr. abs.	Fragmente %	Indivizi nr. abs.	Indivizi %
Bos taurus	159	33,62	15	23,81
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	136	28,75	13	20,64
Sus scrofa domest.	21	4,44	6	9,53
Equus caballus	5	1,06	2	3,17
Canis familiaris	12	2,54	3	4,76
Castor fiber	1	0,20	1	1,58
Lepus europaeus	10	2,11	4	6,35
Sus scrofa ferus	7	1,48	3	4,76
Cervus elaphus	74	15,64	8	12,70
Capreolus capreolus	39	8,25	5	7,94
Bos primigenius	9	1,91	3	4,76
Total	473		63	
Mamifere sălbatice	140	29,59	24	38,09
Mamifere domestice	333	70,41	39	61,91

Vînătoarea, mai cu seamă a artiodactilelor mari şi în special a cerbului, constituie o ocupaţie bine conturată, deşi de mai mică importanţă decît la Folteşti. Dimpotrivă creşterea animalelor are aici o pondere ceva mai mare, ca frecvenţă situîndu-se pe primul loc taurinele, urmate îndeaproape de ovicaprine şi apoi, la o depărtare apreciabilă, porcinele. Calul are o cantitate foarte mică de resturi.

Aşezarea de la Erbiceni. Materialul studiat [4] aparţine unor săpături făcute între anii 1966—1969 şi se ridică cam la 1 900 resturi determinabile.

Tabelul 7

Frecvenţa pe grupe de animale a materialului determinat în aşezarea de la Erbiceni

Grupe de animale	Moluşte	Peşti	Chelonieni	Păsări	Mamifere	Total
Nr. fragmentelor	12	6	1	6	1905	1930
%	0,62	0,31	0,06	0,31	98,70	

Se constată prezenţa în cantitate foarte mică a moluştelor, peştilor, chelonienilor şi păsărilor, ceea ce arată, pe de o parte că locuitorii aşezării nu neglijau culesul scoicilor, pescuitul, prinderea broaştelor ţestoase şi a păsărilor, iar pe de altă parte că acestea nu puteau fi considerate drept ocupaţii ca atare, rolul lor economic fiind cu totul nul.

În ceea ce priveşte vînătoarea, ea avea o importanţă cu totul minoră, spre deosebire de situaţia existentă în celelalte staţiuni citate. Locuitorii

[4] S. Haimovici, ASU Iaşi, seria biologie, 16, 1970, p. 169—179.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul 8

Frecvența speciilor de mamifere la Erbiceni

Specia	Fragmente		Indivizi	
	nr. abs.	%	nr.abs.	%
Ovicaprinae (Oviset Capra)	1 249	65,56	96	55,81
Bos taurus	335	17,58	27	15,69
Sus scrofa domest.	224	11,75	21	12,21
Equus caballus	9	0,48	3	1,74
Canis familiaris	27	1,41	7	4,06
Lepus europaeus	29	1,52	7	4,06
Vulpes vulpes	1	0,06	1	0,59
Mcles meles	6	0,32	2	1,17
Sus scrofa ferus	1	0,06	1	0,59
Cervus elaphus	13	0,68	3	1,74
Capreolus capreolus	5	0,26	2	1,17
Bos primigenius	6	0,32	2	1,17
Total	1 905		172	
Mamifere sălbatice	61	3,21	18	10,47
Mamifere domestice	1 844	96,79	154	89,53

așezării de la Erbiceni erau cu precădere crescători de animale și anume crescători de oi, ovicaprinele ocupînd aici primul loc printre animalele domestice ; taurinele au o frecvență mult mai joasă, iar porcinele, un procent încă și mai mic. Calul prezintă de asemenea foarte puține resturi.

★

Pe lîngă resturile mamiferelor, grupare care apare peste tot preponderentă [5], în așezările analizate găsim și material de la alte grupe de animale. Acolo unde condițiile mediale erau propice (Foltești, Stoicani, chiar Horodiștea), frecvența unora dintre acestea este destul de ridicată, fără a putea însă ocupa, prin cantitatea de hrană animală pe care o furnizau, un loc cît de cît important în economia locuitorilor așezărilor. Mai degrabă trebuie să considerăm că starea economică a respectivelor așezări nu era prea înfloritoare și de aceea populația recurgea la orice resursă animalieră posibilă, găsită în zonă (chiar broaștele țestoase și păsările de baltă), pentru a-și satisface necesitățile de carne.

În legătură cu aceeași problemă apare greu explicabilă lipsa resturilor de pești la Horodiștea, mai ales că Prutul prezenta, acum circa 4 000 ani, cam aceleași caractere hidrologice și hidrobiologice ca și astăzi (fapt evidențiat de prezența unor specii și subspecii de *Unio* găsite atît la Horodiștea, cît și la Foltești și Stoicani). Credem că această lipsă este fortuită, fiind imposibil de imaginat că pescuitul nu a fost practicat de locuitorii din acea așezare.

[5] Menționăm că tot mamiferelor le aparține în totalitatea sa materialul socotit ca nedeterminabil, care de aceea nu este cuprins în tabelele de frecvență. Pentru aceste resturi, de obicei așchii osoase nesemnificative, nu s-a putut stabili diagnoza specifică sau generică, dar s-a constatat că el provine de la mamifere. Astfel gruparea apare încă și mai abundentă decît procentul trecut în tabele.

https://biblioteca-digitala.ro

Vînătoarea, care se oglindeşte în frecvenţa speciilor de mamifere sălbatice, apare ca o ocupaţie conturată, în toate cele patru aşezări. Socotim că ea are la Folteşti, Stoicani şi chiar Horodiştea o pondere încă destul de mare, oarecum asemănătoare cu situaţia întîlnită în staţiunile cucuteniene, nu numai precarpatice dar şi în cele situate în zone de joasă altitudine (Cucuteni şi Valea Lupului din depresiunea Bahluiului, Truşeşti din depresiunea Jijiei)[6]. Prin vînătoare se acoperea, în primul rînd, o cotă a necesităţilor de carne ale populaţiei umane din respectivele aşezări, întrucît erau vînate cu precădere speciile de copitate de talie mare — mai cu seamă cerbul — şi doar sporadic animale de la care se folosea, eventual, numai blana.

În ceea ce priveşte Erbicenii, vînătoarea prezenta o pondere mult mai mică decît în celelalte trei aşezări din perioada de trecere şi totodată faţă de staţiunile cucuteniene sus menţionate, unele din ele situate chiar în apropierea ei. Nu putem explica frecvenţa mică a resturilor de mamifere sălbatice din aşezarea de la Erbiceni doar printr-o scădere a densităţii lor specifice în zonă, fiind imposibil să ne închipuim că într-un răstimp foarte scurt (între faza B a culturii Cucuteni — fază din care provine materialul faunistic de la Valea Lupului şi Cucuteni — şi perioada de trecere), a avut loc în depresiunea Bahluiului, o asemenea deteriorare a mediului ambiant încît s-a ajuns la micşorarea catastrofală a numărului de mamifere sălbatice de talie mare. Trebuie să conchidem mai degrabă că aici, locuitorii s-au orientat într-adevăr mai ales către creşterea ovinelor, care le asigurau o cotă foarte importantă din necesarul de hrană animală şi neglijau astfel, oarecum deliberat, vînătoarea.

Resturile mamiferelor domestice apar preponderente în toate aşezările studiate. Apare evident faptul că locuitorii acestor staţiuni erau şi crescători de animale, această ocupaţie reprezentînd încă o caracteristică a societăţii omeneşti începînd cu neoliticul. Frecvenţa cea mai înaltă o au cornutele mari (ca, în general, în toate aşezările pre şi protoistorice de pe teritoriul României [7]); ele sînt urmate de ovicaprine, iar apoi, cu un procent mult mai coborît, vin porcinele. La Erbiceni, unde predomină net ovicaprinele (adică oile, căci capra aproape nu trebuie luată în seamă, avînd un număr mic de resturi), s-ar putea vorbi de o gospodărie cu un oarecare caracter păstoresc, dar această caracteristică nu trebuie extinsă la celelalte staţiuni cercetate, unde tabloul frecvenţelor nu prezintă deosebiri demne de luat în seamă, faţă de situaţia găsită în aşezările cucuteniene. Am putea cel mult considera că frecvenţa joasă a porcului ar putea oglindi un oarecare grad de mobilitate a populaţiilor umane din perioada de trecere.

---

[6] Pentru frecvenţele mamiferelor sălbatice în aşezările cucuteniene vezi: O. Necrasov, M. Bulai, în *Actes du 7 Congres international des Sciences anthropologiques et ethnologiques*, Moscova, 1970, p. 556; O. Necrasov, M. Bulai, Studii şi cercetări de antropologie, 2, 1965, p. 21; S. Haimovici, ArhMold, 6, 1969, p. 318; S. Haimovici, ASUIaşi, seria biologie, 8, 1962, p. 296; S. Haimovici, ASUIaşi, seria biologie, 6, 1960, p. 388.

[7] Vezi în această privinţă frecvenţele lor în: O. Necrasov, M. Bulai, în *Actes du 7 Congres international des sciences anthropologiques et ethnologiques*, Moscova, 1970, p. 544—56; S. Haimovici, în *Actes du 7 Congres international des sciences anthropologiques et enthnologiques*, Moscova, 1970, p. 557—67; S. Haimovici, în *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere*, Budapesta, 1973, p. 257—262.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce privește calul, așa cum am văzut, are la Erbiceni și Horodiștea o frecvență joasă, cu nimic mai înaltă decît în așezările cucuteniene și gumelnițene [8]. Doar la Foltești el se găsește într-o cantitate mai mare, fiind chiar mai abundent decît în așezările unor culturi din epoca bronzului. Această relativă abundență ne-ar face să credem că era deja, în perioada de tranziție, o specie domesticită întrucît, din păcate, pe materialul nostru nu am putut evidenția acele caractere morfologice care să arate fără tăgadă starea de domesticire a sa. Oricum, nu trebuie deloc considerat drept o aserțiune faptul că în perioada de trecere calul este întotdeauna mai abundent decît în așezările neoliticului tîrziu.

Resturile abundente ale speciilor domestice ne-au dat posibilitatea să stabilim unele caracteristici morfologice ale acestora și să facem totodată comparații cu materialul similar existent pentru neolitic.

Se poate observa că taurinele se asemănau bine cu cele din neoliticul final, adică cu cornutele mari din așezările cucuteniene și gumelnițene ; nu constatăm deci o scădere a taliei lor în raport cu vitele din epoca pietrei șlefuite, ele prezentînd o înălțime la greabăn, în medie, de aproape 1,20 m.

Porcinele erau și ele asemănătoare cu cele din neolitic, adică aparțineau unor forme de talie mică, așa-zisul tip palustris.

Cît privește cîinele, au fost găsite resturi doar de la un tip de talie mică (tipul palustris), și de la altul de talie mijlocie (tipul intermedius), așa cum sînt dealtfel cîinii din neoliticul românesc. Diferențierea mai puternică a acestei specii în forme diverse, inclusiv cîini de talie mare, a avut loc deci de abia în epoca bronzului [9].

Față de taurine, porcine și cîine, care sînt în general asemănători cu cei din neolitic, la ovine (mai ales la cele descoperite la Erbiceni), găsim deosebiri, în sensul că ele apar de talie mai mare și mai masive decît în epoca pietrei șlefuite. Mărirea taliei lor nu poate fi pusă pe socoteala unei oarecare noi domesticiri executate pe loc sau a unei încrucișări cu specia sălbatică de origine [10] — fenomene obișnuite în acele epoci vechi — căci, spre deosebire de taurine și porcine, la care strămoșii sălbatici sînt autohtoni pentru regiunile noastre, la ovine aceștia nu fac parte din fauna din zonă. Nu poate fi vorba de asemenea de o acțiune organizată de ameliorare a rasei, deoarece se știe că, doar în epoca clasică, pentru prima dată romanii au avut asemenea preocupări. Noi credem că ovinele din perioada de tranziție provin de la un strămoș sălbatic de talie mai mare, răspîndit în Asia Centrală, față de cele din neolitic, care își trag originea dintr-o altă specie de *Ovis*, mai puțin masivă și care trăia în zona circummediteraniană. Acest nou tip de ovine, avînd o înălțime medie la greabăn chiar mai mare de 65 cm, a putut fi adus în regiunile noastre din Asia, prin

---

[8] Vezi datele biografice de la nota 6 și în plus : O. Necrasov, S. Haimovici, SCIV, 17, 1966, 1, tabelul II.

[9] În ceea ce privește caracteristicile morfologice ale speciilor domestice, vezi detalii în S. Haimovici, *Studiul paleofaunei din epoca bronzului*. Teză de doctorat, Iași, 1966.

[10] De fapt domesticirea continuă sau încrucișarea continuă cu strămoșul sălbatic — fenomen pe care l-am sesizat în regiunile noastre pînă în epoca bronzului— poate cel mult temporiza fenomenul de micșorare a taliei la taurine și porcine, dar nu duce niciodată la mărirea taliei lor medii.

https://biblioteca-digitala.ro

dreptul stepelor nord pontice și mai puțin probabil peste Anatolia și Peninsula Balcanică, de către populații umane în deplasarea lor spre vest.

Unele specii de mamifere cu o stenoecie avansată pot fi luate în considerare pentru un anumit peisaj geografic. Astfel, cerbul, pisica sălbatică și mai puțin mistrețul ne atestă prezența unor masive forestiere mari și închegate, căpriorul și chiar bourul a unor liziere și rariști cu mult subarboret, iepurele existența de spații denudate, iar culanul întinse zone ierboase de tip stepic. Prezența, dar mai ales luarea în considerație a frecvenței lor în unele stațiuni poate evidenția caracteristicile peisajului geografic din zona înconjurătoare a respectivelor așezări.

Astfel putem constata că în regiunea în care erau situate stațiunile de la Foltești și Stoicani, se găseau în perioada de trecere masive mari forestiere, care depășeau cu mult obișnuitele păduri de esență moale caracteristice luncilor, acțiunea de defrișare fiind foarte slabă. Aceasta ne-o dovedește frecvența înaltă a cerbului și mistrețului, prezența pisicii sălbatice și chiar a castorului, cantitatea mică a resturilor de căprior. Existența culanului la Foltești se explică, fie prin faptul că el era vînat de locuitorii așezării în stepa Bugeacului de dincolo de Prut, care avea caracterul unei regiuni denudate încă de la începutul holocenului, fie că aceste animale treceau, în migrațiile lor hibernale, rîul înghețat și se opreau în fața pădurilor de pe malul drept, care închideau speciei expansiunea către vest[11] și erau atunci omorîte în masă.

La Horodiștea, defrișarea marilor masive forestiere era în perioada de trecere mai avansată, după cum ne-o atestă frecvența relativ înaltă a căpriorului, cît și relativa abundență a resturilor iepurelui; totuși pădurile mai reprezintă probabil elementul tipic al peisajului geografic, dat fiind faptul că, dintre speciile sălbatice, cerbul este totuși cel mai frecvent.

În depresiunea Bahluiului, în zona stațiunii de la Erbiceni, pădurea, care exista în neoliticul tîrziu, a fost în bună măsură eliminată, făcînd loc unor largi spații denudate, după cum ne-o atestă frecvența resturilor iepurelui. Această defrișare intensă trebuie corelată și cu caracterul păstoresc ale economiei locuitorilor așezării, care după cum am văzut erau mai cu seamă crescători de ovine[12].

Se conchide astfel că factorul antropic acționa în perioada de trecere asupra peisajului geografic, contribuind în mod activ la transformarea caracteristicilor acestuia. Modificările au însă un caracter diferențiat în jurul diverselor așezări, deosebirile datorîndu-se mai cu seamă unor caracteristici economice diferite, pe care le-am sesizat, în cadrul stațiunilor luate în studiu.

Se poate constata că, în general, caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de trecere nu se deosebesc prea mult de cele evidențiate pe resturile animaliere descoperite în stațiunile cucuteniene din neoliticul tîrziu. Există totuși și unele trăsături specifice, particularitățile cele mai evidente observîndu-se pentru materialul din așezarea de la Erbiceni.

---

[11] Pentru detalii vezi: S. Haimovici, ASUIași, seria biologie, 12, 1966, p. 197—204.

[12] Creșterea primitivă a taurinelor și porcinelor — mai ales înainte de a se descoperi păstrarea unor nutrețuri pentru iarnă — se făcea mai avantajos în peisaje împădurite; pentru ovine sînt însă necesare numaidecît spații denudate.

https://biblioteca-digitala.ro

LES CARACTÉRISTIQUES DE LA PALÉOFAUNE DES STATIONS DE LA MOLDAVIE APPARTENANT À L'ÉPOQUE DE TRANSITION DE L'ÉNÉOLITHIQUE À CELLE DU BRONZE

RÉSUMÉ

Notre étude est fondée sur le matériel faunique recueilli dans les quatre stations archéologiques qui font partie de la période de transition : Folteşti, Stoicani, Horodiştea et Erbiceni.

Le matériel, qui s'élève à plus de 4 000 restes déterminés, est inégalement réparti. Il apparaît plus riche à Folteşti et Erbiceni ; à Horodiştea en plus petite quantité et bien pauvre à Stoicani.

Pour chaque station, nous avons mentionné dans les tableaux la fréquence des divers groupes d'animaux découverts, tandis que pour les mammifères on a calculé la fréquence de chaque espèce ; on a établi aussi le rapport entre les mammifères domestiques et sauvages.

Compte tenu des données figurant aux tableaux, on est arrivé à caractériser des particularités de la faune de chaque station et, en même temps, on a établi les différentes occupations des habitants des établissements.

On a constaté que les habitants des stations s'occupaient de la pêche, ramassaient des mollusques, attrapaient des oiseaux, des tortues, mais ces activités, même là où les conditions du milieu étaient favorables, ne constituaient pas des occupations à rendement économique bien établi.

La chasse, au contraire, représentait une occupation bien importante à Folteşti, Stoicani et même à Horodiştea, tandis qu'à Erbiceni elle n'avait pas une importance majeure. On chassait surtout les animaux de grande taille, spécialement le cerf, qui pouvaient satisfaire aux besoins de viande des habitants de ces établissements.

Dans toutes les quatre stations, l'élevage avait une plus grande importance que la chasse. Les bovins ont la plus haute fréquence à Folteşti, Stoicani et Horodiştea et les ovins à Erbiceni. Le mouton élevé par les habitants de cette station était plus massif et d'une taille plus grande que celui du Néolithique roumain. Mais les bovins, les porcins et le chien ressemblent aux formes trouvées dans le Néolithique.

Le cheval, qui semble être domestiqué, a une fréquence relativement haute à Folteşti, mais ses restes sont en petit nombre à Horodiştea et Erbiceni.

On peut établir que le facteur anthropique exerçait son action sur le milieu environnant tout en contribuant aux modifications du paysage géographique.

https://biblioteca-digitala.ro

CLASSICA ET ORIENTALIA (II)*

DE

SILVIU SANIE

I

1. O inscripţie de pe un altar votiv de la Apulum, publicată cu o lectură incompletă şi logic nesatisfăcătoare, a beneficiat de intervenţii succesive dar nu şi de o rezolvare integrală.

Primul ei editor, G. Téglás citea: [*I(ovi)*] *O(ptimo) M(aximo) N/Valeriius Ianuarius*/ΔΙΑΝΗ [1]. Inscripţia este destul de bine păstrată (fig. 1/1) şi în r. 1 nu poate fi observată prezenţa vreunei litere înaintea lui *O*. De asemenea, la G. Téglás r. 4 rămînea cu totul neexplicat. Inscripţia a fost republicată de către I. Berciu şi Al. Popa, alături de alte monumente epigrafice de la Apulum [2]. Autorii citaţi propun pentru r. 1 *O(ptimo) M(aximo) N(umini)?* sau *O(mnipotenti) M(ithrae) N(umini)?*, fără a emite vreo ipoteză asupra celor 5 litere din r.4.

Prezentînd-o împreună cu celelalte inscripţii greceşti din Dacia [3] I. I. Russu citeşte în r. 4 Διανη „scriere cu litere greceşti a numelui *Dian(a)e*, zeiţa căreia a fost dedicat altarul" şi în continuare apreciază că: „în r. 1 nu pare a fi de căutat un nume de divinitate"[4].

Considerăm că în r. 1 al inscripţiei, *OMN* poate fi *O(mnipotenti) M(ithrae) N(umini)*[5] sau mai verosimil *O(mnipotenti) M(ithrae) N(abarze)*[6]. Literele ΔΙΑΝΗ eventual ΔΗΑΝΗ nu par a fi începutul unui text similar sau paralel şi nici consemnarea în greceşte a formulei de la sfîrşitul inscripţiilor votive mithraice. Unele forme bizare ale literelor: *M*, *N* (r. 1); *E*, *S* (r. 2); *A*, *V*, *S* (r. 3); Δ, *N* (r. 4) se datorează faptului că inscripţia a fost gravată pe un altar reutilizat. Atît cîmpul inscripţiei, cît şi capitelul păstrează unele litere semite dintr-o inscripţie incomplet martelată.

Cuvintele abreviate sau întregi din r. 1 *O(mnipotenti) M(ithrae) N(abarze)* şi r. 4 Διανη pot fi puse logic în concordanţă; iar admiterea semnificaţiei lor nu constituie un element de excludere reciprocă. Inscripţiile secolelor II—III e.n. păstrează numele cîtorva adepţi ai mithraismului care sînt în acelaşi timp şi închinători ai Dianei [7], între ei şi un *Triplicis cultor venerandae Dianae* [8]. În sprijinul includerii între docu-

* Classica et orientalia (I), SCIVA, 27, 1976, 3, p. 399—405.

[1] G. Téglás, Kllo, 10, 1910, p. 503.

[2] I. Berciu şi Al. Popa, Apulum, 5, 1954, p. 189, fig. 7.

[3] I. I. Russu, StComSlbiu, 12, 1965, p. 64, fig. 24.

[4] *Ibidem*.

[5] M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* (= CIMRM), II, Haga, 1960, nr. 1 941 (= CIL, III, 7 799).

[6] CIMRM, II, nr. 1 790 şi 2 153.

[7] F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra* (=TMM), II, Bruxelles 1896, nr. 161.

[8] TMM, II, nr. 21 (=CIL, VI, 51).

https://biblioteca-digitala.ro

mentele mithriace a inscripţiei cu *Diana Mellifica*[9], găsită dealtfel într-un templu comun, F. Cumont reamintea un text din lucrarea lui Porphyrius *De antro nympharum*, care menţionează că în cultul zeului iranian mierea servea pentru purificare[10].

Multiplele valenţe ale Dianei[11] şi atestările epigrafice alături de alţi zei solari ca *Sol Invictus*[12] sau *Apollo*[13] arată că prezenţa celor două divinităţi pe aceeaşi inscripţie nu este incompatibilă. În acelaşi timp, însemnătatea zeiţei *Anāhita* în teologia iraniană tîrzie[14], influenţa exercitată de această divinitate asupra zeiţelor romane, greceşti şi orientale, faptul că a fost echivalată cu *Artemis-Diana*, *Aphrodita-Venus*, *Selene-Luna*[15], poate explica şi prezenţa lui Mithras şi a Dianei pe aceeaşi epigrafă.

Dacă epitetul *invicta* alăturat Dianei pe cîteva inscripţii[16] presupune şi o influenţă mithriacă, iar descoperirea unor altare cu inscripţii dedicate zeiţei în unele *mithraea* indicau o apropiere a celor două divinităţi, prin altarul cu inscripţie de la Apulum cunoaştem şi prima atestare epigrafică comună *Mithras-Diana*.

2. Un altar votiv, descoperit la Berghin (jud. Alba) aflat în prezent la Muzeul Brukenthal (fig. 1/2), are gravată o inscripţie care a fost citită de către G. Téglás: *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / [deo aet]ERNO*[17]. I. I. Russu a constatat însă că în r. 2 al inscripţiei sînt clare literele ... *ARENO*, care ar putea fi „sfîrşitul unui epitet geografic (?) al zeităţii supreme romane, ori vreun antroponim, numele dedicantului"[18]. Încercăm cu acest prilej să argumentăm una din completările verosimile.

Admiţînd că altarul cu inscripţie n-a fost prea mult retezat în partea stîngă cu prilejul folosirii lui ca material de construcţie, numărul variantelor posibile se reduce[19]. Considerăm ca foarte probabilă întregirea în r. 2 *[N]ARENO*. Epitetul lui *Iuppiter* provine de la localitatea galatiană Nara[20], Ζεὺς Ναρηνός avînd două altare cu inscripţie în limba greacă la Alburnus Major[21]. În Dacia sînt cunoscuţi şi alţi zei microasiatici, cum ar

---

[9] CIL, III, 1 002. Pentru o zeitate autohtonă adorată în *interpretatio romana* sub acest nume cf. N. Gostar, AIIA Iaşi, 2, 1965, p. 241.

[10] Porphyrius, *De antro nympharum*, c. 5–6 şi 15 apud TMM, II, p. 39–40; F. Cumont, *Die Mysterien des Mithra*, Leipzig, 1911, p. 145.

[11] P. Paris, DA, II, p. 130–157; G. Wissowa, RE, V, 1, col. 325–338; M. Bărbulescu prezintă un studiu complet al monumentelor epigrafice şi sculpturale dedicate Dianei în Dacia romană, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 203–223. Asupra epitetelor divinităţii pe inscripţiile din Dacia, a se vedea p. 207–208.

[12] C. Daicoviciu, AISC, I, 1928–1932, p. 84, nr. 2.

[13] CIL, III: 986, 1 588=8 023; 14 470; I. H. Crişan, SCIV, 5, 1954, 3–4, p. 603.

[14] R. E. Witt, în *Mithraic Studies, Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies* (ed. J. R. Hinnels), II, Manchester 1975, p. 487.

[15] *Ibidem*, p. 481.

[16] CIL, III, 7 670.

[17] G. Téglás, Klio, 10, 1910, p. 504–505.

[18] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 206.

[19] Dacă litera *R*, fragmentară, n-ar oferi suficiente garanţii, ne-am putea gîndi şi la o inscripţie dolicheniană de tipul *[I]OM/[DCOMM]AGENO*.

[20] W. Ruge, RE, XVII, col. 1 697–98; Al. Popa, I. Berciu, *Divinităţi galatiene în Dacia romană*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 315–324, n-au inclus şi pe Ζεὺς Ναρηνός între divinităţile originare din Galatia atestate în Dacia.

[21] C. Daicoviciu, Dacia, 7–8, 1937, p. 302–303; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 68–69, nr. 28 şi 29.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. 1 inscripţia de la Apulum; 2 inscripţia de la Berghin, jud. Alba; 3 reprezentarea sculpturală de la Micia; 4 reprezentarea sculpturală din colecţiile Muzeului de istorie şi artă Zalău, jud. Sălaj.

https://biblioteca-digitala.ro

fi *Iuppiter Cimistenus* [22] sau *Men* [23], care au dedicaţii în limbile greacă şi latină.

Prin lectura *[I]OM / [N]ARENO* dată inscripţiei de pe altarul de la Berghin şi zeul sincretizat din Nara ar avea în Dacia o atestare în limba latină.

3. Un monument funerar în prezent dispărut, al cărui loc de descoperire rămîne nesigur (Caransebeş sau Sebeş-Alba), avea gravată o inscripţie cunoscută prin intermediul copiilor medievale [24], cu un text reprodus în *Corpus* în două variante [25]. Numele defunctului era inclus între antroponimele traco-getice, egiptene sau africane după cum era citit : *Tarse*, *Tarsa* sau *Iarse* [26].

Considerăm că lectura şi completarea *Iarse C(a)es(aris servus?)* nu reprezintă soluţia optimă. Din inscripţie lipsesc de fapt, în afara lui *DM*, literele care indică *praenomenul* şi *nomenul*, iar individul căruia soţia sa P. Iulia Successa îi ridică monumentul funerar se numea *Iarseces*. Ultima silabă *CES* nu reprezintă indicarea abreviată a profesiei, ci continuarea cognomenului. Nume apropiate ca Iarsefa, Iartis, Montanus Iarsacheni şi alte *nomina* libiene cu prima silabă *Iar* [27] impun menţinerea lui *Iarseces* între antroponimele africane.

4. Una din inscripţiile dolicheniene relativ recent descoperite la Apulum [28] prezintă următoarele elemente deosebite : a) *Iuppiter Dolichenus* apare împreună cu *Dea Syria* contopită cu *Dea Magna Caelestis*; b) formula propitiatorie : *pro salute perpetui imperi Romani et leg(ionis) XIII Gem(inae)* este regăsită şi pe o inscripţie dolicheniană din Dacia; c) titlul neobişnuit al dedicantului Flavius Barhadadi (filius), cel de *s(acerdos) I(ovis) D(olicheni) ad leg(ionem) s(upra) s(criptam)*, adică al legiunii a XIII-a Gemina.

Observaţiile noastre se referă la acest ultim aspect. Editorii inscripţiei consideră că *AD* nu este o abreviere, ci prepoziţia *ad*, urmată de cuvintele *leg(ionem) s(upra) s(criptam)*, iar sensul frazei ar fi : *ad castra leg(ionis) s(upra) s(criptae)*. Locul descoperirii altarului, în imediata apropiere a castrului, a constituit pentru I. Berciu şi Al. Popa un puternic argument pentru admiterea accepţiei generale a întregului text care ar consemna că : „Flavius fiul lui Barhadades, preot al lui Iuppiter Dolichenus, a ridicat în apropierea castrului legiunii a XIII-a Gemina un altar în cinstea lui Iuppiter Dolichenus şi a zeiţei Suria Magna Caelestis"[29]. A fost eludată însă în discuţia asupra ultimei părţi a textului propriu-zis stabilirea unui aspect esenţial : Flavius Barhadades a fost preot al templului

---

[22] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 305—306; I. Berciu şi Al. Popa, Apulum, 5, 1964, p. 167—172; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 64—65.

[23] I. Téglás, ArchÉrt, 35, 1915, p. 45—46; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 310; N. Gostar, Dacia, N.S., 4, 1960 p. 520.

[24] I. I. Russu, IDR, III/1, p. 233, nr. 270.

[25] CIL, III, 1 554 : *·CES· / IARSE· VIX / ANN ·L · P · IVL / SVCCESSA · / CON / IVGI · BM*; 7 998 : *IARSE · CES · VIX / ANN(is)· P(os?) IVLIA / SUCCESS · CONIVGI / B(ene) M(erenti)*.

[26] I. I. Russu, în *Actes du Colloque international sur l'onomastique latine*, Paris, 1977, p. 360, 362.

[27] CIL, VIII, 5 095, 15 277, 17 111

[28] I. Berciu şi Al. Popa, *op. cit.*, p. 172—179 (= Latomus, 23, 3, 1964, p. 473—482).

[29] *Ibidem*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro

dolichenian de lîngă castrul legiunii sau preot al zeului din Doliche în cadrul legiunii a XIII-a Gemina. În sprijinul celei de-a doua posibilităţi a intervenit cercetătoarea maghiară K. Angyal [30]. Lipsa unei atari atribuţii militaro-religioase şi situaţia de peregrin al lui Flavius Barhadades ridicau serioase dubii în legătură cu funcţia propusă. Dealtfel din cele 7 exemple citate de autoare pentru a demonstra că *sacerdotium*-ul deţinut Barhadades nu este fără analogii, numai cel referitor la *Themes Mocimi (filius) sacerdos cohortis XX Palmyrenorum* la Dura Europos prezintă o oarecare asemănare [31].

Lipsa zeilor orientali, cu excepţia lui *Sol Invictus*, din panteonul oficial al armatei, situarea, de regulă, a sanctuarelor acestor divinităţi în afara castrelor, păreau să confirme inexistenţa unei asemenea funcţii în cadrul legiunilor. Un papirus din Egipt, demult publicat [32] şi în parte interpretat [33], aduce însă mărturia existenţei în cadrul unei legiuni a unui preot care oficia pentru o divinitate orientală.

Themes, fiul lui Mocimus, de la Dura Europos, putea fi un preot localnic care a fost adus în castru, a primit uniformă şi un statut oficial în cadrul cohortei. Papirusul din anul 323 e.n. care menţionează mai mulţi ἱερεῖς λεγεῶνος din Egipt reprezintă un document însemnat asupra religiei oficiale a armatei, iar divinitatea pe care o servea preotul al cărui nume nu este complet în textul papirusului era unul din zeii asociaţi cu acei ἄγγελοι (*Deus Aeternus* [34], *I. Heliopolitanus* [35] etc.). Informaţiile de pe papirusul egiptean, de care am luat cunoştinţă după publicarea însemnărilor noastre asupra lui Iuppiter Dolichenus în Dacia, certifică posibilitatea existenţei unui preot al unei divinităţi orientale în cadrul legiunii, amplificînd astfel posibilităţile de interpretare a textului inscripţiei apulense.

5. Unul din reliefurile semnalate ca posibil dolicheniene [36] a fost succint prezentat, relativ recent, alături de alte inscripţii şi monumente sculpturale din bogata colecţie a muzeului de istorie şi artă din Zalău [37].

---

[30] K. Angyal, Könyv es Köyvtar (Debreţin), 8, 2, 1970, p. 5 şi urm. (Rezumat german, p. 21—25).

[31] F. Cumont, *Fouilles de Doura Europos* (1922—23), Paris, 1926, p. 113, 375. Însemnări pertinente în legătură cu acest preot, precum şi utile comentarii asupra frescelor de la Dura Europos care înfăţişează scene de sacrificiu către divinităţi orientale, cu participarea unor militari romani, pot fi găsite în lucrarea lui A. D. Nock, *Essays on Religion and the Ancient World* (Selected and edited, with an Introduction, Bibliography of Nock's writings and Indexes by Z. Stewart), Oxford, 1972, p. 782—790.

[32] Seymour de Ricci, ,,Bulletin épigraphique de l'Egypte romaine''. *Arch. f. Papyrusforschung*, II, 1903, 445, nr. 67 Μεγάλη τύχη τοῦ [θε]ο[ῦ?...καὶ τ]ῶν ἀνγέλων τῆς ερει? ... [ἀνε]νεώθη καὶ ἐκοσμήθη [τὸ ἱερὸν? ε]πὶ Οὐικτωρίνου π[ραι]π[ωσίτου] λεγ[εώνον γ'] Γαλλίκῆς καὶ α' Ιλλυρικ[ῆς καὶ 'Εμεσηνῶ]ν σαγιτταρίων τῆ προ[νοία...] Βωσᾶτος ἀρχιερέως καὶ Χα[...] ἱερέως λεγ(εῶνος) γ'Γαλλ(ικῆς) καὶ Γατανοῦ ἱερέως λεγ(εῶνος) α' 'Ιλλυρκῆς καὶ Αζιζου ἱερέως ἐν ὑπατίᾳ Λικιννίου σεβαστοῦ τὸ ς', κτλ.

[33] Cf. A. S. Hoey, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 70, 1939, p. 476, n. 102.

[34] B. Jáno, ArchÉrt, 32, 1912, p. 401.

[35] CIL, XIV, 24 = ILS 4 294.

[36] I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 183.

[37] N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripţii şi monumente sculpturale în Muzeul de istorie şi artă Zalău*, Zalău, 1975, p. 44, nr. 150, fig. 150. Datorită bunăvoinţei colegului V. Lucăcel, directorul Muzeului din Zalău, am cercetat relieful înaintea publicării sale şi l-am putut include în teza de doctorat *Cultele syriene şi palmyriene în Dacia romană*, p. 39—41.

https://biblioteca-digitala.ro

Relieful (L. 105 cm; l. 55 cm; gr. 25 cm) (fig. 1/4) are aspectul unei secvenţe dintr-o friză, mărginită la bază şi la partea superioară de un chenar lat de 5 cm. În partea dreaptă a reliefului este reprezentat un personaj călare, cu capul descoperit şi faţa întoarsă spre privitori. Călăreţul, îmbrăcat cu o *tunica* care coboară pînă la genunchi, ţine în mîna stîngă dîrlogii calului. Deteriorarea reliefului pe direcţia extremităţii superioare în stînga şi lipsa unei mari porţiuni către bază, ne împiedică să precizăm ce ţinea cavalerul în mîna dreaptă şi micşorează numărul elementelor definitorii ale caracterului şi apartenenţei imaginii. Poziţia uşor avîntată a calului ca şi unele detalii ale harnaşamentului sînt redate cu exactitate şi măiestrie. Reprezentarea descrisă este asemănătoare cu cele cunoscute pe numeroase reliefuri cultuale mai ales cu reprezentarea Cavalerului trac [38]. Pe majoritatea imaginilor cunoscute, cavalerul este în mers spre dreapta, sînt atestate însă şi reliefuri în care cavalerul apare în mers spre stînga [39]. Celelalte atribute care însoţesc în general Cavalerul trac, dacă au existat, puteau fi în continuare în faţa calului, sau cum s-a amintit, în zona inferioară. Imaginea poate fi însă parte dintr-o scenă a eroizării ecvestre întîlnită pe numeroase monumente funerare [40].

În stînga, călare pe un taur în mers spre dreapta, apare un personaj corpolent, cu capul mare. Starea actuală a reliefului nu permite precizarea unor detalii asupra coafurii şi trăsăturilor feţei. Personajul poartă o *tunica* cu mîneci scurte a cărei margine inferioară nu poate fi observată, iar restul îmbrăcăminţii era probabil mulat pe corp. În mîna dreaptă ridicată ţine toporul cu două tăişuri — *bipennis* —, iar cu stînga se ţine de cornul taurului.

Ce ar îndreptăţi apartenenţa dolicheniană a imaginii? Singurele elemente certe în sprijinul acestei apropieri sînt taurul în mers spre dreapta şi toporul cu două tăişuri. Dar personajul nu *stă* pe taur, ci călare. Dacă există o reprezentare dolicheniană în care *Iuppiter Dolichenus* este doar cu un picior pe taur şi unul jos sau cu acoliţi dolichenieni apozi, nu sînt considerate imagini ale zeului din Doliche cele cu personaje călărind pe taur. În acest caz este evidentă apropierea de *Mithras*, în iconografia căruia pot fi întîlnite scene asemănătoare [41], reamintim totuşi că Mithras nu cunoaşte între simbolurile cultului său toporul dublu. În sfîrşit, ţinuta personajului nu este cea specifică unui *cultrarius* sau *victimarius*. Imaginea este compozită, prezentînd unele elemente care pot aparţine şi zeilor microasiatici *Men* şi *Sabazios*. Scena din stînga ar reprezenta eroizarea ecvestră frecvent întîlnită pe monumentele funerare în zona carpato-ponto-danubiană, iar cea din dreapta, de certă factură orientală, nu poate fi omologată ca reprezentare dolicheniană. Toporul cu două tăişuri, simbol cultual cu vechime milenară nu era nici în epoca romană atribut exclusiv

---

[38] Numărul reprezentărilor Cavalerului trac pe teritoriul Bulgariei a depăşit cifra de 2 000. Pentru răspîndirea acestui cult în Dacia: I. I. Russu, ActaMN, 4, 1967, p. 85 şi urm.

[39] K. Škorpil, Izvestija Sofia, 13, 1939, p. 131, fig. 136; C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanţa, 1967, p. 70, nr. 35 şi 36.

[40] F. Benoit, *L'heroïsation équestre*, Aix en Provence, 1954, p. 44 şi urm.

[41] M. J. Vermaseren, CIMRM, II, nr. 1 920, 1 935, 1 972, 1 985, 2 018, 2 062, 2 159. Pe sarcofagul cu simboluri, unele mithriace, de la Galaţi: M. Alexandrescu-Vianu, RÉSEE, 5, 1967, 1—2, p. 229—233; *ibidem*, 8, 1978, 2, p. 294, nr. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

dolichenian [42]. Interesantă, unică după materialele de care dispunem, imaginea de pe relieful de la Porolissum, pe care-l considerăm perete al unei edicule funerare [43], conţine ilustrarea unei eschatologii solare sau luni-solare rod al îmbinării unor credinţe locale privitoare la viaţa de apoi, cărora le sînt alăturate alte credinţe pătrunse prin intermediul cultelor orientale [44].

6. Un monument sculptural fragmentar înfăţişînd un vultur şi un şarpe descoperit la Micia a fost ipotetic încadrat între reprezentările turmasgadiene [45] (fig. 1/3).

În Dacia există o celebră inscripţie de la Apulum care consemnează salvarea de către Aurelius Marinus Basus şi Aurelius Castor Polydeuces a unui vultur atacat de trei şerpi [46] şi un număr de monumente sculpturale cu inscripţie şi anepigrafe cu imaginea vulturului avînd ca suport protoma unui animal [47]; vulturul în încleştare cu un animal [48] sau alături de un şarpe. Pentru cele două personaje menţionate în inscripţia apulensă şi colectivitatea în care trăiau vulturul era un *numen*. Vulturul avea multiple semnificaţii în mediul roman (simbol iovian, însemn al legiunilor) fiind totodată şi cea mai răspîndită pasăre simbol în cultele şi credinţele syriene şi palmyriene, cunoscută în imagistica lui *Iuppiter Dolichenus*, *Iuppiter Turmasgades*, *Sol Invictus*, *Deus Aeternus*, *Iarhibol* etc. Pe de altă parte, şarpele deţine un rol deosebit în mitologia şi religia antică. Funcţiile şi semnificaţiile prezenţei şarpelui pe diferite reprezentări cultuale (egiptene, microasiatice, siriene, iraniene, iudaice, greceşti sau romane) sînt adeseori cu totul deosebite : de la „principiu al răului" la simbolul reînnoirii, al tinereţii veşnice. În cele mai multe culte orientale şarpele nu este un simbol al forţelor răufăcătoare, terifiante. Demnă de relevat este această nouă direcţie de interpretare propusă şi în mithraism [49]. Dacă în Dacia lipsesc deocamdată inscripţii de tipul *Sanctis draconibus* [50], există însă la Apulum dedicaţiile către *Glykon* [51]. În cultele microasiatice şerpii apar mai frecvent. O imagine înfăţişînd încleştarea între un vultur şi un şarpe este atestată pe o reprezentare sabaziacă [52]. Simbolistica atît de diversă a vulturului şi şarpelui oferă desigur numeroase soluţii pentru interpretarea scenei descrise de inscripţia de pe coloana de la Apulum ca şi pe diferite reprezentări.

Confruntarea dintre pasărea rapace şi reptilă a constituit un motiv adeseori întîlnit în literatura şi arta antică, victoria vulturului fiind

---

[42] P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 65, n. 6.

[43] Un monument funerar cu reprezentarea unui personaj călare pe un taur F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1942, p. 226, n. 1, pl. XVIII/1.

[44] *Ibidem*, p. 226 şi urm.

[45] C. C. Petolescu, StCl, 17, 1977, p. 157—158.

[46] CIL, III, 7 756; P. Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Rennes, 1951, nr. 378; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 340; *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 191, F 6.

[47] D. Isac, Banatica, 1, 1971, p. 118, nr. 3, fig. 3a şi 3b.

[48] D. Tudor, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 412 şi urm.; idem, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 271.

[49] J. R. Hinnels, in *Mithraic Studies*, II, Manchester, 1975, p. 293 şi urm.

[50] CIL, VI, 143.

[51] A. Culcer, Apulum, 6, 1967, p. 613 (CIL, III, 1 021 şi 1 022).

[52] Ch. Picard, RA, 47, 1961, p. 137, fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

interpretată ca o victorie cosmică. Există şi alte ipostaze în care apar vulturul şi şarpele : a) vulturul cu şarpele în gură care se presupune că simbolizează conferirea nemuririi de către vulturul ceresc ; b) şarpele care se încolăceşte pe vultur, ilustrare metaforică a soarelui şi rutei pe care o străbate ; c) alăturarea şi nu confruntarea vulturului şi şarpelui. În această ultimă grupă ar fi de menţionat o reprezentare de la Porolissum [53], imaginea centrală din registrul superior al unei geme cu reprezentarea Cavalerilor danubieni [54].

Reprezentări sculpturale cu imagini similare celei de la Micia sau avînd la bază o coroană sînt frecvente pe *monumentele funerare siriene* [55]. Imagistica sigur turmasgadiană înfăţişează deocamdată *vulturul pe un padruped*, fapt care, adăugat elementelor amintite referitoare la confruntarea sau alăturarea vultur şi şarpe, ne determină să considerăm monumentul miciens mai apropiat de piesele funerare decît o nouă ilustrare a lui *Iuppiter Turmasgades*.

CLASSICA ET ORIENTALIA (II)

RÉSUMÉ

1. L'inscription d'un autel votif d'Apulum (fig. 1/1), dont la lecture éditée s'avère insuffisante, parce que incomplète, a déjà fait l'objet de plusieurs interventions successives sans qu'on aboutisse pour autant à sa solution intégrale. Suivant la thèse — du reste non fondée — de son premier éditeur, G. Téglás, qui néglige complètement la quatrième ligne de l'épigraphe, il s'agirait d'une dédicace à *Iuppiter*. En reprenant à leur compte la lecture de cette inscription, I. Berciu et Al. Popa ont proposé, non sans quelque fondement, de lire la première ligne soit *O(ptimo) M(aximo) N(umini)*, soit *O(mnipotenti) M(ithrae) N(umini)*. Mais eux non plus n'avancent aucune hypothèse quant à la lecture de la quatrième ligne. Ce n'est que I. I. Russu qui s'en occupe, en y lisant ΔΙΑΝΗ, seulement, pour lui la première ligne de l'inscription ne semble guère comporter les initiales d'un nom divin.

Or, l'auteur estime que la première ligne pourrait se lire O(mnipotenti) M(ithrac) N(abarze), alors que la quatrième serait constituée par le nom de Διανη. Il n'y a guère de contradiction entre les deux lignes, qui présenteraient de la sorte le premier épigraphe commun connu de *Mithra* et de *Diane*. En effet, jusqu'à présent, les liens entre les deux divinités n'étaient suggérés que par certaines sources littéraires, par quelques épithètes typiquement mithriaques appliquées à Diane, par la présence dans les *mithraea* des dédicaces à cette déesse et par les quelques témoignages des dédiants faisant en commun leurs dévotions aux deux divinités.

2. L'inscription d'un autel votif de Berghin (dép. d'Alba) (fig. 1/2) a été lue par G. Téglás : [*I(ovi)*] *O(ptimo) M(aximo)* / [*deo aet*]*ERNO*. Or, en procédant à la vérification du texte, I. I. Russu est amené à con-

[53] A. Buday, DolgCluj, 1912, p. 103, fig. 38.

[54] D. Tudor, *Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danuvinorum*, I, Leiden, 1969, p. 109, nr. 193, pl. LXXXVIII.

[55] A. Roes, RA, 36, 1950, p. 139. Un monument funerar cu vultur de la Potaissa, fără a-l clasifica astfel, publică I. Téglás, ArchÉrt, 25, 1915, p. 45, fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

stater une erreur de lecture, le mot exact de la deuxième ligne étant *ARENO*. L'auteur mentionne parmi les solutions possibles le nom d'une divinité micrasiatique [*N*]*areno*, le Ζεὺς Ναρηνός étant connu en Dacie par deux autres autels gravés d'épigraphes, trouvés à Alburnus Major.

3. Deux variantes de lecture ont été proposées (CIL. III 1 554 et 7 998) pour l'inscription d'un monument funéraire, connue seulement par le truchement de quelques copies médiévales. L'auteur propose de lire, au lieu de *Iarse C(a)es(aris servus?)*, le nom *Iarseces*, qui représenterait le cognomen du défunt, cognomen d'origine africaine dans le genre d'autres cognomina de la même origine *(Iarsefa*, *Iartis*, *Iarsacheni*, etc.).

4. Examen des interprétations possibles du titre de Flavius Barhadadi (filius) *s(acerdos) I(ovis) D(olicheni) ad leg(ionem) s(upra) s(criptam)*, autrement dit la XIII Gemina.

L'interprétation donnée par ses éditeurs au texte en question (I. Berciu et Al. Popa) reposait sur l'emplacement de l'autel sur lequel il était gravé. Aussi, le personnage passa-t-il pour le prêtre d'un temple dolichénien sis dans les limites du camp de la légion. On a même formulé l'hypothèse (K. B. Angyal) de l'existence d'un prêtre de I. Dolichenus dans les cadres de la légion, de même qu'à Dura-Europos *Themes Mocimi (filius) sacerdos cohortis XX Palmyrenorum*. À en juger d'après l'absence des divinités orientales — si l'on excepte *Sol Invictus* — du panthéon officiel de l'armée, ainsi que de l'emplacement de leurs sanctuaires généralement hors des limites d'un camp, il semblerait que la fonction sacerdotale des prêtres les desservant n'était pas prévue pour les légions. Toutefois, un papyrus égyptien fait mention d'un tel prêtre — c'est-à-dire de l'officiant d'un culte oriental dans les cadres d'une légion, ce qui ouvre certaines perspectives à l'interprétation de l'épigraphe d'Apulum.

5. On a rangé dans la catégorie des images susceptibles d'être attribuées au culte dolichenien le relief d'un cavalier dont la monture se dirige vers la gauche et ayant pour pendant un personnage qui tient de sa main droite une hache à deux tranchants *(bipennis)* tout en chevauchant un taureau tourné à droite (fig. 1/4). Or, l'auteur argumente en montrant que cette sorte d'images comportent des éléments qui pourraient se rapporter tout aussi bien à d'autres cultes — *le Cavalier thrace*, *Men*, *Mithra*, *Sabazios*, etc. Leur présence *sur la paroi d'un édicule funéraire* est l'illustration d'une eschatologie solaire ou luni-solaire, fruit du syncrétisme des cultes indigènes et de ceux venus de l'Orient.

6. Etude d'une pièce de sculpture fragmentaire, trouvée à Micia et reproduisant l'image d'un aigle et d'un serpent (fig. 1/3). On a avancé l'hypothèse qu'il s'agirait d'un relief à attribuer à *Turmasgades*. Or l'étude séparée des symboles représentés par l'aigle et le serpent d'une part, celle des représentations réunissant les deux symboles d'autre part, conduit à la conclusion que ce monument de Micia devait être plutôt de caractère funéraire, car l'image typique de l'iconographie de Turmasgades est celle de l'aigle perché sur un quadrupède.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. 1 Inscription d'Apulum ; 2 inscription de Berghin — dép. d'Alba ; 3 pièce de sculpture de Micia ; 4 pièce de sculpture appartenant aux collections du Musée d'histoire et d'art de Zalău — dép. de Sălaj.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O CASĂ DOMNEASCĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA DESCOPERITĂ ÎN CUPRINSUL ANSAMBLULUI DE LA BISTRIȚA (JUD. NEAMȚ)

DE

LIA BĂTRÎNA și ADRIAN BĂTRÎNA

Ocazionate de ample lucrări de restaurare, cercetările arheologice începute în suprafața ocupată de ansamblul monastic de la Bistrița (jud. Neamț), încă din anul 1969, au continuat și în vara anului 1977, atunci cînd au fost investigate : colțul de nord-vest al incintei și zona ocupată de actuala casă egumenească. Încă din anii trecuți ne-am putut da seama că prestigiosul așezămînt a cunoscut în decursul îndelungatei sale existențe nenumărate distrugeri, refaceri și transformări, ce au modificat în totalitate aspectul său inițial. Astăzi, după cea de-a șasea campanie de cercetare, ne aflăm în posesia unor date și materiale arheologice care, coroborate cu cele de natură documentară, ne permit să constatăm că ansamblul este rodul a *patru importante acțiuni constructive* — pentru a nu le mai aminti pe cele tîrzii și puțin semnificative — corespunzătoare și datorate unor domnii prestigioase și totodată deosebit de bogate în realizări ce țin de tărîmul arhitectonic și artistic. Este vorba, în primul rînd, de inițiativa datorată lui Alexandru cel Bun — întîiul ctitor al așezămîntului — a cărui activitate a fost prezentată de noi cu un alt prilej [1], urmată de cea a ilustrului voievod care a fost Ștefan cel Mare — aportul acestuia fiind și el deosebit de important —, pentru ca însemnătatea și prestigiul lăcașului de la Bistrița în viața Moldovei medievale să determine și pe mai departe o grijă sporită din partea fiului acestuia, Petru Rareș, precum și a nepotului său, Alexandru Lăpușneanu.

Dacă patronajul cultural și opera constructivă a lui Petru Rareș — părți componente și indispensabile ale politicii tronului — au atins adevărate culmi în cursul primei sale domnii (1527—1538), de cînd ne sînt, dealtfel, și mai bine cunoscute, voievodul dovedindu-se a fi un demn continuator al politicii marelui Ștefan, pe parcursul celei de-a doua domnii, deși mai scurtă ca durată (1541—1546), el manifestă același interes pentru activitatea edilitară și în mod special pentru domeniul arhitecturii militare și civile. Astfel, va reface cetatea Soroca la o dată ulterioară celei de 23 aprilie 1543, cînd cheamă un meșter din orașul

---

[1] Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Ansamblul de la Bistrița (jud. Neamț) în vremea lui Alexandru cel Bun*. Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări a D.P.C.N., din 25 februarie 1975 ; idem, Rev. MuzMon, 2, 1975, p. 72—80.

https://biblioteca-digitala.ro

Bistriţa să lucreze la fortificaţie [2], iar în contextul interesului pentru curţile domneşti, în cadrul cărora rezida atunci cînd se ocupa îndeaproape de conducerea ţinuturilor, reconstruieşte şi curtea domnească din Iaşi, afectată de distrugerile din 1538 [3].

După cum bine se ştie, arhitectura laică din cuprinsul incintelor fortificate — cetăţi, curţi feudale şi mănăstiri — era dictată de necesităţile voievodului şi a familiei sale, motiv pentru care, pe bună dreptate, se poate afirma că „în unele clădiri elementul artistic trebuia să fie bogat reprezentat, atît în formele arhitectonice, cît şi în decoraţia lor" [4]. Deşi din casele domneşti pe care Petru Rareş le-a înălţat din temelie, sau le-a refăcut şi înfrumuseţat nu s-au păstrat decît urme sporadice şi nu întotdeauna databile cu certitudine : beciuri boltite, fundaţii, materiale ceramice decorative, pietre profilate sau fragmente de tencuială pictată, totuşi, unor construcţii cu caracter civil din cuprinsul mănăstirilor le-a fost atribuită funcţia de casă domnească deşi, credem noi, a nu fi îndeplinit-o în realitate. Este vorba de aşa-numita casă domnească de la Bistriţa, atribuită lui Ştefan cel Mare [5] sau lui Petru Rareş [6] — în realitate, aşa după cum am mai arătat [7], o anexă a paraclisului din turn destinată a mări capacitatea acestuia —, precum şi cea de la Probota [8], cu funcţia, mai probabilă, de clisiarniţă, adevărata casă domnească de aici aflîndu-se în stare de ruină pe latura de sud a incintei. Din această cauză, este lesne de înţeles de ce orice ruină descoperită, precum şi puţinele ştiri documentare păstrate capătă o valoare deosebită în conturarea peisajului artistic civil din vremea lui Petru Rareş. Şi pentru că despre o atare descoperire este vorba — *o casă domnească prezentă în incinta mănăstirii Bistriţa şi datorată voievodului amintit* —, nu ni se pare de prisos a reaminti pe scurt împrejurările nefericite în care Rareş ajunge să fie adăpostit în cuprinsul acestui aşezămînt, precum şi hotărîrile luate atunci şi respectate mai tîrziu.

În contextul evenimentelor ce au condus la pierderea tronului şi la plecarea sa în pribegie, urmărit de partizanii lui Ştefan Lăcustă, Petru Rareş s-a îndreptat spre Piatra lui Crăciun (Piatra Neamţ), de

---

[2] *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, XV, 1, p. 432, nr. DCCCVII ; N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, partea I, Bucureşti, 1899, p. XXXIX. Cercetările arheologice au arătat şi ele că în timpul lui Petru Rareş are loc la Soroca zidirea unei cetăţi de piatră, pe locul pe care se află fortificaţia de lemn şi pămînt ridicată de Ştefan cel Mare. În acest sens, vezi : G. F. Cebotarenko, MIAEM, 1964, p. 216.

[3] Curtea domnească din Iaşi exista încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, dovezile constituindu-le prima menţionare documentară a sa din 8 octombrie 1434 (DRH, A, Moldova, vol. I, Bucureşti, 1976, p. 187), cît şi descoperirile arheologice din vecinătatea Palatului culturii. (În acest sens, vezi : Al. Andronic, Carpica, 1972, p. 178.) Cu privire la refacerile din secolul al XVI-lea, vezi : N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 401.

[4] *Istoria artelor plastice în România*, I, Bucureşti, 1968, p. 296.

[5] C. Nicolescu, SCIA, 3—4, 1954, p. 67 ; idem, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în epoca lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 284.

[6] R. Theodorescu, *Mănăstirea Bistriţa*, Bucureşti, 1966, p. 27 ; Ion Solcanu, *Realizări artistice*, în *Petru Rareş*, volum sub redacţia lui Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 300.

[7] Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 73, nota 15.

[8] *Istoria artelor plastice*..., p. 338 ; Ion Solcanu, *op. cit.*, p. 300.

https://biblioteca-digitala.ro

unde gonit de pietreni[9] „a fost primit fără împotrivire, către seară, înlăuntrul mănăstirii Bistriţa"[10], după cum ne arată cronica redactată de un contemporan al evenimentelor, episcopul de Roman, Macarie. Apoi după ce face un legămînt, în care arată că „dacă mă voi întoarce în scaunul domniei mele, din temelie voi reînnoi şi zidi această sfintă biserică"[11], se îndreaptă spre Transilvania. Odată reîntors din pribegie, în cea de-a doua sa domnie (1541—1546), Rareş îşi va aduce la îndeplinire toate legămintele, între care şi făgăduiala făcută mănăstirii Bistriţa de a o reînnoi din temelie. Acest adevăr reiese şi din cele două documente păstrate: unul din martie — aprilie 1546, iar celălalt din 24 aprilie 1546. Cel dintîi ne relatează că „mi-am adus aminte de făgăduiala mea şi am reînnoit, şi din temelie am rezidit, şi din afară şi dinlăuntru am împodobit hramul împărătesc al Adormirii preacuratei născătoare de Dumnezeu din mănăstirea Bistriţa şi am miluit-o cu acest sat numit Mojeşti..."[12], pentru ca următorul să specifice „am miluit mănăstirea noastră din nou zidită, numită Bistriţa..."[13]. Aşa după cum reiese din aceste documente, Rareş a adus importante transformări ansamblului, deşi unii autori[14] au apreciat că textul este exagerat în ceea ce priveşte amploarea lucrărilor. Cercetările arheologice vin să ne confirme însă această amploare şi totodată să ne precizeze în ce anume au constat aceste lucrări. Deşi nu intenţionăm să le prezentăm în amănunţime, vom încerca o simplă enumerare a lor, oprindu-ne asupra acelui obiectiv din cuprinsul ansamblului ce ne-a reţinut în mod special atenţia în cursul campaniei de cercetări din 1977.

Observaţiile de natură stratigrafică ne-au permis să ne dăm seama că întreaga incintă a avut de suferit de pe urma unui puternic incendiu — dealtfel, nu singurul cunoscut de aşezămînt[15] — ce a deteriorat sau dezafectat în prima jumătate a secolului al XVI-lea, mai precis în anul 1538, o bună parte din componentele sale. Ca urmare este refăcut zidul de incintă, prevăzut cu metereze şi drum de strajă, traseul său suferind modificări pe latura sa de nord, acolo unde ne apare extins. În acest zid se află practicată portiţa prin care — potrivit tradiţiei — Petru Rareş ar fi scăpat de urmăritorii săi, motiv pentru care credem că trebuie să se renunţe la acest element adeseori adus în discuţie de istoricii noştri atunci cînd evocau fuga voievodului spre Transilvania. Pe latura de sud, masivul turn de intrare existent din vremea lui Ştefan cel Mare este înlocuit, ceva mai la vest, cu unul de proporţii relativ reduse — con-

---

[9] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. a II-a, revăzută de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959, p. 13; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 144.

[10] *Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de Ioan Bogdan*, ediţie revăzută de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 99.

[11] Act din 1546 (martie—aprilie 23) (*Moldova în epoca feudalismului*, I, Chişinău, 1961, p. 53, original slav; DIR, A. Moldova, sec. XVI, 1, Bucureşti, 1953, p. 609—610, traducere din secolul al XIX-lea) multă vreme considerat a fi un fals şi dovedit a fi totuşi autentic (Cf. L. Şimanschi, AnInst Iaşi, 1, 1964, p. 92—93).

[12] *Moldova în epoca feudalismului...*, p. 53.

[13] *Ibidem*, p. 55—56.

[14] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 9.

[15] Cu alt prilej arătam că o importantă construcţie din incintă — casa domnească datorată lui Alexandru cel Bun — a fost distrusă ca urmare a unui incendiu petrecut la mijlocul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea (Cf. Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 77).

https://biblioteca-digitala.ro

strucţie ce se mai păstrează şi astăzi — dotat la nivelul superior cu un mic paraclis. În colţul de sud-vest al incintei, se află o construcţie ce nu a putut fi încă cercetată, dar ale cărei beciuri şi porţiuni de elevaţie observate de noi ne permit ca, prin comparaţie cu celelalte urme ale activităţii constructive datorate lui Rareş în cuprinsul ansamblului, să le atribuim aceluiaşi ctitor, cel puţin în forma lor iniţială. Urmele unor clădiri, realizate tot din piatră, au putut fi surprinse în suprafaţa de nord-vest a incintei. În sfîrşit, obiectivul cel mai important a fost descoperit sub actuala stăreţie, construcţie ridicată în 1792 pe temeliile unui mai vechi edificiu — mai precis deasupra beciurilor sale — atribuit pînă azi de cercetătorii artei noastre medievale veacului al XV-lea şi interpretat drept casă domnească existentă încă din timpul lui Alexandru cel Bun [16], luîndu-se în considerare tradiţia, precum şi observaţiile efectuate asupra zidăriei din pivniţă. Cît ne priveşte, încă într-un studiu mai vechi atrăgeam atenţia că această pivniţă aparţine de fapt locuinţei domneşti din vremea lui Petru Rareş [17]. Această afirmaţie, avînd atunci la bază o serie de observaţii de detaliu, a putut fi confirmată pe deplin mulţumită cercetărilor arheologice efectuate. Deşi, dintr-o regretabilă lipsă de înţelegere a importanţei vestigiilor aflate sub actuala stăreţie supusă procesului de restaurare, s-a procedat — fără a fi consultaţi — la o decapare a depunerilor arheologice pînă la extradosul bolţilor beciului din interiorul a nu mai puţin de cinci încăperi, am reuşit în ultimul moment să trecem la o cercetare sistematică.

Chiar la o sumară verificare a molozurilor evacuate din încăperile amintite s-a putut observa că ele conţin numeroase fragmente de frescă, prezenţă ce a atras de la bun început atenţia în mod special asupra obiectivului. Singura încăpere, în suprafaţă de 42 m², ale cărei depuneri nu au fost evacuate, ne-a oferit unele date deosebit de preţioase care, apoi coroborate cu observaţiile ce s-au putut efectua în mai vechi secţiuni exterioare, ne-au permis o serie de încheieri. Astfel, s-a putut constata că şanţurile de fundaţie ale acestei construcţii se taie de la partea superioară a unui strat de moloz şi cărbune — surprins dealtfel în aproape întreaga suprafaţă a incintei — ce nu reprezintă altceva decît rezultatul distrugerii unor elemente ale ansamblului în cursul evenimentelor petrecute în anul 1538, precizare la care s-a ajuns pe parcursul cercetărilor anterioare. Clădirea se adosează zidului de incintă (ridicat în vremea lui Ştefan cel Mare), fiind realizată din zidărie de piatră şi cărămidă, aceasta din urmă intervenind, în special, în cazul zidurilor despărţitoare, al bolţilor, al arcelor şi pilelor, cît şi al pardoselii. Ea prezintă un plan rectangular cu lungimea de 22,5 m şi lăţimea de 8 m, cuprinzînd şi un beci semiîngropat, ce se întinde pe o lungime de 12,8 m de la nord spre sud (fig. 1). Beciul este împărţit în două nave egale acoperite cu bolţi semicilindrice dispuse pe direcţia nord-sud şi despărţite printr-un şir de trei arce sprijinite pe stîlpi. Accesul la nivelul său se efectua pe latura de nord prin intermediul unui gîrlici dispus în continuarea navei de est. Iluminatul era asigurat prin două ferestre îngustate spre exterior şi evazate la interior, ce se aflau plasate pe latura de est.

---

16 C. Nicolescu, SCIA, 3—4, 1954, p. 67; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 26.

17 Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 73, nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro

Cît privește parterul, datele de care dispunem ne permit să reconstituim cîte ceva din organizarea și modul său de decorare interioară. El cuprindea un număr de patru încăperi cu dimensiuni și, evident, destinații diferite, elevația acestora păstrîndu-se pe o înălțime de cel mult 75 cm (fig. 2).

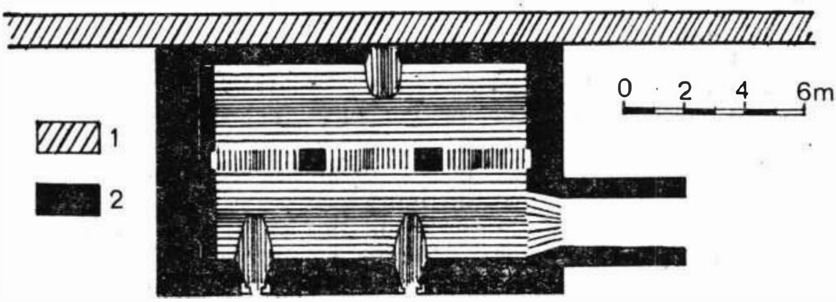

Fig. 1. Planul beciului casei domnești (2). Zidul de incintă (1).

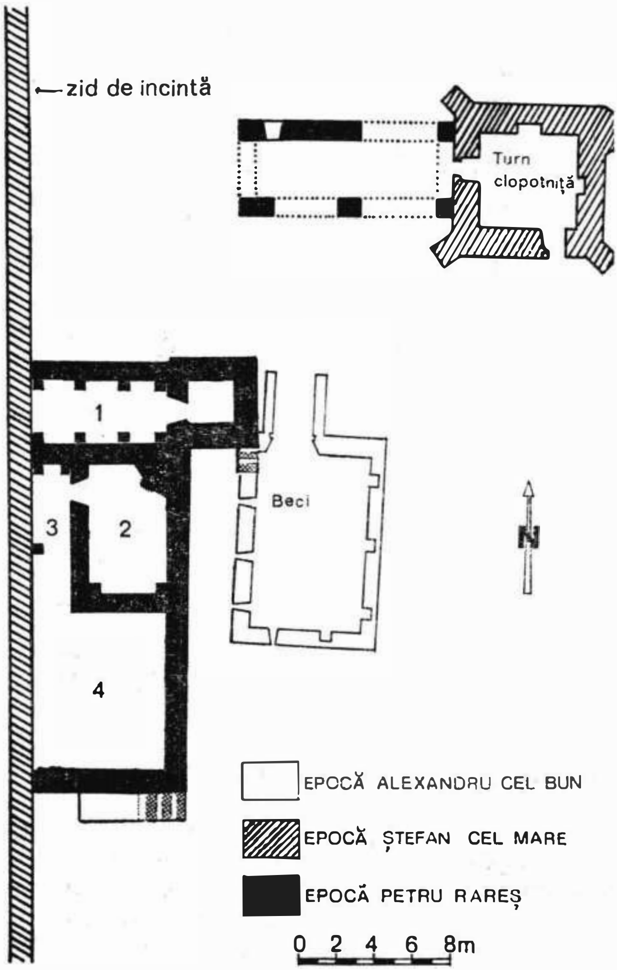

Fig. 2. Planul parterului casei domnești, al turnului — clopotniță cu anexa și al beciului primei case domnești.

https://biblioteca-digitala.ro

Cea dinspre extrema nordică (nr. 1), în suprafață de 23,8 m, bănuim a fi fost acoperită cu o boltă semicilindrică dispusă pe direcția est-vest, avînd în vedere prezența celor 8 pile de cărămidă, cu fundație superficială (adosate laturilor de nord și de sud ale încăperii), ce credem a fi avut rolul de a sprijini 4 arce de dublouri (fig. 3). Accesul în această încăpere— ce nu comunica prin vreo ușă cu cele două alipite ei— se efectua din exterior prin intermediul unui cerdac (cu dimensiunile interioare de 2,70 × 2,50 m) la nivelul căruia, ridicat cu 1 m față de pavajul exterior, se ajungea cu ajutorul a patru trepte de piatră. Diferența mare (cca 1 m), între nivelul interior al încăperilor și cel exterior al pavajului, se datorește tocmai plasării parterului pe un beci semiîngropat. Pavimentul primei încăperi era realizat din lespezi de piatră de dimensiuni și forme variabile amenajate pe un pat de mortar.

În a doua încăpere (cu dimensiunile de 7 × 4,25 m) au mai putut fi interceptate doar două pile, în colțurile de sud-vest și sud-est (fig. 4), restul — care în mod sigur vor fi existat — fiind deranjate de lucrări

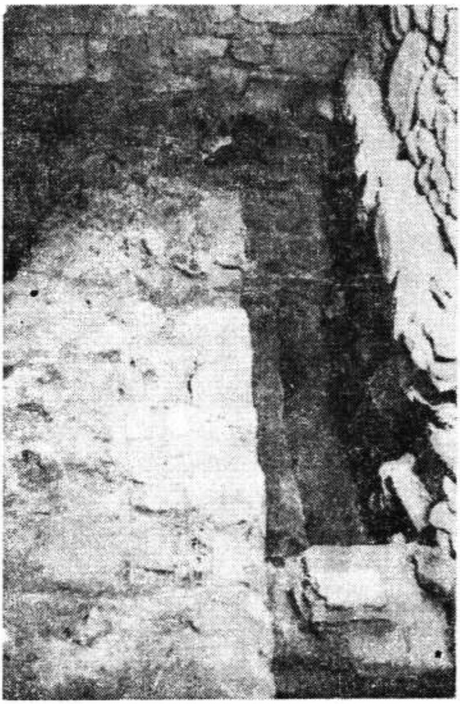

Fig. 3. Zidul de nord și pilele alipite de acesta, aparținînd încăperii cu nr. 1.

tîrzii. Bolta trebuie să fi fost de asemenea semicilindrică, dispusă pe direcția nord-sud și întărită tot de o serie de arce-dublouri. Pardoseala era realizată dintr-un material similar cu cel din prima încăpere, în bună măsură fiind recuperată cu prilejul dezafectării, motiv pentru care nu s-a mai păstrat decît suportul de mortar (fig. 5). În colțul de nord-est a fost surprins soclul unei sobe, realizat din piatră legată cu mortar, și partea inferioară a gurii sale de alimentare întocmită din cărămizi, așezate pe cant și dispuse într-un plan semicircular (fig. 6). Pe latura de

https://biblioteca-digitala.ro

vest era plasat golul unei uși (fig. 8), evazat la interior și îngustat spre exterior, care permitea accesul dintr-un coridor (nr. 3) ce lega încăperea amintită (nr. 2) cu una de dimensiuni mult mai mari (nr. 4). Prezența

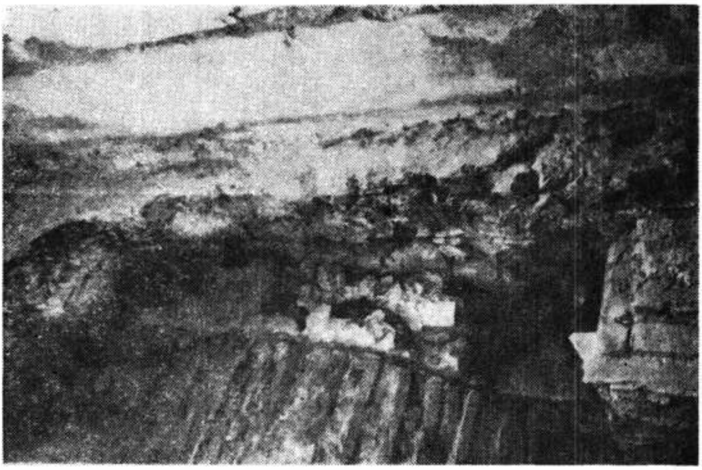

Fig. 4. Limita de sud și cele două pile alipite, aparținînd încăperii cu nr. 2.

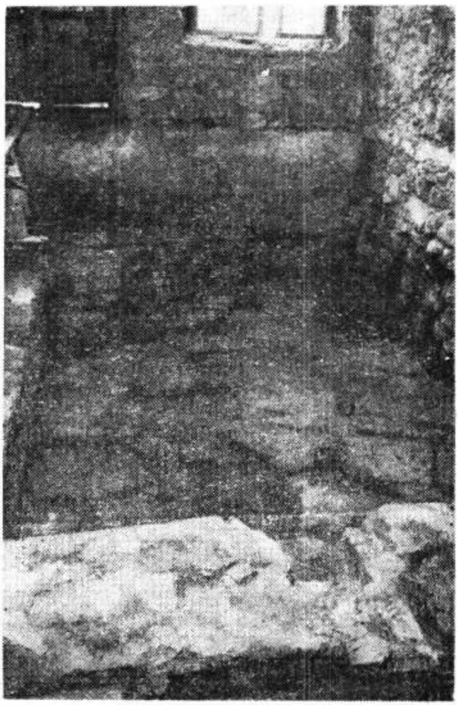

Fig. 5. Încăperea cu nr. 2: ziduri, suportul pardoselii și soclul sobei.

unor pile și în suprafața coridorului (fig. 7) ne face să bănuim existența unui sistem de boltire similar cu cel al primelor două încăperi, dispus pe direcția nord—sud. Pavimentul acestuia era realizat din cărămizi așe-

https://biblioteca-digitala.ro

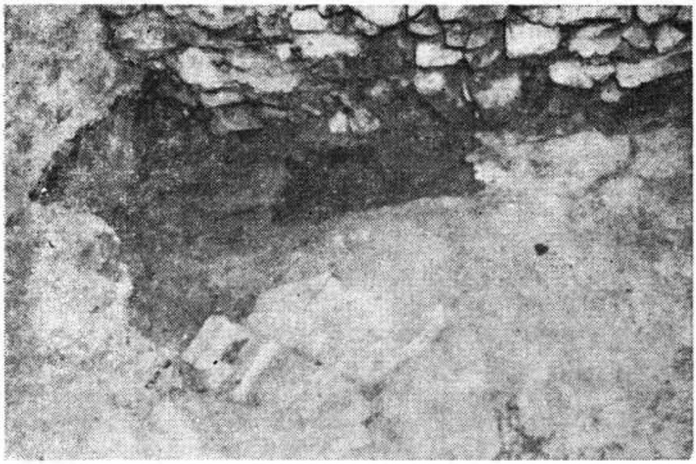

Fig. 6. Soclul sobei cu partea inferioară a gurii de alimentare.

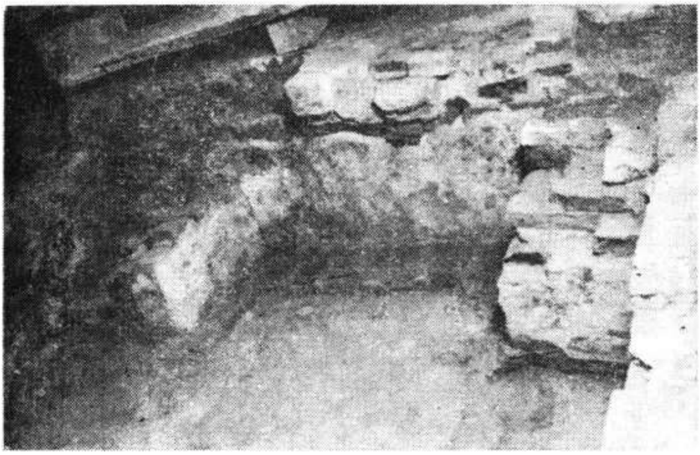

Fig. 7. Latura de nord a coridorului, cu cele două pile şi urmele pavimentului.

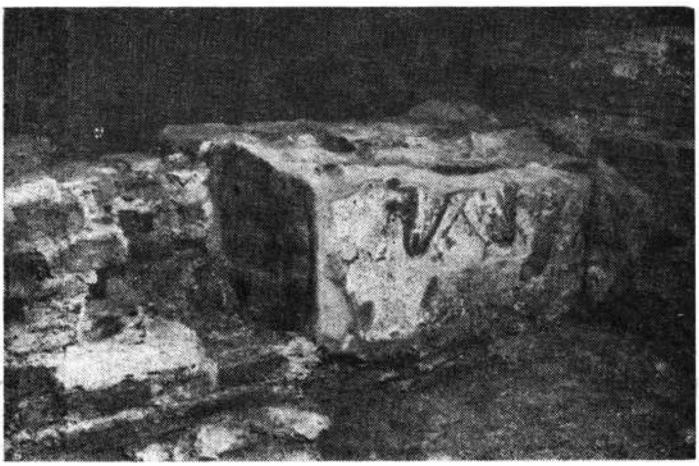

Fig. 8. Intrarea de pe latura de vest a încăperii cu nr. 2 şi porţiunea de frescă conservată *in situ*.

https://biblioteca-digitala.ro

zate pe un suport de mortar (fig. 7). În sfîrşit, din ultima încăpere (nr. 4), cea care dispune de dimensiunile cele mai mari (8,80 × 7 m), nu s-au păstrat decît fundaţiile, demantelate şi acestea pe o adîncime de mai bine de 1,20 m cu prilejul refacerii construcţiei în secolul al XVIII-lea, împrejurare ce a distrus orice urmă de amenajări interioare. Accesul se efectua din exterior prin intermediul unei scări dispusă în lungul laturii de sud a construcţiei.

În ceea ce priveşte rosturile pe care le vor fi avut fiecare din încăperile prezentate, avînd în vedere legăturile dintre ele şi suprafeţele de care beneficiau, bănuim că parterul dispunea de o bucătărie (nr. 1) ce comunica şi deservea sala de mîncare (nr. 2) prin intermediul unei ferestre plasate în zidul despărţitor, precum şi de o sală de consiliu (nr. 4) a cărei mare suprafaţă (61,6 m²) vine în sprijinul unei atari atribuiri. Totodată, ţinînd cont de sugestiile oferite de unele materiale arheologice, cît şi de unele elemente de arhitectură, avem convingerea că parterul era suprapus de un nivel superior, ce trebuia să deţină încăperile de odihnă ale voievodului şi ale familiei sale, atît de necesare atunci cînd aceştia poposeau în cuprinsul unor ctitorii prestigioase. În primul rînd este vorba de descoperirea, în molozurile rezultate din dezafectarea primelor trei încăperi, a două categorii de fragmente de frescă, net deosebite ca factură. Dacă o primă categorie poate fi atribuită cu certitudine încăperii mediane (nr. 2), datorită împrejurării că aceasta mai păstrează *in situ* pe peretele său de apus, în dreptul intrării, o bucată de frescă (fig. 8), asemănătoare numai cu o parte din fragmentele de tencuială pictată aflate în molozuri, cea de-a doua nu poate aparţine decît unui nivel superior, avînd în vedere că celelalte încăperi ale parterului au fost finisate doar cu o tencuială simplă, conservată pe alocuri (fig. 7). Pe de altă parte, prezenţa etajului poate fi sugerată şi de existenţa acelei uşi pe faţada de sud a clădirii anexate turnului-clopotniţă (fig. 12) tot în vremea lui Petru Rareş, uşă a căror rosturi nu pot fi explicate decît în condiţiile în care ar fi permis o legătură, prin intermediul foişorului şi anexei, între apartamentele domneşti de la nivelul superior şi paraclisul din turn.

Dar, revenind la elementul care ne relevă cel mai mult măsura efortului artistic şi a interesului pentru o practică devenită, la un moment dat, frecventă şi accesibilă înaltei feudalităţi — decorarea cu picturi în frescă a unei anumite categorii de locuinţe —, considerăm a fi oportune o serie de consideraţii de ordin mai general cu privire la aceste prezenţe şi la mediul în care ele se integrează organic, nu înainte, însă, de a face unele precizări. Înainte de toate trebuie subliniate calităţile artistice deosebite pe care le dovedesc numeroasele fragmente de frescă recuperate din umplutura de moloz, calităţi ce denotă o predilecţie deosebită pentru somptuozitate, pentru ornamentul luxos. Astfel, cele ce pot fi atribuite parterului dispun de o gamă variată de culori terne. Albul apare frecvent pe diferite fonduri, evident mai închise, conturînd elemente florale — palmete, vrejuri sau flori de crin —, de costum sau chiar figurative (fig. 9). Porţiunea păstrată *in situ*, la partea inferioară a peretelui de vest din încăperea cu nr. 2, conţine două flori de crin reprezentate cu o culoare cărămizie deschisă pe un fond alb-gălbui (fig. 8). Deosebit de importante sînt, însă, patru fragmente (fig. 10), dintre care trei redau figuri sau grupuri de figuri umane, iar unul o mînă, acestea reprezentînd dovezi incon-

https://biblioteca-digitala.ro

testabile ale existenţei unei compoziţii monumentale. Una dintre figuri este cea a unui tînăr, redată din profil printr-un desen sintetic cu o linie arcuită şi contururi blînde. Din celelalte două, reprezentate frontal, unul

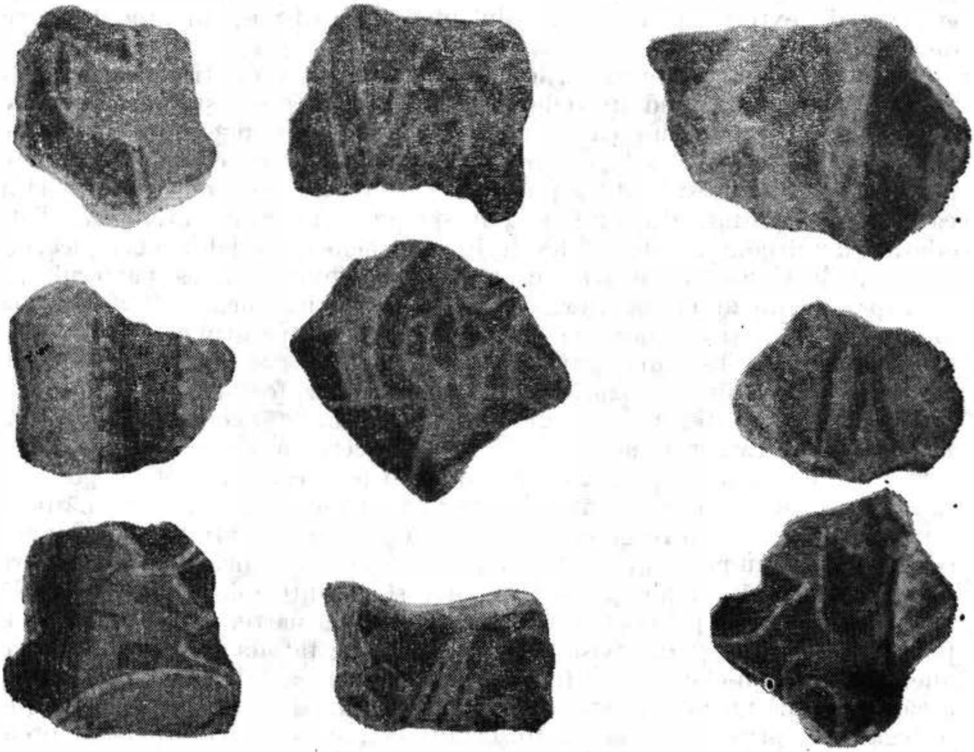

Fig. 9. Bucăţi de frescă aparţinînd parterului casei domneşti.

redă două figuri ale unor personaje tinere, alăturate — aparţinînd cu certitudine unui grup mai mare — cu trăsături bine conturate şi accentuate, iar celălalt chipul unui bărbat, cu părul bogat şi barbă, avînd o expresie gravă, dar calmă şi plină de forţă interioară. Unele bucăţi de frescă au păstrat porţiuni dintr-un decor specific veşmintelor de lux împodobite cu elemente florale şi uneori geometrice.

De aceeaşi bună calitate tehnică şi artistică dă dovadă şi cea de-a doua categorie de fragmente de tencuială pictată (fig. 11), pe care noi o atribuim nivelului superior. Ea excelează printr-o deosebită luminozitate a coloritului, efectul decorativ fiind dat de contrastul rezultat din îmbinarea unor culori cu o tonalitate deschisă şi vie, precum galben, roşu, auriu şi alb, cu altele mai închise ca de exemplu albastru-cenuşiu sau negru. Decorul este de natură geometrică simplă, florală — vrejul, floarea de crin, palmeta etc. — cu conturul schiţat printr-o linie subţire de culoare închisă pe un fond deschis (adeseori galben) sau cu ajutorul culorilor alb sau auriu pe un fond negru, nelipsind, însă, nici cel figurativ a cărui existenţă ne este probată de unele elemente de costumaţie. Mai

https://biblioteca-digitala.ro

mult ca sigur că o parte din decorul floral va fi împodobit elementele vestimentare. De asemenea, se cuvine a fi menţionate grupurile de litere chirilice, aparţinînd unor inscripţii, redate cu culoare albă pe un fond negru.

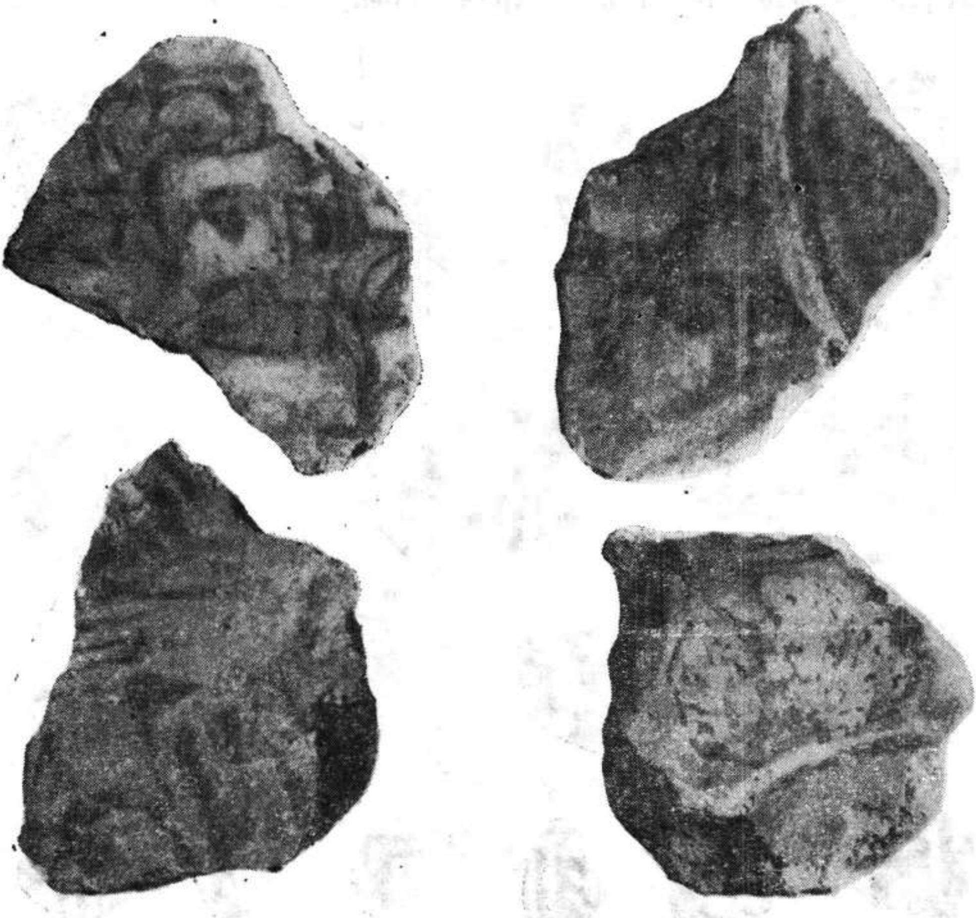

Fig. 10. Pictură figurativă aparţinînd parterului casei domneşti.

Dacă cel mai vechi monument de pictură murală laică, ce ni se păstrează în teritoriul românesc de la răsărit de Carpaţi, a fost descoperit cu numai cîţiva ani în urmă la mănăstirea Bistriţa (jud. Neamţ) în cuprinsul unei case domneşti [18] — dovadă că această artă s-a bucurat de o preţuire deosebită încă din vremea domniei lui Alexandru cel Bun —, iată că tot aici, cu deosebirea că de această dată către mijlocul secolului al XVI-lea, ne apar urmele unor preocupări şi manifestări artistice similare, în acelaşi context şi anume cel al arhitecturii civile. Aceste prezenţe nu semnifică în fapt altceva decît o interesantă continuitate de preocupări,

[18] *Ibidem*, p. 72—80.

https://biblioteca-digitala.ro

gust și orientare artistică aparținînd înaltei feudalități laice, ce cultivă rafinamentul și somptuosul și reflectînd unul dintre aspectele — mai puțin cunoscute pînă nu demult — ale vieții de curte.

Raportîndu-ne la alte cercetări arheologice efectuate în ultimii ani, la prima vedere pare a fi de neexplicat absența, în secolele XV—XVI,

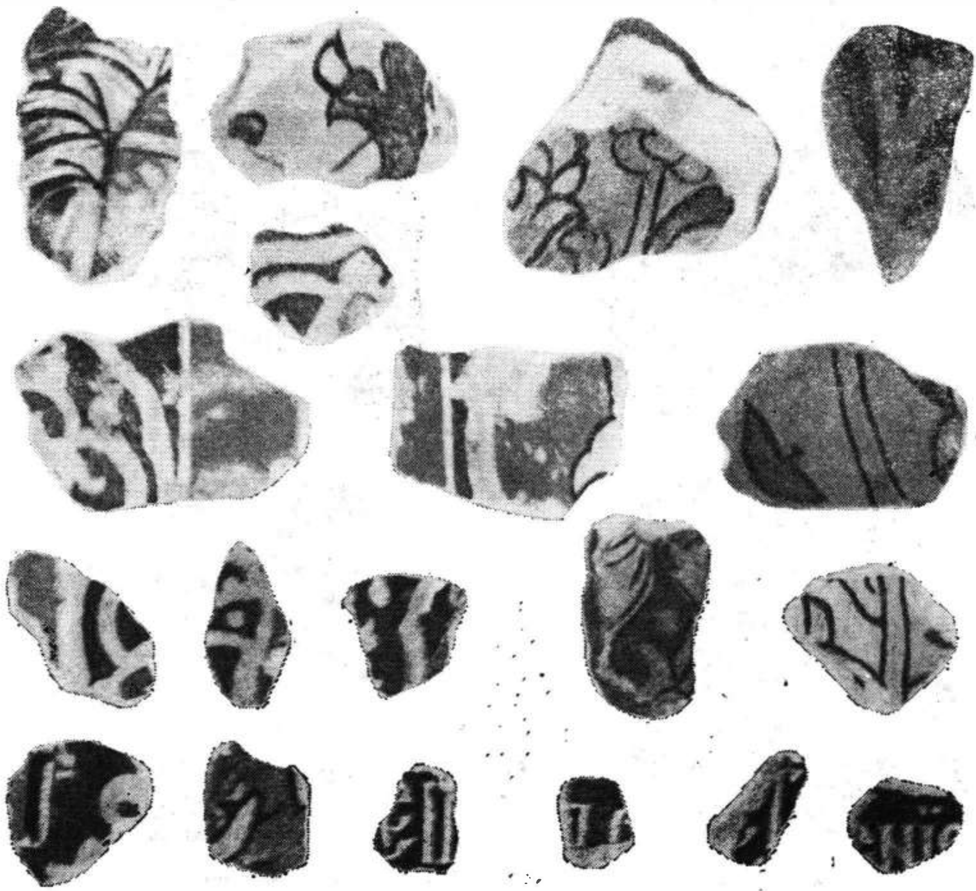

Fig. 11. Bucăți de frescă aparținînd etajului casei domnești.

din cuprinsul unor curți sau ctitorii monahale domnești, a unor materiale care să ilustreze asemenea preocupări [19], deși, investigații mai vechi sau mai noi au scos în evidență complexe aparținînd unor ansambluri de acest gen. Astfel, dacă ar fi să ne gîndim doar la rezultatele cercetărilor de la curțile domnești din Iași, Piatra Neamț, Vaslui, Bacău sau Suceava,

[19] Poate că asemenea materiale au fost descoperite, dar ele nu au fost semnalate sau suficient de bine interpretate. Astfel, pe parcursul ultimelor cercetări de la curtea domnească de la Vaslui au rezultat fragmente de frescă, care au fost atribuite, în exclusivitate, edificiului de cult.

https://biblioteca-digitala.ro

precum şi la cele din cadrul aşezămintelor de la Putna și Neamț [20], am putea constata că, în mod paradoxal, nici unui complex din cuprinsul ansamblurilor amintite, definit drept locuință domnească, nu i se atribuie un asemenea mod de decorare a interiorului, de fiecare dată invocîndu-se în sprijinul unei atari funcții (casă domnească) prezența unor

Fig. 12. Fațada de sud a turnului-clopotniță (sec. XV) și a anexei sale (sec. XVI).

materiale de alt ordin — precum cahle, cărămizi pavimentare smălțuite etc. —, ce se întîlnesc frecvent în mediul rurban al secolelor XV—XVI, sau argumente ce au la bază criterii de ordin planimetric sau dimensional. Împrejurarea că fragmentele de frescă nu sînt prezente în contextul locuințelor considerate a fi domnești ne determină să apreciem că, cel puțin unele dintre ele, nu au deținut funcția ce le-a fost atribuită, reprezentînd doar elemente componente ale ansamblurilor. În aceste condiții cercetările din cuprinsul curților domnești trebuie să aibă în vedere aceste aspecte, procedînd cu prudență atunci cînd se trece la precizarea funcției unor complexe descoperite. În ceea ce ne privește, ni se pare firesc ca o tendință de zugrăvire a interioarelor unor anumite categorii de locuințe de

[20] Deși în urma cercetărilor de la mănăstirea Neamțului nu a fost identificată o casă domnească — datorită tocmai, credem noi, caracterului puțin sistematic de care au beneficiat —, iar a celor de la Putna — unde a putut fi identificată o construcție impresionantă, atribuită lui Ștefan cel Mare — nu au apărut urme de pictură murală în cuprinsul locuinței voievodale, nu ne îndoim că în primul caz așezămîntul a dispus de o atare construcție cel puțin de la începutul secolului al XV-lea, atunci cînd se ridică și o biserică de zid (în această ultimă problemă, vezi: Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Puncte de vedere cu privire la activitatea ctitoricească din vremea lui Alexandru cel Bun*. Comunicare în cadrul Sesiunii de comunicări a D.P.C.N., din 2 aprilie 1975), amîndouă fiind împodobite cu frescă, iar în cel de-al doilea caz (cel al Putnei), locuința descoperită — dacă cu adevărat este vorba de o casă domnească — nu putea fi lipsită de o podoabă atît de prețioasă.

https://biblioteca-digitala.ro

zid, evident legate de necesităţile domniei, să fi apărut încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea sub forma unui decor simplu, cu straturi de culoare, prezent pe unele elemente sau detalii de arhitectură, ori sub cea a unor reprezentări geometrice sau florale. Fără a putea să-i precizăm rolul şi importanţa la această dată, bănuim totuşi că policromia era folosită şi cu scopul de a pune şi mai mult în valoare sau de a detaşa reliefurile de fond. Numai astfel ne putem explica împrejurarea că, în Moldova secolelor XV—XVI, pictura murală constituia o modalitate estetică ce putea fi întîlnită nu numai în cuprinsul edificiilor de cult, ci şi în apartamentele palatelor domneşti, precum şi în cele ale marilor demnitari, în acest din urmă caz practica găsindu-şi aplicarea mai degrabă la mijlocul intervalului amintit. Sub raport calitativ, pictura murală din cuprinsul palatelor şi locuinţelor înaltei feudalităţi nu va fi fost mai prejos în comparaţie cu cea a monumentelor ecleziastice, cu deosebire că în acest context compoziţiile vor fi fost dominate de conţinutul laic al unor scene istorice sau alegorice, constituind unul dintre instrumentele apologetice ale autorităţii domniei. Fiind pusă în slujba ierarhiei politice, pe care o slujeşte cu fidelitate, această artă a fost în permanenţă o artă cu program.

Deşi obiectivul cercetat nu prezintă o cantitate considerabilă de materiale, acestea sînt cu atît mai preţioase şi mai semnificative, cu cît se referă la un domeniu mai puţin cunoscut — cel al arhitecturii civile de zid —, aducînd un spor de cunoaştere şi întregind tabloul unei epoci — cea a lui Petru Rareş — în care s-a construit mult şi cu gust. Totodată, ele constituie dovada faptului că ne aflăm într-o fază de maturitate artistică, consecinţă a unei maturităţi istorice (social-economică şi politică) ce permite ca prin amploarea, îndrăzneala şi nu mai puţin rafinamentul programelor, diversitatea şi bogăţia resurselor şi forţa morală a instituţiilor — în mod special cea a domniei — să se ajungă la realizări cu totul remarcabile.

Nu putem încheia fără a menţiona, dacă mai este nevoie, că prezenţa unui asemenea complex în cuprinsul ansamblului de la Bistriţa mărturiseşte marele prestigiu pe care avea să-l păstreze în evul mediu ctitoria şi necropola unuia dintre cei mai iluştri voievozi ai Moldovei din primul veac de existenţă a statului românesc de la răsărit de Carpaţi.

EIN HERRSCHERHAUS AUS DEM 16. JAHRHUNDERT, IM KLOSTER BISTRIŢA ENTDECKT (KREIS NEAMŢ)

ZUSAMMENFASSUNG

Die im Jahre 1977 im Kloster Bistriţa durchgeführten archäologischen Grabungen haben die Fundamente und die zum Teil erhaltenen Wände eines Gebäudes zutage gefördert, dessen Funktion und Datierung auf Grund der archäologischen Funde und der schriftlichen Quellen bestimmt werden konnte. Auf Grund der Plandetails, der Keramik- und der Freskenbruchstücke, manche sogar *in situ* entdeckt, sowie der aus einer zeitgenössischen Chronik des Bischofs der Stadt Roman, Macarie, entnommenen Nachrichten, kommen die Verfasser zur Schlußfolgerung,

https://biblioteca-digitala.ro

daß dieses Gebäude eine Herrscherwohnung gewesen ist, die dem Fürst Petru Rareş zu verdanken ist. Außer dem Element, das am besten die künstlerischen Bemühungen und das Interesse für den Gebrauch seitens der höheren feudalen Schichten einer besonderen Innendekoration darstellt — die Freskenmalereianwendung in einer bestimmten Wohnungskategorie —, hat diese Entdeckung eine besondere Bedeutung, da es sich um einen weniger bekannten Bereich der der gemauerten Zivilbauten handelt, und trägt desgleichen dazu bei das Gesamtbild einer ganzen Epoche zu ergänzen, die Epoche des Fürsten Petru Rareş, in der viel und voll Geschmack gebaut wurde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIN NOU DESPRE CARIERA LUI MARCUS ARRUNTIUS CLAUDIANUS

DE

AL. SUCEVEANU

Aşa cum era şi de aşteptat, ipoteza pe care o lansam acum aproape un deceniu în legătură cu data de anexare oficială a Dobrogei de către romani — în vremea lui Vespasian şi nu în cea a lui Claudius, cum se susţinea în mod curent pînă atunci [1] — a fost fie principial acceptată [2], fie respinsă [3]. De-abia în vremea din urmă Emilia Doruţiu Boilă a consacrat un articol special acestei probleme în care combate ipoteza noastră în general, susţinîndu-şi însă argumentarea în mod special pe cariera lui M. Arruntius Claudianus [4]. Cum însă despre funcţiile acestui personaj ne vom ocupa în continuare pe larg, să subliniem de la bun început că o replică de genul celei citate este binevenită, ea reprezentînd continuarea firească a unei controverse ştiinţifice în legătură cu care ne exprimăm satisfacţia fie şi numai de a o fi iniţiat. Fără a avea pretenţia de a da un răspuns definitiv, fie-ne îngăduit doar să reluăm aici pe scurt principalele probleme care ar trebui avute în vedere spre a opta pentru una sau cealaltă dintre date :

1. Data nou propusă are în vedere nu momentul intrării Dobrogei în sfera de influenţă romană sau alte etape ale avansului acestei stăpîniri, ci momentul cînd zona dintre Dunăre şi mare, pentru a folosi expresia juridică consacrată, va fi fost *redacta in formam provinciae*. Anul 46 e.n. — avut în vedere pînă atunci prin simplă analogie cu zona de la sud de Haemus — nu aduce nici o schimbare în situaţia Dobrogei şi deci, socoteam atunci şi continuăm să credem şi astăzi, *redactio in formam provinciae* n-ar fi putut avea loc decît mai tîrziu, în vremea domniei lui Vespasian.

Actuală pînă la un punct — în măsura în care în general cercetarea din zilele noastre încearcă să fixeze mai exact diferitele etape de anexiune

---

[1] Al. Suceveanu, Pontica, 4, 1971, p. 105—123.

[2] I. Barnea şi Gh. Ştefan, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia 6—13 Septembre 1972*, Bucureşti-Köln-Viena, 1974, p. 15; Em. Condurachi, *loc. cit.*, p. 84; A. Aricescu, *loc. cit.*, p. 117—122 şi *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 26; G. Forni, Accademia Nazionale dei Lincei, 371, 1974, p. 91, n. 11; Al. Barnea, RRH, 16, 1977, 4, p. 796.

[3] D.M. Pippidi şi R. Vulpe în referatele întocmite cu prilejul susţinerii tezei de doctorat a lui A. Aricescu din 1975.

[4] Emilia Doruţiu-Boilă, StCl, 17, 1977, p. 89—100; la p. 96, n. 23 se afirmă : „Atestarea în inscripţia de la Efes a unui *praefectus classis Moesiacae et ripae Danuvii* la sfîrşitul secolului I, în timpul lui Domitian, cînd nu se mai putea pune la îndoială apartenenţa Dobrogei la provincia Moesia, permite, socot, readucerea în discuţie a dovezilor pe care-şi sprijinea Al. Suceveanu concluziile".

S C I V A, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 47—61

https://biblioteca-digitala.ro

ale provinciilor, cum ar fi cazul pentru Illyricum [5], sau, cum se va vedea mai jos, Moesia și Pannonia — tentativa noastră avea drept scop principal fixarea unei date conforme cu documentele pe care le avem azi la îndemînă, ceea ce nu înseamnă, firește, că apariția unui viitor document decisiv n-ar putea schimba radical datele problemei.

2. Pentru menținerea datei de 46 e.n., ar trebui să se aducă argumente suplimentare referitoare pe de o parte la ipoteza că Rhoemetalces al III-lea ar fi stăpînit toată zona tracică, inclusiv Dobrogea, fiind exclusă pe de altă parte posibilitatea ca el să fi domnit simultan cu Rhoemetalces al II-lea. Dubiilor mai vechi [6] le adăugăm azi altele mai recent formulate [7], de natură să elimine certitudini pripit aceptate și în acest capitol al istoriei ținutului de care ne ocupăm, ca în atîtea altele.

3. Un rege cu acest nume este menționat într-un document histrian în care se vorbește despre anumite reglementări vamale [8] și concluzia cea mai firească ar fi că e vorba de un rege care domnește pînă în anul 46 e.n. [9], ceea ce înseamnă că vama romană s-a extins pînă la Marea Neagră încă înaintea acestui an. Adăugînd acestei ipoteze mărturiile clare ale hotărniciei histriene înseși [10], ale lui Appian [11] sau Cassius Dio [12], rezultă clar că prima scrisoare din horothesia Histriei — cea a lui Tullius Geminus dintre anii 47—50 e.n. — nu marchează și prima dovadă a integrării acestei cetăți, cum se consideră îndeobște [13], în sistemul vamal roman [14]. Firește, „această vamă nu putea să nu cuprindă și întregul teritoriu dobrogean" [15], numai că această cuprindere — definită teritorial ca *ripa Thraciae* — este desigur anterioară anului 46 e.n. Un control vamal în această zonă este cu atît mai plauzibil, cu cît de unul militar se poate vorbi, în deplină siguranță, încă din zilele lui Ovidius.

4. Indiferent de titlul pe care-l vor fi purtat, cei patru prefecți dobrogeni cunoscuți pînă astăzi — Vestalis și eventual Pomponius Flaccus între 12—15 e.n., Asiaticus și Arruntius Flamma între 50—57 e.n. — dovedesc că nimic nu s-a schimbat între 12 și 57 e.n. Considerați în unanimi-

---

[5] R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971, p. 13—25; 135—144; J.J. Wilkes, *Dalmatia*, Londra, 1969, p. 46—78.

[6] Neubauer, Hermes, 10, 1876, p. 145—152, *apud* H. Dessau, PIR, 3, 1898, p. 131, nr. 51 : cei doi dinaști ar fi putut domni simultan.

[7] A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971, 2, p. 9—10: nu se poate pronunța care din cei doi dinaști a fost asasinat în 46 e.n.; discuția amplă în Pontica, 4, 1971, p. 108—110.

[8] V. Pârvan, Histria, 4 (= ARMSI, 2, 1916, 38), p. 554, nr. 14.

[9] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 110—111.

[10] Cf. D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, ed. a 2-a, p. 355, r. 59—61 (Tullius Geminus, guvernator al Moesiei între 47—50 e.n. afirmă : „În legătură cu Peuce și cu gurile, informat de solii voștri, am găsit cu cale să vi se păstreze hotarele din strămoși"); p. 354, r. 35—38 (Pomponius Pius, guvernator între 67—68 e.n. spune : „am încuviințat ca venitul peștelui prins în gura Peuce să fie al vostru, după dreptul de care — din mila împăraților — strămoșii și părinții voștri s-au bucurat neîntrerupt"). Traducerea acestor pasaje se găsește la același autor, mai departe la p. 358—359.

[11] Appian, *Illyr.*, 6, 15.

[12] Cass. Dio, 12, fr. 50 (= Zonar., 8, 19, 8).

[13] Pentru părerea că vama romană nu s-a putut extinde în Dobrogea înaintea anului 46 e.n., vezi bibliografia citată de noi în *op. cit.*, p. 111, n. 37.

[14] În acest sens vezi bibliografia citată *ibidem*, n. 36.

[15] Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 97, n. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

tate ca *praefecti orae maritimae* pînă de curînd [16], ei par a fi purtat în realitate titlul de *praefecti ripae (Thraciae?)* [17]. Un text din Ovidius permite dealtfel această interpretare atunci cînd se afirmă că sub Pomponius Flaccus *ripa...Histri...tuta fuit* [18], formulare care seamănă în mod frapant cu cea din elogiul lui Plautius Aelianus în care se spune că a adus regi barbari pentru a-i face să se închine steagurilor romane *in ripam, quam tuebatur* [19]. Asupra acestei *ripa* se va fi exercitat — între 12/15 și 50/57 e.n. — o *tutela*, noțiune căreia nu i-am acorda numai sensul de apărare a malului Dunării. Ea va fi marcat deci — în contrast cu provincia, pe care Aelianus o conducea direct *(praefuit)* — o acțiune de protecție, desigur legală [20], similară celeia pe care republica romană o exercita în Grecia — transformată definitiv în provincie de-abia în 27 î.e.n. [21] — în vremea lui Brutus, perioadă la care referindu-se, Cicero afirmă: *tenet igitur respublica Macedoniam, tenet Illyricum, tuetur Graeciam* [22]. Cît privește întinderea teritorială a acestei zone, ea nu poate fi redusă, credem, la o simplă fîșie de-a lungul Dunării, ci cuprindea, ca toate *praefecturae riparum*, o zonă mai largă, în cazul de față de asimilat

[16] Bibliografia acestei probleme se găsește de asemenea în articolul nostru (*op. cit.*, p. 114—115, n. 17), unde împărtășeam firește opinia că ei ar fi fost *praefecti orae maritimae*; nu mai subscriem din 1974 acestui punct de vedere (vezi nota următoare) după cum afirmația noastră potrivit căreia *praefectura orae maritimae* ar reprezenta un „organism militar tipic preprovincial" trebuie și ea desigur revizuită, cum pe bună dreptate ne atrage atenția Emilia Doruțiu-Boilă. Fără a-i putea preciza rolul în Spania sau Mauretania (documentele sînt adunate de W. Ensslin, RE, 22, 2, 1954, col. 1 333), în Bithynia (cf. Plin. *Ep. ad Traian.*, 10, 21 și 22; adaugă și noul document publicat de D. Knibbe, JÖAI, 50, 1968—1971, Beibl., col. 15, nr. 2) *praefectura* încredințată lui Gavius Bassus are oricum un caracter incidental, ea pregătind parcă trecerea acestei provincii de sub jurisdicția Senatului (pentru caracterul excepțional al forțelor militare din provinciile senatoriale, vezi E. Ritterling, JRS, 17, 1927, p. 27—32 și W. Eck, Chiron, 2, 1972, p. 429—436) sub cea a împăratului (cf. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950, p. 603—606 și 1459).

[17] Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 220—222 și încă ezitant în *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 18, n. 53 (lucrare încheiată în fapt în 1972); mai greu de înțeles este poziția Emiliei Doruțiu-Boilă *(op. cit.* p. 98—99), care, împărtășind opinia noastră despre inexistența unor dovezi concrete privind *praefectura orae maritimae*, pare să o accepte totuși pînă în 46 e.n. (tocmai în perioada cînd Vestalis și Pomponius Flaccus acționează pe Dunăre și nu pe litoral!; vezi dealtfel și nota următoare), postulînd de-abia de atunci înainte schimbarea titulaturii ei în *praefectura ripae Danuvii*.

[18] Ovid., *Ex. Ponto*, 4, 9, 75—76; pornind de la acest text colega noastră Ioana Bogdan-Cătăniciu va dezvolta ideea că în Dobrogea se poate vorbi de o *ripa Istri* (în revista vest-germană Chiron, în pregătire).

[19] CIL, 14, 3 608 = ILS, 986, r. 16—18 cu comentariul nostru din Pontica, 4, 1971, p. 112—114 și *Viața economică...*, p. 20—21.

[20] Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 96, n. 23 citează corect opinia noastră potrivit căreia guvernatorul provinciei exercita asupra acestei *ripa* o acțiune de protecție însă adaugă, de la sine, un pasaj a cărui paternitate n-o recunoaștem: „dar pe care nu-l conducea în mod legal"; citatul exact este (Pontica, 4, 1971, p. 112): „organisme deosebite din moment ce despre primul ni se spune că îl conducea în mod legal *(praefuit)* în timp ce asupra celui de-al doilea nu se exercita decît o acțiune de protecție *(quam tuebatur)*". Problema esențială este deci aceea a modalității de conducere a celor două organisme și mai puțin, în discuția de față, a transferării efective sau nu *in ripam* a regilor necunoscuți sau ostili poporului roman; cită vreme în provincie transdanubienii sînt aduși, printre altele *cum ... principibus aut regibus suis*, n-am exclude deci ca și aici, *in ripam*, respectivii regi să fi fost transferați și nu doar aduși să se închine steagurilor romane.

[21] Cf. Ed. Groag, *Die römische Reichsbeamten von Achaia bis auf Diokletian*, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, 9, Leipzig — Viena, 1939, p. 1—10 (se citează însă proconsuli ai acesteia din 46—44 î.e.n. și apoi 34/33—33/32 î.e.n.).

[22] Cic., *Phil.*, 10, 14; textul este comentat recent de E. J. Owens, Latomus, 35, 1976, 4, p. 722.

https://biblioteca-digitala.ro

cu ceea ce vamal era denumit *ripa Thraciae*, district care îngloba de asemenea și interiorul porțiunii delimitate la est, pe Dunăre, de la Dimum pînă la vărsarea fluviului în mare [23].

5. După cum se știe, existența acestui district vamal — menționat ca atare pînă în zilele lui Hadrian, cînd va fi fost reunit cu vama ilirică — a determinat ipoteza că ea ar fi marcat o situație mai veche, cînd provincia Moesia nu se va fi întins decît pînă la Dimum, la est de această localitate aflîndu-se *ripa Thraciae* anexată — în varianta clasică — în 46 e.n. Desigur această ipoteză este justificată, dar oare se va fi petrecut anexarea Moesiei doar în aceste două etape? Creată în primii ani ai erei noastre [24], nucleul provincial inițial [25] trebuie căutat mai în interior, eventual pe valea Moravei și a Timocului — unde vor fi staționat probabil legiunile a V-a Macedonica și a IV-a Scythica [26] — din moment ce în zona Ratiaria—Oescus [27], dacă localizările lui Ptolemeu sînt corecte [28], este de fixat *praefectura civitatium Moesiae et Treballiae* [29], organism desigur preprovincial așa cum o afirmă Strabo [30] și o confirmă cei mai mulți învățați moderni [31]. Într-o etapă ulterioară, însă înaintea anului 46 e.n., legiunile moesice ajung pe Dunăre [32] înglobînd desigur *praefectura* amintită.

Apoi, după acest an, legiunea a VIII-a Augusta este instalată la Novae [33], granița provinciei mutîndu-se poate pe rîul Iantra. De-abia în primii ani de domnie a lui Vespasian, urmare desigur a acțiunii lui Rubrius Gallus [34], constatăm primele trupe auxiliare la est de Novae cum ar fi cele de la Appiaria [35], Durostorum [36], Abrittus [37], Carsium [38], Arrubium [39]

---

[23] S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains surtout à l'époque du Haut Empire*, Brugge, 1949, p. 204, este singurul autor care să nu recunoască o întindere teritorială mai largă a acestui district așa cum corect au înțeles-o A. von Premerstein, C. Patsch, M. Fluss, H. Nesselhauf, A. Dobó și A. Stein, citați de De Laet.

[24] R. Syme, *op. cit.*, p. 40—72 (1—4 e.n.).

[25] Cassius Dio, 55, 29, ne informează că A. Caecina Severus era guvernatorul doar al unei părți din Moesia (6 e.n.).

[26] R. Syme, *op. cit.*, p. 60, are în vedere Naissus (vezi însă rezervele aceluiași autor de la p. 71), în timp ce E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 559 se gîndește la Germania, mică localitate dintre Tracia și Illyria, ca sediu al legiunii a IV-a Scythica.

[27] Judecind după Ptolemeu, Ratiaria era centrul tribului moesilor (3, 9, 3), iar Oescus cel al tribalilor (3, 10, 5); B. Gerov, ActaAntHung, 15, 1967, p. 85 consideră însă că încă din vremea lui Augustus legiunea a V-a Macedonica staționa la Oescus.

[28] Pentru o altă localizare a moesilor și a triballilor, pornind de la alte surse și reflectînd poate o situație mai veche, Cf. TIR, L, 34, p. 80 și 113.

[29] CIL, 5, 1 838 = ILS, 1 349; funcția pe care o va fi îndeplinit conducătorul acestui organism, C. Baebius Atticus, se datează oricum înaintea lui Claudius.

[30] Strabo, 4, 6, 4; „Împotriva (barbarilor) din munți este trimis un prefect dintre cavaleri. De asemenea și împotriva barbarilor îndepărtați".

[31] A. N. Sherwin — White, PBSR, 15, 1939, p. 12 și 20; H. G. Pflaum, *Les procurateurs equestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris, 1950, p. 20 și 215; W. Ensslin, *op. cit.*, col. 1 290—1 294.

[32] CIL, 3, 1 968 = ILS, 2 281 (33/34 e.n. și 43 e.n.: legiunile a IV-a Scythica și a V-a Macedonica sînt menționate lingă Gospodin Vir la lucrările de corectare a cursului Dunării).

[33] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1 647—1 651.

[34] Flav. Jos., *Bell. Jud.*, 7, 4, 3, 92—95.

[35] V. Beșevliev, *Epigrafski Prinosi*, Sofia, 1952, p. 71, nr. 122.

[36] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliar formationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 135—136.

[37] *Ibidem*, și p. 161—162.

[38] C. Patsch, RE, 3, 1899, col. 1 616 (e vorba de o cohortă care a putut staționa aici înaintea alei menționate în 102—103 e.n.).

[39] W. Wagner, *op. cit.*, p. 33—34.

https://biblioteca-digitala.ro

sau Troesmis [40], cărora li se poate adăuga centrul naval de la Sexaginta Prista [41]. Este drept că prima diplomă moesică datează din anul 75 e.n.[42] — situaţia anterioară rămînîndu-ne practic necunoscută — dar dintre trupele atestate mai tîrziu la est de Iantra cele mai multe au staţionat pînă prin 73/74 e.n. în alte provincii, despre celelalte neavînd nici o dovadă că ar fi depăşit această linie înainte de Vespasian, situaţie care va trebui avută în vedere de cel care ar dori să revină la data tradiţională de anexare a Dobrogei. Dealtfel nu am exclude nici ipoteza unei instăpîniri treptate chiar a acestei zone, proces pe care trebuie să-l considerăm oricum încheiat în vremea lui Domitian, desigur în legătură cu împărţirea Moesiei din anul 86 e.n.

6. La lista argumentelor pentru o anexare mai tîrzie a acestei zone adăugam atunci şi unul de natură generală şi anume reorganizarea flotei moesice denumită din zilele lui Vespasian Flavia [43], care-şi va fi intensificat şi regularizat acum controlul Dunării dobrogene, fără a putea vorbi, înaintea anului 86 e.n., şi de o deplasare a centrului ei de greutate în Dobrogea.

7. La fel de general este şi argumentul încheierii unor acorduri cu dacii de la nord de Dunăre în vremea lui Vespasian, din moment ce asemenea acorduri se vor fi încheiat şi mai înainte [44].

8. Ultimul argument invocat de noi era cunoscutul text din Suetonius, reluat apoi în mai multe rînduri, potrivit căruia Vespasian *Thraciam, Ciliciam et Commagenen, ditionis regiae usque ad id tempus in provinciarum formam redigit* [45]. Cum se ştie, textul a fost însă interpretat ca referindu-se la *Cilicia tracheia (= aspera)* care ar fi fost alipită Ciliciei *pedias (= campestris)* [46]. Atrăgeam atunci atenţia asupra insolitului utilizării unui epitet grecesc într-un text latinesc. Adăugăm astăzi că emendaţia *tracheia* nu este susţinută de manuscrise care poartă în marea lor majoritate lectura *Thracia* [47], unul din ele (Aurelius Victor) menţionînd chiar *Cilicia ac Trachia* [48]. Apoi că o provincie de sine stătătoare Cilicia nu a existat pînă în 72 e.n., în pofida unor indicii discutabile [49], ea fiind alipită

---

[40] *Ibidem*, p. 58.

[41] V. Velkov, Epigraphica, 27, 1965, p. 99—109; pentru garnizoana de la Tomis, vezi, în ultimă instanţă, A. Aricescu, *op. cit.*, p. 59 şi 69.

[42] Dušanka Vučković — Todorović, Starinar, N.S., 18, 1967, p. 21—28.

[43] O ultimă luare de poziţie în acest sens la A. Aricescu, *op. cit.*, p. 70.

[44] Iordanes, *Get.*, 13, 76 cu comentariul lui R. Syme, *op. cit.*, p. 149.

[45] Sueton., *Vespasian*, 8,4 şi în formule puţin deosebite la Aur. Vict., *Epit.*, 9,13; Eutrop., 7, 19, 4; Euseb. — Hieronym., *Chron.*, p. 188, 5—8 (ed. Helm); Orosius, 7, 9, 10.

[46] După sugestiile unor Scaliger, Borghesi sau Bentley (cf. D. Magie, *op. cit.*, p. 1 439) opinia s-a impus ferm de la J. Marquardt, *Organisation de l'Empire romain*, voi. 2, Paris, 1892, p. 198—199 (trad. franceză).

[47] Din lunga serie a manuscriselor autorilor menţionaţi în nota 45, doar două din Suetonius şi unul din Hieronym, conţin lectura *Trachiam* sau *Traciam*; cf. J. Marquardt, *loc. cit.* n. 7 şi D. Magie, *loc. cit.*

[48] Aur. Vict., *Epit.*, 9,13; traducerea greacă a lui Eutropius (Codex Gothanus) explică de asemenea „tracii şi pe lingă aceştia (τε ἐπὶ τούτοις) şi cilicienii".

[49] Este vorba mai întîi despre acuzarea lui Capito de către *Cilicum legati* în 57 e.n. (Tacit., *Annal.*, 13, 33, 3) dar Capito nu era guvernatorul Ciliciei, ci al Syriei, apoi despre un *procuraror provinciae Cappadociae et Ciliciae* în vremea lui Nero, Proculus (AnnÉp, 1914, 128), care pare a fi fost mai curînd un procurator fiscal decît un guvernator procuratorian al provinciilor reunite Cappadocia şi Cilicia; cf. D. Magie, *op. cit.*, p. 1419.

https://biblioteca-digitala.ro

pînă în acel moment Syriei [50]. Concluzia cea mai firească este că, în 72 e.n., a fost desființat regatul lui Antiochos al IV-lea din Commagene, care cuprindea și partea muntoasă a Ciliciei, constituindu-se pe de o parte provincia Cilicia — prin reunirea celor două zone — pe de alta provincia Commagene [51]. Că n-a fost vorba decît de o contopire a celor două zone și nu de o anexare efectivă doar a părții muntoase, ne-o dovedește faptul că în aceasta din urmă continuă să domnească ginerele lui Antiochos al IV-lea, Alexandru, al cărui regat trebuie plasat undeva în interior și nu pe coastă [52]. În fața imposibilității de a confirma exactitatea emendației privind anexarea Ciliciei *tracheia*, să admitem deci că informația lui Suetonius s-ar putea referi mai întîi la Thracia (= *ripa Thraciae)* apoi la Cilicia și în fine la Commagene.

★

Conștienți de caracterul încă ipotetic al demonstrației noastre— pe care, cum s-a văzut, am fost nevoiți uneori s-o retușăm — să vedem, în continuare, în ce măsură funcția de *praefectus classis Moesi(a)cae et ripae Danuvii* a lui Arruntius Claudianus constituie într-adevăr un contraargument la aceasta.

Încă înainte de relativ recenta descoperire a noii inscripții de la Efes [53], personajul nostru era cunoscut grație a trei inscripții. În prima dintre ele se relatează despre construcția unui *balneum* la Xanthos de către Arruntius Claudianus [54]. A doua, tot din Xanthos, din păcate fragmentară, ni-l menționează oricum în calitate de εὐεργέτης poate — fără a avea și o certitudine în acest sens — în legătură cu începutul inscripției, de citit, după o lectură mai nouă: [----- τῶν Σ]εβαστῶν σείτου οὐ [—- [55]. În fine a treia, ridicată de el însuși, de asemenea la Xanthos, ne face cunoscută remarcabila-i carieră și anume parcurgerea milițiilor equestre, îndeplinirea unor sarcini procuratoriene — fără preciziuni suplimentare —, numirea lui — primul dintre licieni — ca senator, apoi funcțiile de legat al proconsulilor Achaiei și Asiei, legat al legiunii a II-a Traiana fortis și, în fine, proconsul al Macedoniei [56]. După fireștile ezitări inițiale, înregistrate de E. Klebs [57], cariera lui Claudianus a înce-

---

[50] E. Syme, *Anatolian Studies presented to W. Buckler*, Manchester, 1939, p. 324 și urm.; D. Magie, *op. cit.*, p. 563; M. Pani, *Roma e i re d'Oriente da Augusto a Tiberio*, Bari, 1972, p. 194.

[51] D. Magie, *op. cit.*, p. 576 și 1439 W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, Vestigia, 13, 1970, p. 4.

[52] Flav. Jos., *Ant. Jud.*, 17, 5, 4, 140 cu comentariile lui Ad. Wilhelm, AEM, 17, 1894, p. 5 și urm.; A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 208; D. Magie, *op. cit.*, p. 1 439.

[53] D. Knibbe, JÖAI, 49, 1968—1971, Beibl., col. 6—15.

[54] Tituli Asiae Minoris (= TAM), 2, 361 citat după A. Stein, PIR², C 753, p. 162; legătura între dedicantul acestei inscripții și titularul celorlalte două inscripții descoperite mai demult (notele 55 și 56) a fost sugerată de Ed. Groag.

[55] IGR, 3, 627 unde pasajul respectiv apare încă în formula [...τῶν Σ]εβαστῶν Σέξτον Οὔ[λπιον...; H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire romain*, 1, Paris, 1960, p. 181 nr. 84 citează însă varianta menționată în text.

[56] IGR, 3, 615 = ILS, 8 821 = TAM, 2, 282; Dessau a propus să se citească r. 3/4 (τοῦ ἔθνους în loc de τοῦ γένους) ceea ce înseamnă că Arruntius Claudianus ar fi fost primul senator dintre licieni, nu din familia sa.

[57] E. Klebs, PIR, 1, C 621, p. 346; cariera lui Claudianus s-ar putea data după domnia lui Elagabal (sic !).

https://biblioteca-digitala.ro

put să fie plasată, în ansamblu, în timpul domniei lui Traian, pornindu-se desigur de la faptul că legaţia legiunii a II-a Traiana n-ar fi putut avea loc — cum a stabilit între timp E. Ritterling — decît între 100/101 e.n., cînd a fost creată legiunea, şi 119/127 e.n. cînd a fost mutată în Egipt şi n-a mai fost condusă de legaţi senatoriali [58]. Astfel rînd pe rînd A. Stein [59], H. G. Pflaum [60] sau W. Eck [61] datează cariera senatorială a lui Claudianus în vremea lui Traian, fără a exclude chiar o prelungire a acesteia pînă în timpul domniei lui Hadrian. Aceeaşi circumscriere cronologică o întîlnim şi în studiile de ansamblu dedicate diverselor funcţii îndeplinite de licianul nostru cum ar fi cele ale lui E. Birley pentru miliţiile equestre — începutul secolului al II-lea e.n. — [62], ale lui H.G. Pflaum pentru funcţiile procuratoriene — aceeaşi datare [63]—, ale lui Ed. Groag pentru guvernatorii Achaiei — în vremea lui Traian, el neputînd intra în Senat decît „cel tîrziu" în timpul lui Nerva— [64], ale lui D. Magie pentru cei ai Asiei — practic fără dată [65], fie în fine celor ale lui H. G. Pflaum [66] sau L. Petersen [67] pentru guvernatorii Macedoniei — în 120 e.n. şi respectiv după 114 e.n.

Recent descoperita inscripţie bilingvă de la Efes, ridicată lui Claudianus de către C. Vibius Salutaris — unul din cei mai mari evergeţi ai Efesului primilor ani ai secolului al II-lea e.n. [68] — menţionează pe rînd cele trei *militiae equestres* (prefectura de cohortă, tribunatul de legiune, prefectura de ală), apoi prefectura unei vexilaţii de pretorieni, obişnuitele recompense militare, procuratura aprovizionării cu grîne a Romei (sau a Italiei), prefectura flotei moesice şi a malului Dunării, alegerea lui în ordinul senatorial ca edil, apoi pretura, în fine legaţiile în Achaia şi Asia de două ori. Rezultă deci că inscripţia aceasta este ridicată înaintea celei puse de însuşi Claudianus la Xanthos, care mai adaugă legaţia legiunii a II-a Traiana şi proconsulatul Macedoniei.

Documentul a fost semnalat mai întîi de către Fr. Eichler a cărui sumară prezentare nu interesează decît în măsura în care datează funcţia de prefect al flotei moesice înaintea anului 86 e.n. [69]. D. Knibbe, editorul documentului discutat, datează prefectura vexilaţiei de pretorieni în vremea lui Domitian sau Traian, în urma căreia Claudianus ar fi şi primit amintitele *dona militaria*, subliniază noutatea procuraturii aprovizionării cu grîne, asimilează *ripa Danuvii* cu *ripa Thraciae* şi se întreabă dacă Arruntius Claudianus n-ar fi putut obţine şi consulatul. În fine, Knibbe

[58] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1 484—1 485.
[59] A. Stein, *Der römische Ritterstand*, München, 1927, p. 219, 238, 269 şi 404; PIR², C 753, p. 162,
[60] H. G. Pflaum, *loc. cit.*
[61] W. Eck, *op. cit.*, p. 228, n. 493.
[62] E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8, 1969, p. 80, nr. 12.
[63] H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 182.
[64] Ed. Groag., *op. cit.*, col. 103—104.
[65] D. Magie, *op. cit.*, p. 1 588.
[66] H. G. Pflaum, Israel Exploration Journal, 19, 1969, p. 226—227.
[67] L. Petersen în *Actes du premier Congrès international d'études balkaniques et sud-est européennes*, 2, Sofia, 1970, p. 159.
[68] R. Hanslik, RE, 8, A 2, 1958, col. 1982, nr. 51.
[69] Fr. Eichler, AnnÉp, 1969—1970 (1972), p. 165, nr. 595 = Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil. hist. Klasse, 106, 1969, p. 134 *(non vidi)*.

https://biblioteca-digitala.ro

presupune că Salutaris l-ar fi cunoscut pe Claudianus în perioada în care amîndoi se ocupau de aprovizionarea cu grîne, primul în Sicilia, al doilea la Roma [70].

Inscripţia a suscitat fireşte interes şi ei i s-au consacrat o serie de scurte comentarii de către H. Devijver — cu privire la momentul obţinerii recompenselor militare [71] —, Chr. Habicht — care identifică personajul, ceea ce le scăpase atît lui Eichler, cît şi lui Knibbe [72] — sau J. şi L. Robert [73]. Consideraţii mai largi găsim în schimb în prosopografia miliţiilor equestre, editată de acelaşi H. Devijver. Din punctul de vedere al cronologiei, menţionăm fixarea datei primirii recompenselor militare în timpul războiului dacic al lui Domitian, cea a prefecturii flotei moesice înainte de 86 e.n. (după Eichler, dar fără să sesizeze că aceasta ar contrazice datarea primirii recompenselor militare), cea a legiunii a II-a Traiana în timpul războaielor lui Traian cu dacii şi în fine proconsulatul Macedoniei către 120 e.n. [74]. În sfîrşit ultima luare de poziţie, nouă cunoscută, aparţine Emiliei Doruţiu-Boilă, care propune următoarea succesiune a funcţiilor lui Claudianus : cele trei miliţii s-ar fi desfăşurat între 76 şi 86 e.n., cînd acesta devine comandantul vexilaţiei de pretorieni în care calitate şi primeşte, probabil în 86/87 e.n., amintitele *dona militaria;* către 90 e.n. el este însărcinat la Roma cu aprovizionarea cu grîne, iar între 95 şi 100 e.n. îndeplineşte funcţia de prefect al flotei moesice şi a *ripae Danuvii*, localizată, după Knibbe, în Dobrogea ; în ultimii ani ai secolului I e.n., dar nu mai tîrziu de 102 e.n., el este mai întîi edil şi apoi pretor ; cel tîrziu între 102 şi 104 e.n. Claudianus este legat propretorian al Achaiei ; între 104 şi 109 e.n. îndeplineşte de două ori aceeaşi funcţie în Asia, cînd îl şi cunoaşte pe Vibius Salutaris ; între 109 şi 110 e.n. este legat al legiunii a II-a Traiana şi poate înainte de 114 e.n. proconsul al Macedoniei [75].

Rămînînd în domeniul cronologiei, să rederulăm şi noi cariera lui Claudianus n-ar fi decît pentru a-i fixa mai exact misiunea sa danubiană. El va fi primit aşadar *dona militaria* de la un împărat care a suferit *damnatio memoriae*, dar acesta nu este obligatoriu Domitian. Ele pot tot atît de bine să-i fi recompensat diversele trepte ale celor trei miliţii equestre [76] şi în acest caz pot fi luaţi în consideraţie Nero sau Vitellius [77]. Pe de altă parte nu trebuie uitat că tocmai cu prilejul luptelor dintre acesta şi generalii lui Vespasian, Tacitus ne informează despre existenţa unor vexilaţii de pretorieni — formaţiune inuzitată pentru garda pretoriană —

---

[70] D. Knibbe, *op. cit.*, col. 9—15.

[71] H. Devijver, *Zetesis. Album amicorum E. de Strycker*, Antwerpen-Utrecht, 1973, p. 559 *(non vidi)*.

[72] Chr. Habicht, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 13, 1974, p. 1—4 *(non vidi)*.

[73] J. şi L. Robert, BE, REG, 87, 1974, p. 276, nr. 486.

[74] H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, 1 (A — L), Louvain, 1976, A 166, p. 122—124.

[75] Emilia Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 89—100.

[76] Recompensele primite de Claudianus *(o hasta*, mai multe — probabil două — *vexilla* şi două *coronae)* nu corespund vreunui grad anume judecînd după schemele întocmite de A von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 138, sau T. Nagy, Acta AntHung, 16, 1968, p. 293.

[77] ILS, 1447 ; S. Caesius Propertianus primeşte o *hasta* şi o *corona* în vremea lui Vitellius ; spre justificare H. Dessau trimite la Tacit., *Hist.*, 1, 58.

https://biblioteca-digitala.ro

ce vor fi trecute de partea lui Vespasian [78]. Opinăm pentru o plasare atît de timpurie a sarcinilor militare ale lui Claudianus în măsura în care următoarea funcţie a acestuia — denumită în varianta greacă a inscripţiei de la Efes ἐπίτροπος ἐ[ν] 'Ρώμῃ ἐπὶ τοῦ ρείτου[79] — nu poate fi uşor desprinsă de formularea de la începutul celui de-al doilea document menţionat mai sus, de la Xanthos, [... τῶν Σ]εβαστῶν σείτου οὐ [... [80], de datat foarte probabil deci în timpul lui Vespasian şi Titus [81]. Chiar dacă aceasta rămîne o simplă conjectură, din moment ce se sprijină pe un text fragmentar, este sigur că nici măcar următoarea sarcină, cea de prefect al flotei moesice şi al *ripae Danuvii*, nu poate fi datată decît înaintea anului 86 e.n. Iar dacă textul latinesc poate preta la confuzii — *praef(ectus)class(is)* [*Moesi(a)cae*...], varianta greacă nu lasă nici un dubiu atunci cînd îl menţionează ca ἔπαρχος τοῦ ἐν Μοισίαι στόλου [82] şi nu ἐν Μοισίαι τῇ κάτω sau τῇ ἄνω aşa cum s-ar fi exprimat corect redactorul inscripţiei dacă Moesiile ar fi fost despărţite. Într-o succesiune mult mai lentă decît s-a presupus de către ultima exegetă a epigrfiei efesiene, Claudianus va fi apoi *adlectus* încă de către Domitian în Senat [83] — desigur mult mai plauzibil decît de către Nerva sau Traian care, nesuferind *damnatio memoriae*, ar fi putut fi menţionaţi ca procedînd la această *adlectio* — devenind mai întîi edil apoi pretor şi — desigur după o perioadă mai lungă [84] — legat propretorian al Achaiei. Datarea mai exactă a ultimelor misiuni ale lui Claudianus trebuie să ţină seama, fireşte, de vîrstă pe care o va fi avut acum un om născut în anii 40 e.n., pentru a fi putut intra în armată către 60 e.n. şi a-şi fi terminat miliţiile equestre către 70 e.n. [85]. Fiind doar legat al proconsulilor Achaiei şi respectiv Asiei, nimic nu ne împiedică să-i fixăm aceste misiuni încă în ultimul deceniu al secolului I e.n. [86]. Cît priveşte ipoteza ca el să fi fost legat al lui L. Nonius Asprenas, guvernator al Asiei din 107/108 e.n. — din moment ce Vibius Salutaris le ridică amîndorura monumente dedicatorii [87] —, reamintim că în timp ce Asprenas este denumit *amicus optimus*, lui Claudianus i se dedică inscripţia în calitate de φίλος καὶ εὐεργέτης ἴδιος, ceea ce înseamnă că Salutaris — care-şi va fi încheiat cariera politică equestră sub Domitian şi se va fi stabilit la Efes cîndva în jurul anului 100 e.n. [88] —

---

[78] Tacit., *Hist.*, 3, 21 şi 84 cu comentariul lui A. Passerini, *Le coortipretorie*, Roma, 1939, p. 69 şi 193.

[79] D. Knibbe, *op. cit.*, col. 6, r. 17—18.

[80] IGR, 3, 627 = TAM, 2, 394 = H. G. Pflaum, *Les carrières* ..., p. 181, nr. 1.

[81] Raţionament similar la W. Eck, *op. cit.*, p. 92 şi 245 cu privire la Sex. Vettulenus Cerialis, *legatus Augustorum pr. pr. Moesiae* (AnnÉp, 1955, 123) a cărui legaţie e datată încă în vremea lui Vespasian, mai exact între 74/75 — 78/79 e.n.

[82] D. Knibbe, *op. cit.*, col. 6, r. 18—19.

[83] Pentru accesul cavalerilor în senat vezi A. Stein, *Ritterstand*, p. 195—362, iar pentru cel al orientalilor în special M. Hammond, JRS, 47, 1957, p. 77 (cu bibliografie anterioară); în general, R. Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958, p. 566—579.

[84] W. Eck, *op. cit.*, p. 38—47 dar în special p. 40—41.

[85] E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, Kendal, 1961, p. 133—153 (vîrsta medie pentru începerea carierei militare equestre, care dura aproximativ 10 ani, era de 30 de ani, deşi se cunosc exemple cînd ea putea începe la 19 ani).

[86] Listele guvernatorilor acestor două provincii din vremea lui Domitian şi Nerva la W. Eck, *op. cit.*, p. 233 (de comparat cu Ed. Groag., *op. cit.*, col. 42—49) şi respectiv 236 (cf. şi D. Magie, *op. cit.*, p. 1 579 şi urm).

[87] Este raţionamentul Emiliei Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 92.

[88] Inscripţia care-l atestă pe Salutaris la Efes în 104 e.n. (cf. R. Hanslik, *loc. cit.*) ne apare mai curînd ca un *terminus ante quem* pentru stabilirea sa acolo.

https://biblioteca-digitala.ro

ar fi putut avea și motive mai vechi să-i fie recunoscător lui Claudianus [89]. Personajul nostru revine la cariera militară — conducerea legiunii a II-a Traiana creată, cum s-a arătat, prin 100/101 e.n. — poate din motive cu totul excepționale impuse eventual de războaiele lui Traian cu Decebal, pentru ca mai tîrziu, în vîrstă de peste 60 de ani, să ocupe din nou un post liniștit — ultimul din strălucita sa carieră — cel de guvernator de rang pretorian al Macedoniei [90].

Admițînd deci ca mult mai plauzibilă datarea funcției de *praefectus classis Moesi(a)cae et ripae Danuvii* înaintea anului 86 e.n. și nu doar între 95 și 100 e.n. să vedem dacă localizarea *ripae Danuvii* în Dobrogea — cealaltă coordonată a argumentării Emiliei Doruțiu Boilă — poate fi susținută pe baza documentelor ce le posedăm astăzi.

Ripa Danuvii este menționată în trei inscripții. Prima, în ordine cronologică, pare a fi aceea a necunoscutului atestat într-o inscripție din Antiochia care, după ce a parcurs cele trei trepte ale milițiilor equestre, a îndeplinit și funcția de *praefectus ripae Danuvii* [91]. Una din misiunile anterioare, cea de tribun al legiunii a IV-a Scythica, plasează funcția care ne preocupă înaintea anului 56/57 — cînd legiunea a fost deplasată în Syria [92] — după cum aceeași misiune ar putea contribui la localizarea prefecturii malului Dunării în vecinătatea viitoarei provincii Moesia Superior [93]. A doua inscripție ni-l atestă pe L. Volcacius Primus, prefect al cohortei I Noricorum, apoi *praef(ectus) ripae Danuvi(i) et civitatium duar(um) Boior(um) et Azalior(um)*, după aceea tribun al legiunii a V-a Macedonica în Moesia și în fine prefect al alei I Pannoniorum în Africa [94]. Datată mai demult tot în perioada iulio-claudică[95], *praefectura ripae* din acest document — s-a demonstrat între timp — n-ar putea fi decît posterioară anului 69 cînd cohorta I Noricorum ar fi venit pentru prima oară în Pannonia [96]. Cît privește localizarea acestei prefecturi, ea ne apare — în lumina celei de-a doua inscripții — indiscutabilă și anume în nord-estul Pannoniei, acolo unde sînt de fixat boii și azalii [97]. Am adăuga dealtfel că în această porțiune Dunărea — judecînd după autorii antici — poartă încă numele de *Danuvius*, *Istros* fiind uzitat cu precădere

[89] Vezi ipoteza lui Knibbe, citată mai sus p. 54, nota 70, dar desigur nu este exclusă și altă conjectură pentru care vezi mai jos p. 57.

[90] Lista guvernatorilor Macedoniei la W. Eck, *op. cit.*, p. 245 (de comparat cu lucrările citate mai sus în notele 66 și 67); Claudianus nu pare să fi ajuns niciodată consul cum presupune D. Knibbe, *op. cit.*, col. 14; cf. H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 182.

[91] Dintr-o regretabilă inadvertență, Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 95, n. 18 și p. 96, n. 21 atribuie acestui personaj un nume pe care nu l-a purtat în realitate, C. Novius Priscus. Favorizată și de o prezentare confuză din AnnÉp., 1926, nr. 80 (la acea dată = Revue archéologique, 24, Octobre-Decembre, 1926, p. 330, nr. 80) această scăpare din vedere ar fi putut lipsi dacă autoarea ar fi și consultat publicația inițială a lui W. M. Ramsay, JRS, 14, 1924, p. 188, nr. 8 (citată dar, după cum se vede, necitită). De fapt C. Novius Priscus este titularul inscripției publicate de Ramsay la p. 189, nr. 10. În schimb mențiunea necunoscutului este, firește, corectă la E. Birley, *Epigraphische Studien*, 8, 1969, p. 81, nr. 11.

[92] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1 559.

[93] Vezi mai sus, p. 50 nota 32.

[94] CIL, 9, 5 363, 5 364 = ILS, 2 737.

[95] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1 583; A. Mócsy, Historia, 6, 1957, p. 495; idem, RE, 9, Supplbd., 1962, col. 607—608.

[96] K. Wachtel, Historia, 15, 1966, 2, p. 246—247.

[97] A. Mócsy, *op. cit.*, col. 605.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru Dunărea de Jos [98]. Al treilea document care menţionează *ripa Danuvii* este, cum se înţelege, inscripţia în onoarea lui Claudianus, a cărui funcţie de *praef(ectus) class(is)* [*Moesicae et ripae Dan*]*uvi* [*i*] am văzut că se datează înaintea anului 86 e.n. La această dată — deci înaintea deplasării centrului de greutate al flotei moesice în Dobrogea — pot fi luate în consideraţie staţiile atestate mai tîrziu ale acesteia de la Margum, Viminacium, Egeta, Prahovo sau Ratiaria [99], după cum n-ar fi exclus ca un control al aceleiaşi flote să se fi exercitat şi asupra centrelor fluviale aflate în regiunea Syrmia (între Sava şi Drava) cum ar fi Malata, Burgenae şi Taurunum [100]. Afirmăm aceasta în măsura în care regiunea amintită va fi depins din punct de vedere militar în tot cursul secolului I e.n. de Moesia şi nu de Pannonia, mai mult chiar, între 86 şi 107 e.n. ea a fost alipită şi administrativ Moesiei [101].

Admiţînd aşadar că prefectura flotei moesice trebuie să se fi exercitat în special în vestul Moesiei, la care mai este adăugată şi regiunea Syrmia, rezultă cu destulă claritate că *ripa Danuvii* trebuie căutată şi către anul 86 e.n. — ca dealtfel de la bun început — pe Dunărea mijlocie [102]. Să încercăm deci să o fixăm cît mai exact cu putinţă. În ceea ce priveşte constituirea unui *limes* dunărean încă de timpuriu în regiunea Syrmia, ea este indiscutabilă în lumina descoperirilor de la Teutoburgium şi Rittium [103]. Am adăuga doar că unitatea care se consideră a fi staţionat în această ultimă localitate este cohors II Asturum et Callaecorum equitata (poate din 80 e.n.) al cărei prefect nu este exclus să fi fost C. Vibius Salutaris [104]. Ar exista deci şi o altă posibilitate ca acesta să-l fi cunoscut pe Arruntius Claudianus şi e poate mai normal ca încă de acum să-l fi considerat ,,prieten şi binefăcător'' [105].

Nu tot atît de clare ne apar în schimb dovezile de constituire ale unui *limes* fluvial în sectorul aflat imediat la nord, de la Teutoburgium a Aquincum.

Anexarea augusteică — aşa cum apare ea menţionată în *Monumentum Ancyranum (protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii)* [106] —

---

[98] Strabo, 7, 3, 13 (C 304 şi 305): locul unde fluviul îşi schimbă numele, devenind *Istros*, se află la cataracte; Pomp. Mela, 2, 1, 7; Plin., *Nat. Hist.*, 4, 12 (24), 79 (schimbarea de nume se face în dreptul provinciei Illyricum, care la acea dată îngloba şi Pannonia); Ptol., 3, 8, 1 (Danubius devine Istros de la Axiopolis). Este drept că uneori Danubius reprezintă varianta latinească a grecescului Ἴστρος, cf. *Monum. Ancyr.* (= *Res Gestae divi Augusti*), 5, 46—48, iar pentru traducerea grecească 5,30, 10—11.

[99] G. Forni, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane* fondato da E. De Ruggiero, 4, 40, 1962, p. 197; TIR, L, 34, p. 77—78, 119, 57, 93.

[100] G. Forni, *op. cit.*, p. 178; A. Mócsy, *op. cit.*, col. 624—626; TIR, L, 34, p. 76—77, 43, 110.

[101] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1 444; M. Fluss, RE, 15, 1932, col. 2 355—2 355; R. Syme, *Danubian Papers*, p. 88 şi 206; G. Forni, *op. cit.*, p. 173 şi 191; A. Mócsy, *op. cit.*, col. 585.

[102] În afara lui D. Knibbe şi a Emiliei Doruţiu-Bollă singurele ezitări în această privinţă aparţin lui A. Stein — ale cărui note i-au servit lui W. Reidinger, RE, 8 A2, 1958, col. 1 776—1 778 pentru redactarea articolului referitor la Vestalis — şi lui R. Syme, *op. cit.*, p. 81 şi 83.

[103] Cea mai recentă analiză a problemei la E. Tóth, G. Vékony, ActaAntHung, 22, 1970, p. 156—157.

[104] W. Wagner, *op. cit.*, p. 91; în schimb pentru R. Hanslik, *op. cit.*, această misiune s-ar fi desfăşurat în Africa.

[105] Vezi mai sus p. 56 nota 89.

[106] *Monum. Ancyr.*, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

este tot mai mult considerată ca teoretică [107], dacă nu cumva e de admis, după o la fel de recentă ipoteză, că în secolul I e.n. *fines* nu sînt identice cu *limes* [108].

În fapt, după o primă fază în care legiunile sînt cantonate la Siscia Emona şi Poetovio, din vremea lui Claudius şi pînă în cea a lui Domitian (88 e.n.), Pannonia este supravegheată de două legiuni cu lagărele la Poetovio şi Carnuntum [109]. Desigur trupele auxiliare vor fi depăşit mai timpuriu această linie aşa cum am văzut că se întîmplă în regiunea Syrmia sau la nord, de la Carnuntum la Aquincum [110], dar pentru zona Aquincum-Teutoburgium, deci pe o distanţă de aproximativ 200 km de fluviu, nu avem nici o dovadă de trupe stabile înaintea domniei lui Domitian [111]. Delimitată la vest de linia Poetovio-Carnuntum, desigur cu excepţia castrului de la Gorsium [112], pe drumul de la Poetovio la Aquincum, zona pe care o discutăm poate fi, credem, asimilată cu *ripa Danuvii* asupra căreia îşi vor fi exercitat autoritatea ca *praefecti* separaţi necunoscutul din Antiochia sau Volcacius Primus. Adăugînd doar că acesta din urmă este concomitent şi conducătorul unui organism probabil încă preprovincial [113] *(praefectura civitatium Boiorum et Azaliorum)* — a cărui localizare coincide aproximativ cu cea postulată pentru *ripa Danuvii* — nu ne rămîne decît să conchidem că în ultimă instanţă aceeaşi zonă va fi fost controlată şi de Arruntius Claudianus, de această dată ca prefect al flotei moesice. După instalarea definitivă a castrelor auxiliare şi în acest sector danubian — fără îndoială în contextul războaielor dacice ale lui Domitian— funcţia de *praefectus ripae* va fi devenit inutilă, dovadă că ea nu este atestată şi mai tîrziu.

Deopotrivă cu *ripa Thraciae* din Dobrogea, *ripa Danuvii* din Pannonia ne apare aşadar ca un organism care precede organizarea definitivă a frontierei fluviale. Nu avem nici un temei să renunţăm la această interpretare cîtă vreme pe de o parte *praefectura ripae Rheni* este atestată din perioada iulio-claudică pînă la Vitellius [114], după care se trece la organizarea — şi aceasta eşalonată în timp dar concepută oricum

---

[107] Reminiscenţe ale opiniei mai vechi promovate în special de J. Szilágyi (vezi bibliografia lucrărilor lui la E. Tóth — G. Vékony, *op. cit.*, p. 160—161), după care Pannonia fusese cucerită şi organizată integral încă din perioada iulio-claudică, se regăsesc la G. Forni, *op. cit.*, 4, 39, p. 155—191.

[108] H. Schönberger, în *Grenzbildende Faktoren in der Geschichte*, Hanovra, 1969, p. 13—21.

[109] A. Mócsy, *op. cit.*, col. 612—613.

[110] Vezi spectaculoasa reinterpretare a aşa numitei inscripţii a lui Drusus de la Aquincum (J. Sziláyi, Diss Pann, 2, 10, 1938, p. 287—309) datată mai demult în vremea lui Tiberius şi constituind piesa de bază pentru teoria cuceririi Pannonici din timpul acestui împărat, inscripţie care aşa cum s-a demonstrat recent (E. Tóth — G. Vékony, *op. cit.*, p. 133 şi urm), datează din epoca lui Vespasian; inscripţia atestă existenţa unei ale (I Hispanorum Auriana?) adusă acum la Aquincum, acolo unde mai exista însă un castru auxiliar anterior.

[111] L. Barkóczi, ArchHung, 36, 1957, p. 497 şi urm.; E. Tóth — G. Vékony, *op. cit.*, p. 133—161; D. Gabler, ActaArhHung, 23, 1971, p. 83—91 (articol extrem de interesant din punct de vedere metodologic, în el demonstrîndu-se etapele de cucerire ale Pannoniei pe baza răspîndirii ceramicii de tip *terra sigillata)*; E. Tóth, ArchErt, 103, 1976, 2, p. 197—202.

[112] J. Fitz, RE, 9, Supplbd., 1962, col. 73—75.

[113] Dacă autorii citaţi mai sus în nota 31 au în vedere situaţia din Pannonia atunci cînd postulează transformarea acestor *praefecturae civitatium* din organisme preprovinciale în provinciale încă din vremea lui Claudius, este sigur că opinia lor trebuie revizuită.

[114] G. Alföldy, *Epigraphische Studien*, 6, 1968, p. 37—38 şi 188 nr. 69; pentru perioada lui Vitellius, cf. Tacit., *Hist.*, 4, 55.

https://biblioteca-digitala.ro

în timpul lui Vespasian — a regiunii dintre Rin şi Dunăre cunoscută sub numele de *Agri Decumates* [115], pe de alta *praefectura ripae fluminis Euphrati* [116] va fi devenit inutilă poate tot din vremea lui Vespasian, cînd pe Eufrat sînt instalate legiunile a XII-a Fulminata (la Melitene) şi a XVI-a Flavia (în Commagene, recent anexată oricum) [117].

Chiar dacă dispariţia acestor *praefecturae riparum* poate fi pusă în legătură cu o modificare a conceptului de *limes* fluvial, petrecută în vremea Flaviilor [118], este credem evident că în perioada anterioară —prin însăşi menţionarea lor ca atare ca şi prin subordonarea lor unor militari ce le vor fi condus concomitent sau independent de funcţiile militare respective, ele vor fi reprezentat zone incomplet sau, mai exact spus, indirect supuse autorităţii romane [119].

★

La capătul acestei lungi dar poate nu inutile demonstraţii să reţinem deci că funcţia de *praefectus ripae Danuvii* a lui M. Arruntius Claudianus, de datat pînă în 86 e.n. şi de localizat oricum în Pannonia, nu poate constitui un argument pentru data de anexare a Dobrogei. Semnalînd doar o ultimă inadvertenţă a Emiliei Doruţiu-Boilă, de data aceasta de raţionament — întrucît nu vedem cum existenţa unui organism provincial, cum consideră autoarea citată că ar fi *praefectura ripae*, chiar datat între 95 şi 100 şi localizat în Dobrogea, ar putea contrazice anexarea acestei regiuni în vremea lui Vespasian —, se cuvine să amintim că nu toţi istoricii români au înţeles să dea aceeaşi interpretare funcţiei dunărene a lui Arruntius Claudianus. Astfel, în recent apărutul *Dicţionar de istorie veche a României*, D. M. Pippidi nu face nici o menţiune specială despre titlul de *praefectus ripae Danuvii* al acestuia — firesc, din moment ce el nu are nici o legătură cu istoria veche a României —, datîndu-i în schimb funcţia de prefect al flotei moesice „înainte de războaiele lui Domitian cu dacii şi de împărţirea provinciei imperiale Moesia în Moesia Inferior şi Superior" [120].

DE NOUVEAU AUTOUR DE LA CARRIÈRE DE MARCUS ARRUNTIUS CLAUDIANUS

RÉSUMÉ

Notre hypothèse concernant l'annexion de la Dobroudja dans les premières années du règne de Vespasien a été récemment critiquée par Emilia Doruţiu Boilă en s'appuyant surtout sur la carrière de M. Arruntius Claudianus.

---

[115] H. Schönberger, JRS, 59, 1969, p. 155—164.
[116] CIL, 12, 1 357 = ILS, 2 709.
[117] E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1 707 şi 1 765.
[118] Este opinia lui A. von Domaszewski, *op. cit.*, p. 136.
[119] Al. Suceveanu, *Viaţa economică* ... p. 18, n. 53.
[120] D. M. Pippidi în *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

Avant d'entrer dans les détails de cette carrière, on souligne que pour la discussion autour de l'annexion de la Dobroudja il faut tenir compte des suivants arguments :

1. Le commencement du règne de Vespasien ne représente que le moment où la Dobroudja a été officiellement annexée à l'Empire, autrement dit elle a été *redacta in formam provinciae*.

2. Pour maintenir la date de 46 de n.è quant à l'annexion de la Dobroudja il faut prouver que la dynastie odryse s'est vraiment éteinte en 46 et que donc aucun roi ne pouvait maintenir son royaume au nord de la Thrace, transformée en province cette année-là, ce qui n'est pas facile à démontrer.

3. La zone qui nous préoccupe a été contrôlée du point de vue douanier par les Romains dès l'époque d'Auguste, l'année 46 de n.è. n'apportant aucun changement dans ce domaine.

4. Un contrôle militaire romain s'exerçait aussi dans la Dobroudja mais seulement par l'intermédiaire des *praefecti ripae (Thraciae?)* dont l'activité était d'assurer la *tutela* de cette zone. Attestés entre 12 et 57 de n.è. ces *praefecti* montrent que le territoire compris entre la Mer Noire et le Danube était seulement surveillé par les Romains, sans pouvoir parler d'une véritable province.

5. Cette situation s'explique par le lent avancement des troupes romaines constituant la garnison mésique, à partir d'un petit noyau dans la future Mésie Supérieure, ensuite gagnant le Danube pour arriver aux bouches du fleuve seulement à l'époque de Vespasien (les premiers *castra stativa* de la Dobroudja datent de cette époque).

6. C'est d'ailleurs le moment où l'on réorganise aussi la flotte mésique qui porte le cognomen de *Flavia*.

7. Toujours à l'époque de Vespasien on conclut de nouveaux accords avec les Daces d'au-delà du Danube.

8. Enfin le texte de Suétone *(Vespasien*, 8,4) ne peut mentionner l'annexion de la *Cilicia tracheia* en 72 de n.è. — d'abord parce que l'autre Cilicia, *pedias*, n'était elle non plus province auparavant et ensuite parce que dans la *tracheia* on constate après 72 de n.è. l'existence d'un roi clientelaire — ce qui autorise l'opinion que Vespasien avait annexé *Thraciam* (= *ripam Thraciae* donc la Dobroudja), *Ciliciam et Commagenen*.

La brillante carrière de M. Arruntius Claudianus, mieux connue grâce à une nouvelle inscription découverte à Ephèse, relève, parmi d'autres fonctions, aussi celle de *praefectus classis Moesiace et ripae Danuvii*. Datée entre 95 et 100 de n.è. et localisée en Dobroudja par Emilia Doruţiu-Boilă, cette fonction constituerait en même temps — par le maintien d'une *praefectura* après Vespasien — la preuve que la région a pu être annexée à l'époque de Claude (46 de n.è). On soutient d'ailleurs que les *praefecturae riparum* pourraient s'accorder avec un régime provincial romain.

En soumettant à une analyse plus serrée la carrière de M. Arruntius Claudianus nous sommes arrivés à la conclusion que la fonction discutée ne peut se dater qu'avant la division des deux Mésies, donc avant 86 de n.è. Il est normal de dater ainsi cette fonction du moment que Claudianus pouvait recevoir les *dona militaria* de la part d'un Néron ou Vitellius, remplir la charge du ravitaillement de la capitale au temps de

https://biblioteca-digitala.ro

Vespasien et Titus et ensuite — après la fonction mésique — d'être reçu en Sénat par Domitien devenant d'abord édile, puis préteur et enfin légat *(legatus propraetore)* des provinces d'Achaïa et d'Asie. Tout ça se passe avant 100/101 de n.è. quand il revient à la carrière militaire, devenant *legatus* de la légion II Traiana — peut-être à l'occasion des guerres daciques — pour finir sa carrière comme gouverneur de la Macédoine.

Quant à l'autre argument — suivant lequel *ripa Danuvii* se trouverait dans la Dobroudja — on démontre, grâce à la documentation épigraphique, que cette *ripa* se trouvait en Pannonie, plus exactement entre Aquincum et Teutoburgium, région qui n'a été définitivement organisée qu'à l'époque de Domitien.

Tout comme en Pannonie, les *praefecturae riparum* sur le Rhin ou sur l'Euphrate constituent une étape antérieure à la *redactio in formam provinciae* de ces contrées.

Datée avant 86 de n.é et localisée en Pannonie, la fonction de *praefectus ripae Danuvii* de Claudianus ne peut donc constituer un argument contre l'hypothèse de l'annexion officielle de la Dobroudja à l'époque de Vespasien.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN TEZAUR MONETAR RESTITUIT SUCIDAVEI

DE

BUCUR MITREA

În investigarea descoperirilor monetare din ţara noastră se manifestă tot mai pregnant două tendinţe convergente. Prima constă în cercetarea în profunzime şi multilateral a mediului arheologic în care s-a făcut descoperirea (împrejurările, numărul exemplarelor aflate, al celor împrăştiate, al eventualelor obiecte adiacente etc.), urmată de publicarea materialului monetar la nivelul actual al cercetării numismatice. Cea de-a doua se referă la formularea concluziilor istorice pe care documentele monetare prezentate le sugerează cercetătorului respectiv.

Pentru a face în această direcţie un pas calitativ nou se cere să ne aplecăm cu aceeaşi acurateţă şi cu aceeaşi răbdare şi profunzime şi să reexaminăm în lumina actualelor exigenţe şi descoperirile monetare mai vechi. Se va ţine seama la fiecare categorie de monede de problemele pe care ea le pune azi, în regiunea respectivă. În felul acesta descoperirilor mai vechi li se vor găsi noi valenţe, nebănuite pînă acum.

De obicei descoperirile mai vechi au ajuns pînă la noi sub forma unor informaţii vagi, fugare chiar, presărate printre altele, care formau obiectivul principal al lucrării respective. Unele din ele circulă la cercetătorii de specialitate într-o formă rezumativă, împrumutată de la o autoritate recunoscută în materie. De aceea, de multe ori, unii cercetători s-au dispensat de a mai consulta şi sursa originală.

S-ar părea că încercările noastre de a revitaliza unele informaţii privind descoperirile monetare, mai ales cele apărute în secolul trecut, ar fi aprioric condamnate eşecului. Un material a cărui personalitate, din punctul nostru de vedere, este legată nemijlocit de locul de descoperire, dar odată părăsit, fără a i se preciza conţinutul, este condamnat să se amestece şi deci să se piardă iremediabil în oceanul monetar al marilor colecţii.

Cercetările întreprinse cu răbdare şi migală asupra unor astfel de descoperiri ne arată că pesimismul arborat la început nu este întotdeauna întemeiat. Mai mult, tezaure care au fost descoperite cu peste o sută de ani în urmă, considerate ca definitiv şi iremediabil pierdute, pot fi reconstituite, dacă nu în totalitatea lor, cel puţin în elementele lor principale. Şi acest lucru nu este nici puţin şi nici de neglijat.

*

În anul 1923, Leon Ruzicka, un cunoscut numismat şi colecţionar pe acea vreme, a publicat un mic studiu cu privire la un teuzaur de silicve romane din secolul al IV-lea. Ca loc de descoperire se indică

S C I V A, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 63—77

https://biblioteca-digitala.ro

Dobrogea [1]. Cu acel prilej făcea menţiunea despre o altă descoperire de monede similare, care au ajuns la Viena. În acest oraş monedele au fost achiziţionate, studiate şi publicate de către Alexander Missong [2]. În publicaţia amintită numismatul vienez evita să dea informaţii cu privire la ţara din care provine tezaurul. Ruzicka crede că nu greşeşte dacă consideră că şi această descoperire provine tot din România [3].

Leon Ruzicka cunoştea bine situaţia descoperirilor monetare antice din România din răstimpul primului pătrar al secolului nostru. El însuşi, folosind intermediari locali, a intrat în posesia unei bogate colecţii numismatice. Monedele care i se aduceau erau selectate cu grijă, reţinînd pe cele foarte bine conservate, pe cele inedite şi pe cele rare. După cît putem constata, n-au fost însă neglijate nici unele descoperiri de tezaure, atunci cînd materialul monetar reprezenta o valoare deosebită prin raritatea exemplarelor ce îl constituiau, aşa cum este cazul cu tezaurul de silicve din Dobrogea.

Nu cunoaştem ca cineva să fi folosit şi cercetat mai departe ipoteza formulată mai sus de către Ruzicka, privitoare la posibila provenienţă din România a lotului de silicve ajuns la Viena. Dealtfel ipoteza a fost şi rămîne ispititoare şi nu lipsită de consecinţe măcar în mod teoretic.

Pentru a vedea ce se poate reţine din afirmaţia lui Ruzicka ne-am îndreptat cercetarea spre studiul lui Missong. În această lucrare, apărută în anul 1868, numismatul vienez consemnează că i s-a prezentat un negustor, care i-a oferit spre cumpărare, în final, un număr de 105 silicve. La problema ţării şi a locului de descoperire, a numărului monedelor aflate, precum şi a altor aspecte în legătură cu descoperirea, ce l-au preocupat pe învăţatul austriac, a trebuit să renunţe la insistenţele ofertantului. Se menţionează că motive „comerciale şi politice" îl împiedicau pe negustor să dea informaţiile cerute. În faţa unei astfel de argumentări, Missong s-a resemnat să consemneze doar că tezaurul provine dintr-o ţară de la Dunărea de Jos [4].

Dacă analizăm cît de sumar situaţia geografică din acea vreme, gîndul ne îndreaptă spre România. Dar problema care se ridică este aceea de a argumenta această ipoteză, şi aceasta într-un mod cît mai convingător. În acest sens găsim unele indicaţii pozitive strecurate chiar în articolul lui Missong. Anume, negustorul i-a mai oferit, pe lîngă cele 105 silicve şi unele monede „barbare" de tip Filip al II-lea, precum

---

[1] Leon Ruzicka, *Siliquenfund in der Dobrogea (Rumänien)*, Blätter für Münzfreunde, 1923, nr. 4, şi extras, p. 1—7. Tezaurul a fost achiziţionat de la un intermediar din România, care i l-a adus la Viena. După spusele acestuia din urmă, întreaga descoperire ar fi cumpărat-o de la un negustor din Constanţa. Acesta, la rîndu-i, ar fi procurat-o de la un locuitor din judeţul Constanţa.

[2] Alexander Missong, *Fund römischer Siliquen aus den Jahren 360—367*, Wiener Numismatische Monatshefte, 1868, p. 248—267.

[3] L. Ruzicka, *loc. cit.*, extr., p. 1. „Man wird wahrscheinlich auch nicht fehlgehen, wenn man den Missongschen Münzfund ebenfalls aus Rumänien stammend bezeichnet".

[4] Iată chiar formularea lui Missong, *loc. cit.*, p. 250 „Durch einen Kaufmann aus den unteren, nicht oesterreichischen Donaugegenden, dessen Domizil nicht stabil ist", iar mai departe adaugă „Die Provenienz des Fundes, der genaue Fundort, die näheren Umstände des Fundes, in was der Fund aufbewahrt oder vielmehr vergraben war, sowie insbesondere die ursprüngliche Zahl der Fundmünzen war leider von diesem Kaufmanne aus handelspolitischen Interessen zu erforschen nicht möglich".

https://biblioteca-digitala.ro

şi unele accele turceşti [5]. Ambele categorii de monede pomenite mai sus se găsesc în mod obişnuit în partea de sud a României. Evident, avem de-a face cu o indicaţie, fireşte utilă, dar care este departe de a convinge. Vor trebui căutate dovezi hotărîtoare, spre a face unele progrese în cercetarea pe care o urmărim pentru ca toate acestea să nu rămînă o simplă ipoteză.

În această situaţie am făcut următorul raţionament : dacă fragmentul de tezaur ajuns la Viena provine din sudul României, atunci este foarte probabil că el este doar o parte, un lot, dintr-o descoperire mai mare. Această descoperire ne-am aştepta ca, într-un fel sau altul, să fie menţionată în documentele vremii : presa şi documente de arhivă. Întrucît Missong, aşa cum am amintit, îşi publica studiul lui în anul 1868, în jurul acestei date sînt de căutat informaţii cu privire la eventuala descoperire monetară care să cuprindă silicve din secolul al IV-lea. Ne-am îndreptat atenţia spre notele publicate de o complexă personalitate a vremii, spre Cezar Bolliac. Acesta, pe lîngă o bogată activitate literară şi politică, desfăşura şi una arheologică şi numismatică [6]. Potrivit acestei ultime îndeletniciri, cea arheologică-numismatică, el a ocupat funcţia oficială de preşedinte al comitetului arheologic, funcţie de mare răspundere pentru acea vreme. În această ultimă calitate, Bolliac a întreprins numeroase „cercetări" arheologice în cuprinsul diferitelor aşezări şi cetăţi daco-getice şi romano-bizantine din regiunea de sud a ţării. Rezultatele recoltate de pe urma unor astfel de cercetări pe teren erau consemnate fie în ample rapoarte adresate forului tutelar, fie în articolele din ziarul „Trompeta Carpaţilor". Un astfel de raport a fost înaintat de către Bolliac Ministerului Culturii şi Instrucţiunii Publice, în urma unor cercetări efectuate în anul 1869 [7]. Raportul a fost publicat atît în ziarul „Trompeta Carpaţilor" [8] din anul 1869, cît şi în broşură aparte, apărută în acelaşi an [9]. Asupra lui vom zăbovi puţin pentru a vedea ce informaţii putem reţine pentru problema ce ne interesează.

În lucrarea de mai sus C. Bolliac ne informează că la 13 iulie a trecut Oltul prin sudul Munteniei, îndreptîndu-se spre Celei, unde a rămas timp de cinci zile. Comentînd monumentele de la Celei, acelaşi autor face o extrem de preţioasă remarcă, pentru nevoile noastre imediate. Cităm : „Monede de la Constantin pînă la Graţian abundă aici şi tot pe aici s-a găsit, acum trei ani, şi cele 6 000 bucăţi de argint din această epocă [10].

[5] Negustorul i-a mai oferit lui Missong, *op. cit.*, p. 250 şi „3 silberne barbarische Philippe von Macedonien. 1 goldener Nero, Quantitäten von türkischen Aspern und einigen, kleinen spanischen Silbermünzen".

[6] O privire generală asupra activităţii lui Cesar Bolliac, cu specială referire la cea numismatică şi arheologică se poate consulta cu mult folos în studiul lui G. Potra, *Cesar Bolliac numismat şi arheolog*, CNA, 18, 1944, 130, p. 233–248. Dealtfel studiul activităţii numismatice a lui C. Bolliac merită să fie reluat de către un cunoscător în materie. Sînt încă multe aspecte şi informaţii care merită să fie relevate şi unele fructificate.

[7] El poartă titlul „Relaţiune către ministrul cultelor şi instrucţiunii publice".

[8] „Trompeta Carpaţilor", 7, 1869, p. 2 317, cu titlul „Arheologie".

[9] Este intitulată *Excursiune arheologică din anulu 1869*, Bucureşti, Tipografia Naţională C. N. Rădulescu, 1869. Cf. şi Cesar Bolliac, *Opere*, II, Bucureşti, 1956, p. 230 şi urm.

[10] Cesar Bolliac, *Excursiune arheologică* ..., p. 14. Cf. C. Bolliac, *Opere*, II, Bucureşti, 1956, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro

Reținem pînă acum, ca un fapt pozitiv, că la Celei s-a descoperit prin 1866 („acum trei ani" nota C. Bolliac în 1869) un mare tezaur de monede romane de argint din secolul al IV-lea.

Dar legătura cu fragmentul de tezaur ajuns la Viena și masa celor aproximativ 6 000 de monede rămîne încă de dovedit.

Dintr-un alt articol al lui Bolliac, publicat tot în „Trompeta Carpaților", nr. 699, 1869, mai reținem faptul, nu lipsit de semnificație după cum se va vedea, că întreaga descoperire a încăput pe mîinile bancherului Miron Vlasto. Mai mult, el aflînd de această descoperire și prevalîndu-se de calitatea lui de preșdinte al Comitetului arheologic, deși abia la cîtva timp după descoperire, a avut posibilitatea să examineze întregul depozit monetar. În decurs de vreo 3—4 ore, cît a avut la dispoziție, a examinat, fără lupă, peste cinci mii de monede. Dintre observațiile făcute de Bolliac, unele extrem de interesante, și asupra cărora vom mai reveni cu o altă ocazie, reținem pentru moment doar o parte. Prima este aceea care se referă la numărul monedelor examinate, pe care le-a apreciat la peste cinci mii. Cea de-a doua se referă la numărul monedelor înstrăinate de către Vlasto înainte ca Bolliac să le fi examinat. Este vorba de un grup de „50 exemplare, luate la întîmplare și apoi alte 500, care au fost trimise spre studiu la Paris" [11]. Totalizînd numărul monedelor, după cifrele prezentate mai sus o dată (peste 5 000 + 500 + 50) ni se pare că aprecierile făcute de C. Bolliac, că tezaurul ar fi conținut vreo 6 000 de exemplare, pot fi primite ca reale. El însuși și-a ales pentru colecția sa un important număr de exemplare din descoperirea ce ne preocupă, iar gazda s-a arătat și ea mărinimoasă oferindu-i-le în dar [12].

Dar legătura fragmentului de tezaur ajuns la Viena cu masa celor aproximativ 6 000 de monede rămîne încă de dovedit.

Pentru a găsi eventuale urme din această descoperire am deplasat cercetările în arhiva Muzeului național de antichități, azi la Institutul de arheologie din București. În arhiva acestei venerabile instituții, cu o vechime de peste 114 ani, cercetările noastre n-au rămas fără rezultat. Pe o filă îngălbenită de vreme, aflăm adresa Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, cu numărul 3 262, din 21 martie 1869, prin care se trimit Muzeului „patru sute monede antice de argint, din care 300 cumpărate de Minister și 100 oferite de bancherul Miron Vlasto" [13]. În plus, în josul adresei mai aflăm notată o informație extrem de prețioasă pentru problema ce-o urmărim : specialiștii vremii au precizat și modul

---

[11] C. Bolliac, *Arheologia și numismatica*, „Trompeta Carpaților", 7, 1869, nr. 699 din 23 ian./4 febr., p. 2 986—2 987 ... „în mîinile bancherului Miron Vlasto a intrat această aflare". Și adaugă „deși cam tîrziu bancherul a binevoit să o supună mai întreagă cercetărilor mele" p. 2 987 ; dar aceasta „după ce o văzuse alți doi numismați". Și mai adaugă unele prețioase informații ce merită să fie consemnate. „Monedele văzute de mine din această aflare trec de 5 000". Și apoi continuă „Ele au fost mai multe, dară nu le-am văzut pe toate. 50 din acestea, luate la întîmplare și după aceea alte 500, se trimisese de către d. M. Vlasto spre studiu la Paris".

[12] Referilor la monedele ce au ajuns în colecția sa, Bolliac pomenește în două rînduri. O dată menționează că primește din partea lui Vlasto următoarele monede : „Constantin II (1), Constans (1), Procopius (5), Constantius Gallus (2) și Valens (1) foarte bine conservați". Mai departe revine asupra acestui aspect dind, după cît se pare, o totalizare a tuturor monedelor primite din această descoperire și al căror număr se ridică la 250.

[13] Dos. MNA = Institutul de arheologie, 1869, f. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

în care monedele se repartizează numeric pe împărații din secolul al IV-lea. Lăsăm să urmeze mai jos lista cuprinzînd numele împăraților, precum și numărul de monede emise de fiecare din ei, deoarece aceasta constituie un document de bază, am zice de o valoare excepțională, pentru tezaurul pe care-l studiem. Dar iată cum se înșiruie cronologic acești împărați și cu cîte monede apar ei în lotul ajuns la muzeu : Constantius al II-lea (67) exemplare, Iulian Apostatul (21), Iovian (13), Valentinian I (95), Valens (96), Gratian (16) și diferite epoci (92)"[14]. Total 400 exemplare.

Adresa ministerului nu precizează nici numele localității în care s-a făcut descoperirea și nici numărul total al monedelor din tezaur. Dar noi reținem din cuprinsul ei cîteva informații care se vor dovedi nu numai fructuoase, ci de-a dreptul revelatoare pentru cercetarea noastră în continuare. Este vorba în primul rînd de data la care acest lot monetar a ajuns la muzeu, și care este 1869, de faptul că sînt de argint că se datează în secolul al IV-lea și în ultimul rînd, dar nu mai puțin semnificativ, totul este pus în legătură cu zaraful Miron Vlasto.

Toate informațiile consemnate în documentul citat și aflat în arhiva MNA (= Institutul de arheologie) se completează și confirmă reciproc cu cele consemnate de Cezar Bolliac în articolul său din „Trompeta Carpaților" din 1869 [15] că avem de-a face cu o singură și sigură descoperire, cea de la Celei, din anul 1866.

Dar rămîne și pe mai departe un aspect încă nelămurit : legătura cu lotul ajuns la Viena. Au fost deja notate unele indicații pozitive în sensul că el provine din aceeași descoperire, mai precis din aceeași localitate, adică de la Celei : data la care au ajuns atît la Viena, cît și la muzeu este foarte apropiată, practic este aceeași. Dar nu este numai atît. Dispunem și de alte elemente care pot dovedi că avem de-a face cu unul și același tezaur. Aceste elemente ne sînt puse la dispoziție de analiza internă a celor două loturi.

În primul rînd avem de-a face și într-un caz și în celălalt cu același nominal : silicva. În al doilea rînd se datează toate spre mijlocul și cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea. În al treilea rînd ambele loturi cuprind aproape exact emisiuni ale acelorași împărați. Pentru aceasta lăsăm să urmeze mai jos, pe loturi și împărați, felul în care se repartizează monedele ce ne rețin atenția :

Lotul MNA

Constantius al II-lea	67	exemplare
Iulian Apostatul	21	,,
Iovian	13	,,
Valentinian I	95	,,
Valens	96	,,
Procopius	—	,,
Gratian	16	,,
Diferite epoci	92	,,
Total	400	,,

Lotul Viena [16]

Constantius al II-lea	11	exemplare
Iulian Apostatul	3	,,
Iovian	7	,,
Valentinian I	24	,,
Valens	50	,,
Procopius	9	,,
Gratian	1	,,
Total	105	,,

[14] Ibidem.
[15] Cf. nota 11.
[16] A. Missong, *loc. cit.*, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro

Structura celor două loturi este asemănătoare, cu două mici deosebiri. Prima deosebire constă în faptul că în lotul de la muzeu nu avem înregistrat nici un Procopius, pe cînd în lotul de la Viena sînt prezente nu mai puţin de nouă exemplare. Faptul nu trebuie să ne surprindă şi nici să ne mire, ni se pare chiar normal. Ar fi fost anormal dacă ar fi fost situaţia inversă. Lotul de la Viena urma să fie comercializat şi de aceea trebuia, era necesar, să cuprindă piesele cele mai importante şi mai ales cele mai rare. De aceea emisiunile uzurpatorului Procopius, care a domnit vreo opt luni, fiind rare şi deci căutate şi preţuite în comerţ, au fost sortate şi îndreptate spre comerţul de monede cu exteriorul. Aceasta este explicaţia pentru care asemenea exemplare nu apar în lotul îndreptat către muzeu. În schimb, acestei instituţii i-au fost oferite 92 monede din „diferite epoci", care bine înţeles nu se află printre cele de la Viena.

Dar paralelismele pot fi împinse şi mai departe, însă nu înainte de a rezolva unele dificultăţi prealabile. Este vorba de soarta ce-a avut-o lotul ajuns la muzeu. Acesta a rămas la muzeu pînă în anul 1910, cînd a trecut la Biblioteca Academiei, unde în acel an lua fiinţă Cabinetul numismatic [17]. Dar înainte de a fi descris ştiinţific, în 1916, a fost evacuat în pripă cu toate colecţiile numismatice ale bibliotecii [18]. Prin aceste evacuări monedele şi-au pierdut legătura cu lotul din care făceau parte şi s-au amestecat cu celelalte monede. În anul 1956 tezaurul a fost restituit [19] şi monedele antice şi bizantine au revenit Cabinetului numismatic al Institutului de arheologie din Bucureşti. La această ultimă instituţie toate monedele au fost clasificate cronologic, pe metale. În urma acestei clasificări [20], în colecţia menţionată au ieşit la iveală un număr de silicve emise de împăraţii romani din secolul al IV-lea.

Iată şi felul în care ele se repartizează numeric pe împăraţi. Pentru comparaţie, am adăugat tot lotul intrat în 1868.

	Lotul general 1917	Lotul intrat 1868
Constantin al II-lea	3(+ ?1)	—
Constantius al II-lea	189	67
Iulian Apostatul	31	21
Iovian	19	13
Valentinian I	123	95
Valens	99	96
Procopius	2	—
Gratian	23	16
Alte monede	—	92
Total	489	400

După cît reiese din tabelul de mai sus, numărul silicvelor din colecţia MNA (= Institutul de arheologie) este mai mare decît al celor primite în 1868. Explicaţia trebuie căutată în faptul că în răstimpul de aproape o jumătate de veac, numărul unor astfel de monede a crescut atît în colecţiile MNA, cît şi în cele ale Cabinetului numismatic al Biblio-

[17] Const. Moisil, *Cabinetul numismatic al Academiei Române*, „Boabe de grîu", 4, 1933, 12, p. 705—726. În special p. 719.

[18] *Ibidem*, p. 719.

[19] Octavian Iliescu, în *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, Bucureşti, 1958, p. 15 şi urm.

[20] Institutul de arheologie, Cabinetul numismatic, Reg. Inv. 1 261/Vol. IX, lucrare întocmită de către toţi membrii: C. Preda, Gh. Poenaru Bordea, Maria Chiţescu şi B. Mitrea

https://biblioteca-digitala.ro

tecii Academiei Române, cu alte exemplare adăugate între timp [21]. De aceea numărul lor mai mare nu trebuie să ne surprindă.

Reținem deci că împărații sînt aceiași și nominalul la fel. Dar aceasta nu este totul. La o examinare mai amănunțită mai aflăm și alte elemente comune. Unul din aceste elemente, care apare atît pe monedele lotului de la Viena, cît și pe cele aflate pe exemplarele de la Institutul de arheologie este legenda comună de pe revers. Este vorba în ambele cazuri de legenda *VOT...MULT...* Publicația amănunțită a lui Missong ne îngăduie să facem această constatare.

Dar paralelismele dintre cele două loturi pot fi urmărite și mai departe, prin alte amănunte nu mai puțin semnificative. Avem în vedere atelierele monetare. Ele sînt aceleași, atît în lotul de la Viena, cît și în cel aflător la Institutul de arheologie.

Toate cele expuse mai sus ne permit să tragem concluzia că fragmentul de tezaur ajuns la Viena și publicat de A. Missong face parte din marele tezaur aflat la Celei în 1866, el constituind doar o parte din *disjecta membra*.

Istoria acestei importante descoperiri monetare este departe de a se fi închis. Este de adăugat o informație a lui Const. Moisil, consemnată mai întîi în Registrul inventar al Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei în anul 1926[22], iar mai apoi într-o publicație periodică a aceleiași instituții [23]. Ea a fost semnalată mai întîi de către Octavian Iliescu într-o lucrare apărută în 1971 [24]. Este vorba de un lot de 31 silicve achiziționate de cabinetul mai sus amintit la 23 septembrie 1926, prin intermediul unui anticar, de la unul din descendenții lui Miron S. Vlasto. Tot cu această ocazie Const. Moisil mai notează și unele informații extrem de prețioase, care vor putea folosi la investigații ulterioare. Astfel aflăm că într-o etapă tîrzie (mult după 1866), cea mai mare parte din tezaur a trecut în proprietatea bancherului M. Blank din București, iar restul a rămas descendenților lui Vlasto [25].

Iată acum și modul în care cele 31 silicve se repartizează pe ateliere și împărați :

Constantinopol : Constantius al II-lea (8) ; Valentinian I (5) ; Valens (3) =16
Antiohia : Constantius al II-lea (2) ; Valentinian I (3) ; Valens (6)=11
Nicomedia : Valentinian I (1) ; Valens (2) = 3
Sirmium : Constantius al II-lea (1) = 1
Total 31

Prin lotul pomenit mai sus, tezaurul de la Celei mai cîștigă un al treilea fragment, astfel că numărul monedelor cunoscute depășește cifra de 530 exemplare.

---

[21] Urmărirea intrărilor de monede de argint din secolul al IV-lea în cele două cabinete după anul 1869, folosind Registrele de intrare, inventar, precum și dosarele celor două instituții, ar putea să ducă la unele rezultate.

[22] Reg. Inv. sub nr. 198 din 23 septembrie 1926. Mulțumim și pe această cale lui Octavian Iliescu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție întreaga documentare.

[23] Const. Moisil, Buletin lunar, II, 1947, 3, p. 8, nr. 2.

[24] Octavian Iliescu, *Cultura bizantină în România (La culture byzantine en Roumanie)*, București, 1971, p. 179–180.

[25] Const. Moisil, în Reg. Inv. al CNA, sub nr. 198, și Buletin lunar, *l.c.*

https://biblioteca-digitala.ro

★

În literatura numismatică românească această descoperire a fost pusă în circulaţie printr-o notă sobră a lui Const. Moisil, publicată în anul 1913. Iat-o : „Lîngă Craiova, prin 1861, mai bine de 5 000 denari de argint de la împăraţii Constantin pînă la Gratian. Parte din ei sînt la Academia Română". Drept sursă de informaţie pentru prima parte este citat C. Bolliac, „Trompeta Carpaţilor", nr. 699, 1869.

De la Const. Moisil informaţia va fi preluată de cei mai mulţi dintre cercetători. Unii din ei vor „adăuga" unele note personale, care schimbă într-un fel sau altul, dar fără nici un temei, datele de bază privind structura tezaurului. Vom aminti doar o parte din aceşti cercetători. Astfel, D. Tudor în 1942 reproduce cu mici retuşuri, informaţia lui Moisil, la care trimite. „Craiova. În apropiere de oraş s-a descoperit în 1861 un tezaur cu 5 000 monede argintate, emise de la Constantin cel Mare la Gratian"[26]. În ediţiile următoare monedele sînt de argint. Ştirea va fi preluată de către D. Protase, care, urmînd OR [1], notează : „Craiova. Nu departe de oraş, în 1861, s-a descoperit un mare tezaur alcătuit din aproximativ 5 000 monede de bronz argintate" [27] şi trimite la nota lui C. Moisil din 1913.

Const. Preda menţionează şi el ştirea : „Craiova. În 1891 (evident, eroare de tipar în loc de 1861) s-a descoperit lîngă Craiova, după altă versiune la Celei, un tezaur, circa 5 000 monede de argint din perioada Constantin cel Mare-Gratian" [28]. Iar în notă trimite la C. Moisil, izvorul menţionat, şi apoi adaugă : „după C. Bolliac ar fi fost descoperit la Celei, ceea ce este foarte probabil. În acest caz ar urma să presupunem că este vorba de monede de bronz, ca şi în celelalte tezaure de la Celei descoperite ulterior".

Pentru O. Toropu tezaurul a fost descoperit la Celei în anul 1866, iar monedele erau în număr de 6 000 exemplare şi erau de argint [29].

Dar de la el aflăm o altă noutate. Atît în text, cît şi în anexa nr. 9, privind circulaţia monetară în perioada pe care o delimitează între a. 378—383, sînt menţionate două localităţi : una Celei, cu 6 000 şi apoi o alta, Craiova, cu 5 000 de monede de argint [30].

Cu douăzeci de ani în urmă, în anul 1958, Octavian Iliescu rezolvase definitiv atît problema locului de descoperire a acestui important tezaur, cît şi a datei la care ea s-a efectuat. El are meritul de a fi reexaminat cu atenţie contextul în care apare ştirea lui Bolliac. Rezultatul acestei investigaţii a fost expus sobru într-un studiu peste care s-a trecut prea uşor cu vederea [31].

---

[26] D. Tudor, OR [1], 1942, p. 59 („monede argintate") ; OR [2], 1958, p. 103 („de argint") ; OR [3], 1968, p. 126 şi OR [4], 1978, p. 118.

[27] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 181. 137.

[28] Constantin Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 465. Pentru interpretare, *ibidem*, p. 448—450.

[29] Octavian Toropu, *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, Scrisul românesc, 1976, p. 98—99.

[30] *Ibidem*.

[31] Octavian Iliescu, vezi supra n. 19, dar p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetarea noastră confirmă concluziile la care a ajuns O. Iliescu în 1958, atît în ceea ce privește localitatea, data și nominalul, care este și rămîne silicva de argint.

În plus noi am identificat trei loturi din descoperirea monetară de la Celei :

— unul ajuns la Viena. . . . . 105 exemplare
— altul la Institutul de arheologie . . . . . . 400 „
— și un al treilea, menționat mai întîi de O. Iliescu, la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei[32] 31 „

★

Problemele de natură numismatică, dar nu mai puțin și de natură istorică, ridicate de această masivă descoperire nu sînt nici puține nici minore. Ele au implicații adînci în vastele domenii menționate. Pentru a le aborda în ansamblul lor va trebui ca întreaga descoperire să fie tratată monografic, ceea ce, evident, nu avem intenția să facem acum. Dar pînă cînd se va trece la o astfel de tratare, se pot formula unele concluzii, chiar dacă pe alocuri vor mai avea nevoie de confirmări ulterioare sau vor avea un caracter preliminar.

În interpretarea istorică, dar și numismatică a acestei imense descoperiri trebuie pornit de la realitățile economice ale secolului al IV-lea, precum și de la cele etnografice-politice, atît din Imperiul roman de la Dunărea de Jos, cît și de la nordul marelui fluviu [33].

În Imperiul roman pe la mijlocul secolului al IV-lea, moneda de bronz era destinată circulației monetare curente și era monetizată în toate atelierele oficiale. Moneda de metal prețios, în care intra cea de argint și aur, era pusă în grija lui *Comes sacrarum largitionum*. El dirija, la indicația împăratului, această monedă cu scopul de a sprijini eforturile militare [34].

Una din primele probleme care ni se pun în legătură cu acest imens tezaur, ce cîntărea circa 11,5 kg argint, este aceea a explicației prezenței

---

[32] Octavian Iliescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 179—180, unde se dă principala bibliografie a tezaurului.

[33] Pentru situația generală a imperiului a se vedea A. H. M. Jones, *The Late Roman Empire 284—602. A Social, Economic and Administrative Survey*, I, Oxford, 1964, p. 427 urm. Pentru situația de la Dunărea de Jos, a se vedea *Istoria României*, I, București, 1960, p. 615—704 și I. Barnea, DID, II, București, 1968, p. 381—401. Pentru situația socială, Maria Comșa, SCIV, 18, 1967, 3, p. 431—442, iar mai nou, aceeași, Pontica, 10, 1977, p. 215—228. Pentru latura numismatică de bază este studiul lui Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 14, 1971, p. 253—295 dar unde acest tezaur nu este pomenit. Pentru aspectul european al problemei se pot consulta cu mult folos lucrările lui Richard Reece, din care amintim doar o parte : *Roman Coin in northern France and Rhine Valley*, NC, 12, 1972, p. 159—165 ; *Roman Coinage in the Western Empire*, Britannia, 4, 1973, p. 227—251 ; *Roman Currency: new thoughts and Problems* World Archacology, 6, 1975, 3, p. 299—306.

[34] R. Reece, *Coins and Frontier or supply and Demande*, in *Akten des XI Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 643. „We must distinguish the supply of gold and silver coin, which was under the control of the *Comes Sacrarum Largitionum*, from the supply of bronze coin, which was under the control of the Praetorian Prefect. The minting and supply of coins was organized at a high level ... The army, especially in frontier provinces, was the main consumer of new precious coin, and the Civil service would have been responsible for payment ... It seem likely that the portion of official salaries paid in gold or silverwould have to be changed into bronze before being spend", p. 643.

https://biblioteca-digitala.ro

lui la Sucidava. Pentru a putea să ne facem o idee cît de cît întemeiată pe material documentar, ne-am întrebat dacă se mai găsesc asemenea tezaure, din același metal și prin aceleași locuri.

Cercetările întreprinse, mai ales în ultimul sfert de veac, au scos la iveală depozite monetare similare pe cuprinsul Daciei şi chiar în afara ei. Vom aminti cîteva.

Dintr-un tezaur descoperit la Drănic, com. Drănic, jud. Dolj, în 1967, au putut fi recuperate 9 silicve [35]. Ele au fost emise sub împăraţii Constantius al II-lea, Gratian și Valens, în atelierele din Antiohia (5), Sirmium (2), Siscia (1) şi Treveri (1).

Un tezaur similar s-a descoperit la Redea, com. Redea, jud. Olt, cu mulți ani în urmă [36]. Din el s-au recuperat 27 silicve. Au fost emise de Constantius al II-lea şi de Valens, în atelierele de la Sirmium (21), Siscia (1), Antiohia (3), Constantinopol (1), şi Nicomedia (1).

La Viespeşti, com. Sprîncenata, jud. Olt, s-a descoperit prin 1926 un tezaur de silicve, din care un număr de 30 exemplare au putut fi recuperate recent [37]. În acest tezaur Constantius al II-lea apare cu două exemplare, emise în atelierele de la Sirmium (1) şi Nicomedia (1); Iovian, cu trei exemplare, emise în atelierele de la Constantinopol (1) şi Nicomedia (2); Procopius cu două, bătute la Constantinopol; Valentinian I (9), toate emise la Constantinopol şi Valens cu 13, toate provenind din atelierul de la Constantinopol.

O silicvă de la Valens pare să fi făcut parte dintr-un tezaur descoperit în anul 1966 (?) în localitatea Osica de Sus, jud. Olt. Restul monedelor s-au împrăştiat [38].

O situaţie similară se pare că am avea în localitatea Padea, com. Drănic, jud. Dolj, unde la punctul „Dealul Viilor" s-ar fi descoperit un asemenea tezaur. S-a recuperat doar o silicvă de la Constantius al II-lea [39].

Ca descoperit în „Oltenia", fără alte preciziuni topografice, ajunge în colecţia sculptorului Emil Becker „un tezaur de monede de argint de la Constantiu al II-lea". Descoperirea a fost comunicată în anul 1934 de către posesor la Congresul de numismatică şi arheologie de la Craiova [40].

Pentru teritoriul estului Munteniei putem aminti tezaurul de la Gura Ialomiţei [41], care conţine nu mai puţin de 46 silicve, emise de Valentinian I (23) şi Valens (23).

Pentru teritoriul Daciei intracarpatice asemenea descoperiri sînt cunoscute în două localităţi: prima localitate este Unguraşi, com. Roşia de Secaş, jud. Alba, în care în anul 1854 s-a descoperit un vas de lut plin cu monede de argint de la Constantius al II-lea [42]. Cea de-a doua

[35] G. Popilian, SCN, 6, 1975, p. 229—231.

[36] B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 152, 43; idem, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 590, 43; cf. O. Iliescu, Caiet selectiv, 6, 1962, p. 304—305, cu descrierea completă.

[37] Constanţa Ştirbu, Muzeul naţional, 3, 1976, p. 193—204.

[38] G. Popilian, *loc. cit.*, p. 231.

[39] *Ibidem.*

[40] CNA, 10, n-rele 98—99, p. 70; cf. şi D. Protase, *Problema continuităţii* ..., p. 181, nr. 143, unde, monedele din tezaur sînt trecute ca fiind de bronz „.... un tezaur de monede de bronz din perioada constantiniană". urmînd pe D. Tudor, OR [1].

[41] I. Mititelu, SCN, 1, 1957, p. 146—147.

[42] D. Protase, *op. cit.*, p. 170—171, nr. 65 cu bibliografia anterioară.

https://biblioteca-digitala.ro

este localitatea Valea Strîmbă, com. Suseni, jud. Harghita, în care s-a descoperit în anul 1938 un tezaur complex, care pe lîngă denari din secolul al II-lea, cuprindea şi 10 monede de argint de la Constans şi trei solidi de la Gratian [43].

Ca provenind de pe teritoriul Dobrogei a fost publicat în 1923 un întreg tezaur format din 44 silicve, emise de împăraţii Iovian, Valentinian I, Valens şi Procopius [44].

Dar spaţiul geografic pe care au ieşit la iveală asemenea tezaure este mult mai vast. Fără a căuta să epuizăm asemenea descoperiri, vom semnala pe cele care ni se par mai importante.

Astfel la Budei, Orhei, în R.S.S. Moldovenească, s-a descoperit în 1951 un tezaur format din 127 silicve de la Constantius al II-lea, inclusiv o imitaţie [45].

La Chişinău, R.S.S. Moldovenească, s-a găsit în 1973 un tezaur de silicve de la Constantius al II-lea, din care au fost recuperate 21 exemplare [46].

Tezaure similare s-au mai aflat la Brăneşti [47], 1971 şi la Pîrhota [48], 1912 referitor la care nu avem decît informaţii vagi, dar îndeajuns pentru a ne asigura epoca şi metalul.

Mereu în aceeaşi regiune, ne mai sînt semnalate alte tezaure, din acelaşi secol al IV-lea. De data aceasta unul este de bronz şi a fost aflat la Lucaşevca, în 1953, cuprinzînd monede de la Constans, Constantius Gallus, Constantius al II-lea şi Iulian [49]. Celălalt este aflat la Chirileni în 1952 şi este format din circa 200 monede de aur, emise de împăraţii romani din a doua jumătate a secolului al IV-lea, inclusiv Arcadius şi Honoriu [50].

Asemenea descoperiri monetare continuă a fi cunoscute şi la est de Nistru. Structura lor este mai complexă. Uneori sînt formate din monede de bronz din secolele III—IV (tezaurul de la Kiev [51], 1876), alteori, din monede romane de argint din secolele I—II, şi, printre ele, un medalion de aur de la Iovian, cum este cazul cu tezaurul de la Borociţi [52], din Volhinia, U.R.S.S. În sfîrşit, se mai cunosc tezaure formate exclusiv din monede de aur. Un exemplu îl constituie descoperirea de la Brestov [53], din regiunea subcarpatică, din apropiere de Mukacevo, U.R.S.S. Şirul monedelor începe cu cîţiva aurei din secolul al II-lea şi al III-lea, spre a continua cu solidi din secolul al IV-lea, inclusiv Valentinian I.

---

[43] Székely Zoltán, FoliaArch, 5, 1945, p. 95—99; idem, *Adalok a Székelyföld népvándorláskorához*, Sfîntu Gheorghe, 1945, extras.

[44] L. Ruzicka, Blätter für Münzfreunde, 4, 1923 (extras), p. 1—7.

[45] A. A. Nudelman, *Topografiia kladov i nahodok edinicinih monet*, Chişinău, 1976, p. 52—53, nr. 8, cu toată bibliografia anterioară.

[46] *Ibidem*, p. 55, nr. 13.

[47] *Ibidem*, p. 50, 4.

[48] *Ibidem*, p. 50, 5.

[49] *Ibidem*, p. 53—54, 9.

[50] *Ibidem*, p. 51—52, 7 cu bibliografia.

[51] V. V. Kropotkin, *Kladi rimskih monet na territorii SSSR*, Moscova, 1961, p. 59, 466.

[52] *Ibidem*, p. 52, 317.

[53] *Ibidem*, p. 56, 398.

https://biblioteca-digitala.ro

Revenind la teritoriul Daciei, observăm că moneda de argint a secolului al IV-lea nu apare numai sub formă de tezaure, ci și sub formă de descoperiri izolate. Din rîndul acestora, care sînt destul de numeroase, ne vom rezuma să subliniem deocamdată o anumită categorie din ele. Este vorba de silicvele emise de Constantius al II-lea. Ele se găsesc răspîndite pe un vast teritoriu și au o caracteristică comună: toate poartă pe revers legenda *VOTIS—XXX—MVLTIS XXXX* [54]. Iată doar unele exemple cu asemenea descoperiri. Vom începe cu regiunea de la sud de Carpați, cu Muntenia: Drăcșani [55]; Roșiorii de Vede [56], jud. Teleorman, Călugăreni [57], jud. Ilfov, Pietroasele [58], jud. Buzău; Rîmnicu Sărat [59], același județ; Vasilați [60], jud. Ilfov și probabil Ileana [61], același județ.

În Dacia transilvană, exact aceleași emisiuni, cu aceeași legendă, au fost reperate în destul de numeroase localități. Vom aminti unele, cu titlu de exemplu: Sfîntu Gheorghe [62], Cernatu [63], Calnic [64], com. Valea Crișului, Reci [65], toate din județul Covasna. Din județul Mureș amintim localitatea Criș [66], unde este semnalată o asemenea descoperire. Același nominal, cu aceeași legendă, a fost sesizat la Bratei [67], jud. Sibiu, precum și în împrejurimile orașului de pe Cibin [68], într-un tezaur descoperit în anul 1785. Acest tezaur cuprindea pe lîngă unele podoabe de aur semilunare și acest tip de monedă de argint, despre care se notează că „erau noi, ca și cum ar fi ieșit acum din monetărie". Înspre vest, acest tip monetar poate fi urmărit pînă la Vețel-Micia [69], în jud. Hunedoara.

La est de Carpați, același nominal poate fi urmărit fără greutate în numeroase descoperiri. Este prezent la Bicaz [70], poate într-un tezaur, la Izvoare [71], com. Dumbrava Roșie, jud. Neamț; la Poenești [72] și la Mun-

---

[54] Ele sînt de pus în legătură cu reforma monetară a lui Constantius al II-lea din anul 346.

[55] B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 143—144.

[56] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 4, p. 616, 59; cf. același, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 498, 59.

[57] B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 198; cf. idem, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 385, 45, 1.

[58] Gh. Diaconu, *Castrul de la Pietroasa*, în Alexandru Odobescu, *Opere*, IV *(Tezaurul de la Pietroasa)*, București, 1976, p. 1 072, dar cu VOTA diferite.

[59] B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 179 și fig. 1/9.

[60] Informație verbală Done Șerbănescu, de la Muzeul de istorie din Oltenița. Numărul exact de VOTA rămîne să fie stabilit ulterior.

[61] C. Petolescu, Apulum, 10, 1972, p. 195, 17, unde citează *Repertoriul arheologic* (Biblioteca Academiei), p. 83. *Non vidi*. Cf. și C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 470.

[62] Székely Zoltán, SCN, 1, 1957, p. 472.

[63] B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 143; cf. același, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 369, 61.

[64] Székely Zoltán, SCN, 1, 1957, p. 471—472.

[65] Székely Zoltán, SCN, 3, 1960, p. 557. Tot în jud. Covasna, la Crasna, Sita Buzăului, s-a descoperit în 1887 tezaurul cu 16 bare de aur, care este de pus în legătură și explicat cu acest complex.

[66] V. Lazăr, Marisia, 5, 1974, p. 379—381; cf. și Marisia, 6, 1975, p. 136.

[67] B. Mitrea, Inst. arh., Inv. 1 416; cf. și C. Preda, *op. cit.*, p. 460. Este vorba de trei silicve: două de la Constantiu al II-lea și una de la Valens.

[68] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 37—38, 40. Cele mai multe monede erau de la Constantius al II-lea, unele cu legenda *VOTIS XXX—MVLTIS XXXX*, iar altele, cu *VOTIS XXV—MVLTIS XXX*. Și se mai adaugă amănuntul, extrem de prețios, că monedele sînt necirculate („ca și cînd ar fi ieșit acum din monetărie").

[69] B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1, p. 168, 46; cf. idem, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 547, 46.

[70] Ion Țigăra, SCN, 2, 1958, p. 468.

[71] R. Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 317 cu nota 1 și fig. 332, 6 p. 316.

[72] C. Cihodaru, ArtArh, 13—14, 1947—1938, p. 55 și fig. 57—58 de la p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

tenii de Jos [73], ambele în jud. Vaslui. Acestor localități probabil rămîne să i se adauge și o alta, Bogdănești [74], din același județ. Șirul descoperirilor de acest fel se completează cu cea de la Lețcani [75], jud. Iași.

Dar aflările singuratice de astfel de monede pot fi urmărite și mai spre est. Ele sînt cunoscute și în R.S.S. Moldovenească. Cu titlu de exemplu sînt de amintit descoperiri similare la Gorești [76], precum și la Cotu Morii [77].

★

Materialul monetar expus mai sus ridică numeroase și spinoase probleme, atît de natură numismatică, cît și de natură istorică, economică și politică, toate strîns legate de realitățile politice de la Dunărea de Jos, în secolul al IV-lea e.n.

Din cadrul lor noi vom reține pentru moment doar două, la care vom încerca să dăm un răspuns. Una din ele este în strînsă legătură cu categoria socială căreia urmează să-i atribuim această grupă monetară de metal prețios. Cea de a doua privește semnificația istorică pe care i-o acordăm.

Înainte de a răspunde la problemele formulate mai sus, socotim necesar să reamintim că secolul al IV-lea e.n. cunoaște mai multe grupe de asemenea monede. Unele din ele sînt constituite exclusiv din monede de bronz. Ele sînt cunoscute atît sub formă de tezaure, cît și sub formă de aflări singuratice. Sînt foarte numeroase și ele au fost puse pe seama populației locale. Parțial și local au fost strînse de către cercetători: E. Chirilă și N. Gudea, pentru Banat [78] și de către O. Toropu [79], pentru Oltenia. O sinteză asupra tuturor acestor descoperiri din Dacia traiană a prezentat la rîndul său D. Protase [80]. Mai nou, C. Preda privește și abordează aceeași problemă, dar într-un cadru geografic mai vast, cel al Daciei din etapa autonomiei [81].

Pe lîngă grupele menționate mai sus, mai sînt și altele, care așteaptă să fie discutate în viitor [82].

---

[73] B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 149; cf. idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 413, 70.

[74] C. Preda, *op. cit.*, p. 459.

[75] B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 342—343, 65; cf. idem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 478—479, 65.

[76] A. A. Nudelman, *Arheologiceskie issledovaniia v Moldavii*, 1972, Chișinău, 1974, p. 206, 24.

[77] *Ibidem*, p. 206, 23.

[78] E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974.

[79] O. Toropu, *Romanitatea tîrzie ...*, Craiova, 1976, p. 93 și urm.

[80] D. Protase, *Problema continuității în Dacia ...*, București, 1966, p. 158 și urm.

[81] C. Preda, *op. cit.*, p. 441—485.

[82] În clasificarea lor se va ține seama pe de o parte de structura monetară: denari romani, uneori din etapa republicană, cu monede din secolul al IV-lea, de argint sau de bronz: alteori de denari romani imperiali din secolele I—II, la care se adaugă silicve din secolul al IV-lea. Alteori, denarii romani sînt din secolele I—III și apar amestecați cu monede din secolul al IV-lea, de argint sau de bronz. O atenție specială merită să fie acordată obiectelor adiacente care apar alături de monede. Ele, prin structura lor, aruncă o nouă lumină asupra acestor tezaure. Unul din acestea a fost pomenit de noi mai sus. Am în vedere tezaurul din împrejurimile Sibiului (vezi mai sus nota 67), dar care este departe de a fi singurul. Lumini noi aduce în această privință o lucrare a unui bun cunoscător al acestei epoci, Pierre Bastien et Catherine Metzger, *Le trésor de Beaurains (dit d'Arras)*, Wetteren, 1977; în special p. 205 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

În interpretarea tezaurelor de metal prețios (argint) care formează grupa noastră de monede, pornim de la faptul că moneda curentă în interiorul imperiului și în tranzacțiile dintre locuitori o forma moneda de bronz. Cea de metal prețios (argint și aur), așa cum am mai amintit, își avea o organizare aparte și era îndreptată în primul rînd spre nevoile armatei: solde și construcții militare. Dar pentru a putea fi cheltuită moneda de argint, ea trebuia să fie schimbată în monedă de bronz, care forma instrumentul de schimb curent [83].

În tezaurul de la Sucidava, format din circa 6 000 silicve noi vedem un fond militar, o casierie a armatei romane, care urma să achite solda ofițerilor și a trupei din cetatea de la Sucidava. Faptul că o sumă relativ impozantă, de circa 11,5 kg argint, a fost descoperită tocmai în castrul roman de la Sucidava, recunoscut ca important centru militar din secolul al IV-lea [84], nu este deloc întîmplător. Din contră, este cît se poate de normal.

Nu este deloc exclus ca și celelalte tezaure de monede de argint, aflate în localitățile din apropierea limesului alutan să fie atribuite și explicate tot în legătură cu armata și construcțiile militare romane [85].

Dar mai rămîne o altă grupă de asemenea monede de metal prețios, care a ajuns pînă la noi sub formă de descoperiri izolate. Unele din ele au fost înșirate, cu titlu de exemplu, mai sus. Ele sînt mult mai numeroase [86]. Credem că ele trebuie să fie interpretate ca *stipendia* și *donativa* pe care imperiul le plătea goților în calitate de *foederati*.

Suprafața geografică pe care sînt întîlnite asemenea monede coincide pe deplin cu cea pe care s-a răspîndit cultura Cerneahov-Sîntana de Mureș-Spanțov. Mai mult. Aceste monede se întîlnesc, măcar pentru o parte, și în cimitirele și așezările de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș.

În concluzie, tezaurele de monede de argint din secolul al IV-lea găsite la Sucidava și pe limesul alutan sau în apropierea lui sînt de explicat ca soldă a trupei romane, iar exemplarele găsite fie în tezaure, dar mai ales sub formă de aflări izolate în aria culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș — Spanțov, ca *stipendia* acordate populațiilor gotice în calitate de federați [87].

Alte probleme, cum este aceea a datei la care tezaurul a fost îngropat în pămînt, a cauzelor care au prezidat la ascunderea lui, precum și a grupului din care face parte, comportînd o discuție mai întinsă, urmează să fie tratată cu altă ocazie.

---

[83] Cf. mai sus, nota 34.

[84] Cf. D. Tudor, *Oltenia romană* [3], București, 1968, p. 432 și urm.; OR [4], București, 1978, p. 423 urm.

[85] D. Tudor, OR [4], p. 422.

[86] Parte din ele sînt pomenite în lucrările deja citate ale lui V.V. Kropotkin și A. A. Nudelman. Lor li se adaugă cea a lui M. Io. Bralcevski, *Rimska moneta na teritorii Ukraini*, Kiev, 1959.

[87] E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, I, 1959, p. 129, unde menționează că după ce goții au fost învinși în 332, romanii „On conclut avec eux un *foedus*, en vertu duquel ils reçurent des Romains chaque année des vivres et aussi de l'argent" în schimbul serviciilor de a păzi linia Dunării.

https://biblioteca-digitala.ro

UN TRÉSOR MONÉTAIRE RESTITUÉ À SUCIDAVA

RÉSUMÉ

En 1868, A. Missong publiait à Vienne un lot de 105 siliques, achetées à un marchand des régions danubiennes. Les monnaies ont été émises par les empereurs romains qui se sont succédé de Constance II à Gratien. En 1923, Leon Ruzicka notait dans une étude que ces monnaies pourraient provenir d'une découverte faite en Roumanie.

L'auteur reprend cette hypothèse et, s'appuyant sur les informations contemporaines de Cesar Bolliac, établit qu'en 1866 on a découvert à Celei (l'antique Sucidava) un trésor contenant environ 6000 monnaies en argent du IVe siècle. Ce trésor a été acquis en entier par le banquier Miron Vlasto, chez lequel il a été examiné par Bolliac. 400 exemplaires de la trouvaille sont entrés en 1869 au Musée national des antiquités de Bucarest, aujourd'hui l'Institut d'archéologie ; 550 environ ont été envoyés à Paris pour étude ; en 1926, un lot de 31 siliques a été acheté aux successeurs de Miron Vlasto par le CNBA.

Il y a tout lieu de croire que le lot parvenu à Vienne fait partie du trésor de Celei. Cela ressort de la date de la découverte (1866), puis du métal, du nominal, des empereurs, des légendes du revers, enfin des ateliers d'émission, qui sont les mêmes pour les trois lots.

Des trésors et des découvertes isolées de telles monnaies sont atteestés autant sur le limes danubien que dans les établissements et les nécropoles de la culture Tcherniakhov — Sîntana de Mureş — Spanţov. Les trésors provenant du limes sont mis en liaison avec les soldes et les travaux militaires, ceux mis au jour à l'intérieur des terres avec les *stipendia* et les *donativa* accordés aux Goths.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DEPOZITUL DE OBIECTE DE ARAMĂ DESCOPERIT ÎN AŞEZAREA GUMELNIŢA

DE

EUGEN COMŞA şi BARBU IONESCU

În ultimul deceniu se constată o preocupare din ce în ce mai intensă pentru studierea problemelor referitoare la utilizarea obiectelor de aramă de către comunităţile neolitice de pe teritoriul ţării noastre [1]. Pentru a contribui la îmbogăţirea documentării şi pentru a încerca lămurirea unor probleme legate de tehnica de prelucrare a cuprului de către purtătorii culturii Gumelniţa, în studiul nostru vom analiza problemele ridicate cu prilejul studierii pieselor componente ale unui depozit de obiecte de aramă descoperit în cuprinsul aşezării Gumelniţa, din apropiere de Olteniţa [2].

În luna mai 1957, în partea de nord-vest (cea mai înaltă) a măgurii Gumelniţa, s-au făcut unele lucrări gospodăreşti şi a fost săpat un şanţ mic, pînă la adîncimea de 0,40 — 0,50 m. O cercetare la faţa locului efectuată la 24 august 1957 [3], a dus la unele observaţii arheologice demne de reţinut. În malul şanţului amintit, la circa 0,45 m adîncime, se vedeau (pe o lungime de aprox. 3 m) secţionate resturile de lipitură arsă la roşu, ale unei locuinţe de suprafaţă aparţinînd culturii Gumelniţa. Pămîntul aruncat din şanţ era amestecat cu bulgări de lipitură, cenuşă şi cu fragmente ceramice diferite. În dreptul rămăşiţelor locuinţei, pe grămada de pămînt, s-a găsit un ac de aramă fragmentar, cu capul în formă de triunghi. Dată fiind importanţa descoperirii, tot atunci, s-a făcut o săpătură de salvare trasîndu-se o suprafaţă de 3 × 1,5 m [4], pentru a se cerceta locul şi pentru a se recupera alte eventuale obiecte de aramă. La 0,45 m adîncime (faţă de nivelul actual al solului) s-a descoperit, în cuprinsul resturilor locuinţei menţionate, partea inferioară a unui vas mare [5], în interiorul căruia se afla depozitul format din numeroase obiecte de aramă, majoritatea lipite între ele, şi de un ciob de vas. După desprinderea lotului de obiecte de pe ciob, pe acesta din urmă au rămas

[1] De exemplu : Al. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 217—236; Eugen Comşa, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj Napoca, 1974, p. 73—83.

[2] Depozitul a fost descoperit de Barbu Ionescu.

[3] Cercetarea a fost făcută de Barbu Ionescu.

[4] Sondaj efectuat prin grija lui Barbu Ionescu.

[5] Vasul gumelniţean respectiv a fost modelat din pastă comună. Partea păstrată este lustruită în interior. Fragmentul este de culoare cenuşie închisă. La exterior are dungi neregulate, de la netezirea suprafeţei vasului.

SCIVA, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 79—85

https://biblioteca-digitala.ro

fixate resturile unei bucăţi mici de ţesătură din epoca neolitică, păstrată în foarte bune condiţii datorită impregnării patinei de cupru [6].

Datorită fragilităţii obiectelor şi din cauza patinei care a contribuit la lipirea lor, o parte din acestea s-au fragmentat în timpul desprinderii mecanice.

Avînd în vedere obiectele păstrate aproape întregi şi piesele din care avem fragmente mai mari, se poate spune că din depozit au făcut parte

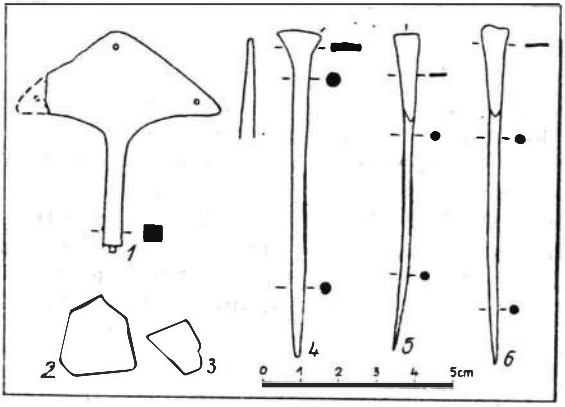

Fig. 1. Gumelniţa. Depozit de ace.

24 obiecte (mai bine conservate) şi 29 fragmente. Ţinînd seama de numărul lor apreciabil, frînturile reprezintă porţiuni din obiectele amintite sau bucăţele din mai multe piese rupte.

Din depozit fac parte cîteva categorii de obiecte:

Este de remarcat că în depozit sînt documentate o serie de *ace*, deosebite ca mărime şi tip.

a. Trei ace (fig. 1/4—6) au aproximativ aceeaşi lungime (8,6, 8,4 şi 8,9 cm) şi secţiunea rotundă. Două din ele au corpul drept, unul îl are puţin arcuit spre vîrf. Capătul superior al acelor era diferit ca formă. Acum s-a păstrat numai porţiunea de legătură între capul şi corpul acelor. Unul din ace pare să fi avut placa de formă rombică (fig. 1/4), celelalte două au partea de sus deosebită. Capul lor este ca o plăcuţă puţin lăţită şi subţire. În lipsă de analogii nu ştim forma exactă a capetelor celor trei ace.

b. Dintr-o altă serie de ace, de dimensiuni mai mari, s-a găsit unul din care s-a păstrat numai capul de formă triunghiulară, cu vîrful în sus, cu colţurile rotunjite, fiecare cu cîte un orificiu mic (fig. 1/1). Porţiunea de legătură dintre placă şi corpul acului are marginile asimetrice. Din corpul acului s-a păstrat numai o porţiune de 3 cm lungime, masivă, cu secţiunea pătrată. Iniţial acul a avut circa 15 cm lungime.

[6] Fibrele încă nu au fost studiate, dar — în funcţie de buna lor stare de conservare — se va putea stabili natura lor şi modul de realizare a ţesăturii. Pînă în prezent se cunoşteau numai urme de ţesătură sau de împletitură imprimate pe fundul unor vase de lut neolitice. Bucăţica de ţesătură descoperită împreună cu depozitul, şi păstrată tocmai datorită obiectelor de aramă, reprezintă o porţiune de ţesătură propriu-zisă, fiind cea mai veche cunoscută pînă acum pe teritoriul ţării noastre.

https://biblioteca-digitala.ro

S-au mai păstrat două fragmente din plăcuțe de ac (fig. 1/2,3), a căror formă inițială nu sîntem în măsură să o precizăm și de asemenea nu știm dacă ele provin de la capul unuia din cele trei ace mai mici descrise mai sus.

c. Majoritatea celorlalte piese (fig. 2 și fig. 3) au dimensiunile între 11 și 15 cm. Ele sînt caracterizate prin delimitarea a două porțiuni: cea mai mare parte (circa 2/3) din lungimea lor are în secțiune forma rotundă, cealaltă parte opusă vîrfului, are în secțiune forma dreptunghiulară și muchia dreaptă. Corpul lor este lung și puțin arcuit, iar partea dinspre muchie scurtă. În funcție de aceste caracteristici presupunem că obiectele descrise au servit ca ace sau ca împungătoare. În ruptura sau în știrbitura unora se observă în mijloc un fel de „miez".

Mai sînt de amintit două piese: una cu corpul mai gros decît al celor precedente, avînd pe toată lungimea secțiunea rotundă, numai vîrful este puțin mai subțire și bont (fig. 3/11). Piesa are un fel de „miez", iar de-a lungul întregului corp se observă linii transversale, foarte subțiri, paralele. A doua (de 15 cm lungime) se aseamănă cu un ac prin arcuirea porțiunii dinspre vîrf. Piesa are pe toată lungimea secțiunea dreptunghiulară, aproape pătrată (fig. 3/5). La capătul mai gros se observă o porțiune mică de „miez". Ținînd seama de forme, este probabil că ambele piese, deși sînt puțin deosebite au servit tot ca ace.

Fragmentele mărunte păstrate (fig. 2/10—14,16; fig. 3/12—21) au: unele, secțiunea dreptunghiulară, indiciu că provin din partea de la muchie a unor ace; altele sînt mai subțiri, au secțiunea rotundă și provin dinspre vîrful acelor.

Două piese (de cîte 9 cm lungime), numai pe jumătate din lungime au secțiunea rotundă, iar cealaltă, cu secțiunea dreptunghiulară și muchia aproape ascuțită (fig. 2/5,15). Astfel de piese, care puteau fi fixate ferm într-un mîner de os sau din alt material, considerăm că au servit ca împuntoare. Unul din ele are de asemenea „miez".

Alte două piese fragmentare (de 4,4 cm și 6 cm) au pe toată lungimea secțiunea dreptunghiulară, iar vîrful ascuțit (fig. 3/3,9). Piesele descrise au servit, după toate probabilitățile, drept dălțițe. Subliniem că ele nu au „miez".

★

Faptul că depozitul de obiecte de aramă de la Gumelnița a fost descoperit printre și acoperit de resturile de lipitură arsă ale unei locuințe (de suprafață) distrusă prin foc, de la baza ultimului nivel de locuire al așezării, permite — în funcție de observațiile făcute în stațiune [7] — datarea lui în faza Gumelnița B 1. Această precizare cronologică este confirmată de un alt depozit asemănător descoperit pe grindul Grădiștea Ulmilor [8],

[7] Vladimir Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 51.
[8] Eugen Comșa, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 361—371.

https://biblioteca-digitala.ro

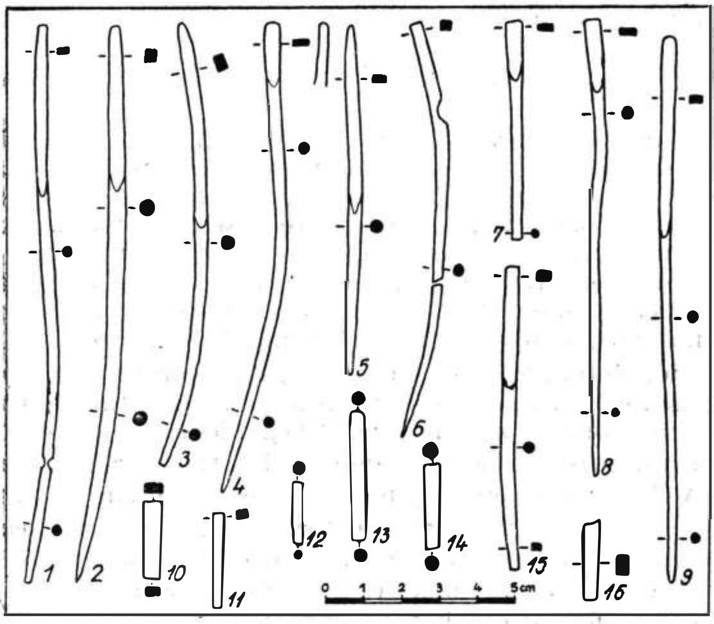

Fig. 2. Gumelnița. Depozit de ace.

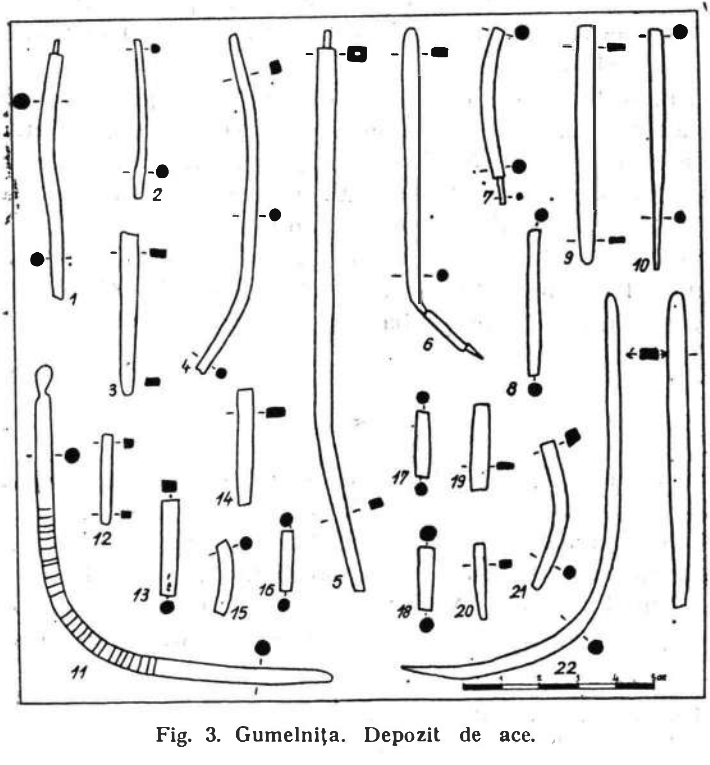

Fig. 3. Gumelnița. Depozit de ace.

https://biblioteca-digitala.ro

din mijlocul lacului Boian. Depozitul a fost găsit la poalele malului abrupt, de sud, al aşezării numite Boian B. Din acel lot fac parte tot serii de ace şi împungătoare, printre care sînt o serie de piese cu o parte avînd secţiunea rotundă şi cealaltă dreptunghiulară. Din depozitul de la Grădiştea Ulmilor face parte şi un ac cu capul triunghiular (aproape rombic) şi altele cu cap în formă de volute opuse, despre majoritatea cărora se ştie că datează din faza Gumelniţa B[9]. Un al treilea depozit, încă inedit, cu o componenţă asemănătoare, a fost descoperit pe „Ostrovelul" de la Căscioarele, jud. Ilfov[10].

Datele menţionate constituie o dovadă că în timpul fazei Gumelniţa B 1 (pentru care s-a propus denumirea de faza Jilava), în cîmpia din sudul Munteniei, erau transmise de la o comunitate la alta, diferite loturi de obiecte de aramă alcătuite în principal din ace (de diverse tipuri) şi mai puţin din unelte mici (împungătoare şi dălţiţe). Subliniem că din acea perioadă se cunoaşte un singur depozit modest de unelte mai mari de aramă, anume cel format din două topoare de cupru, masive, găsite lîngă satul Luica, jud. Ilfov[11].

Se pune întrebarea la ce foloseau diferitele tipuri de ace descoperite în depozitele semnalate. Documentarea actuală permite să precizăm că acele cu capul în formă de : volute, triunghi, probabil şi altele (cum sînt de exemplu acele mai mici din depozitul de la Gumelniţa) erau folosite ca podoabe şi nu ca unelte, mai ales sau exclusiv de către femei. În sprijinul părerii noastre amintim că în două din mormintele studiate în cuprinsul necropolei din faza Gumelniţa B 1 (faza Jilava), de pe malul de nord al grindului Grădiştea Ulmilor, s-au găsit ace de aramă cu volute[12]. Lîngă craniul cîtorva schelete se afla cîte un astfel de ac, în dreptul creştetului, dovadă evidentă că multe din ace (cele cu volute, cu placă triunghiulară, eventual şi de alt tip) au fost utilizate de femeile neolitice pentru fixarea şi împodobirea părului, aranjat probabil în chip de coc.

O parte din ace este posibil să fi fost întrebuinţate nu numai la împodobirea părului, ci şi la fixarea îmbrăcămintii. Despre o astfel de utilizare a acelor avem un indiciu tot în cuprinsul necropolei din faza Gumelniţa B 1 de la Grădiştea Ulmilor. La unul din schelete, în dreptul sternului (în faţă şi în lungul lui) s-a găsit un obiect de aramă, de circa 6—7 cm lungime. Este după toate probabilităţile un fragment de ac (care înlocuia unul întreg), folosit la fixarea unei piese de îmbrăcăminte (poate în forma unei mantii) a celui decedat.

În privinţa originii materiei prime din care au fost realizate obiectele din depozitul de la Gumelniţa, nu este încă posibil să ne pronunţăm cu certitudine. Dacă însă avem în vedere faptul că în cuprinsul ariei de răspîndire din Muntenia a comunităţilor culturii Gumelniţa din faza Gumelniţa B 1 (faza Jilava) nu există zăcăminte de aramă, este de pre-

---

[9] *Ibidem*, p. 361—371.

[10] Descoperirea s-a făcut în anul 1959, de către Barbu Ionescu cu prilejul unor săpături de salvare.

[11] Al. Vulpe, *Die Axte und Beile in Rumänien*, II, München, 1975, p. 25 (nr. 36) şi p. 57 nr. 252).

[12] N. Anghelescu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 311 (nr. 1). Cu precizarea noastră că acele nu sînt de bronz, ci de aramă. Un alt ac de acelaşi tip a fost descoperit ulterior cu prilejul săpăturilor din cuprinsul necropolei.

https://biblioteca-digitala.ro

supus că materia primă provine de undeva de la sud de Dunăre, din ţinuturile de est ale Bulgariei unde s-au descoperit diferite ace de aramă. Astfel de ace nu s-au găsit pînă acum în nord-estul Munteniei şi în zona zăcămintelor de aramă din estul Transilvaniei. Lipsa totală (de pînă acum) a acelor neolitice de pe teritoriul Dobrogei exclude posibilitatea ca piesele studiate să fi fost lucrate din materie primă provenită din zăcămintele de aramă aflate în munţii din nordul Dobrogei. După toate probabilităţile, materia primă respectiv arama utilizată provine din zăcămintele de cupru aflate în Tracia [13], în cuprinsul arealului de răspîndire a comunităţilor culturii Gumelniţa. În sprijinul acestei păreri amintim că majoritatea acelor cu volute (care s-au bucurat de o atenţie mai mare din partea specialiştilor, în raport cu alte tipuri de ace) sînt documentate exclusiv în jumătatea de est a ţării vecine [14].

O piesă din depozitul de la Gumelniţa a fost analizată spectral [15]. Cuprul din care a fost lucrat obiectul conţine în compoziţie: nichel (0,005%), mangan (0,004 %), argint (0,0007%), plumb (0,0005%). Este drept că numărul elementelor semnalate este mic, dar şi aşa se poate face o comparaţie cu compoziţia unei piese (analizate în acelaşi mod) de la Grădiştea Ulmilor [16]. Arama din care a fost lucrat obiectul are în ansamblu aceeaşi compoziţie ca şi piesa de la Gumelniţa, cu predominarea nichelului şi a manganului. Deosebirea între cele două piese constă însă în prezenţa unui procent relativ ridicat de zinc (0,01 %) în obiectul de la Grădiştea Ulmilor, element care lipseşte în acela de la Gumelniţa. Din analizele mai amănunţite făcute asupra altor obiecte de aramă gumelniţene din sudul Munteniei şi din jumătatea de est a Bulgariei [17], rezultă că majoritatea au fost lucrate din aramă conţinînd în compoziţie mai ales argint şi nichel. Se cuvine remarcat că toate obiectele gumelniţene analizate (cu excepţia amintită) nu conţin zinc. În consecinţă, prin compoziţia sa, arama folosită la realizarea acului de la Gumelniţa se aseamănă cu acea utilizată la confecţionarea a numeroase piese din aria de răspîndire a culturii Gumelniţa.

Este greu de precizat locul unde au fost făcute piesele depozitului studiat. Este posibil ca ele să fi fost lucrate fie la nord de Dunăre, fie la sud de fluviu. Cert este însă faptul că au fost realizate de oameni cu o pregătire deosebită, respectiv de indivizi specializaţi, în anumite ateliere, aflate în unele aşezări gumelniţene, situate probabil mai ales în preajma zăcămintelor de aramă.

Toate obiectele de aramă cunoscute pînă acum în aşezările gumelniţene din sud-estul României au fost lucrate fie prin metoda ciocănirii (la cald sau la rece), fie prin turnare ca în cazul topoarelor de diferite tipuri [18]. Obiectele de aramă din depozitul de la Gumelniţa au fost şi ele lucrate prin ciocănire.

---

[13] E. N. Cernih şi A. Radunceva, ArheologijaSofia, 14, 1972, 1, p. 61—67.

[14] Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 361—371.

[15] Analiza a fost efectuată de Angela Constantinescu (de la Întreprinderea geologică de prospecţiuni pentru substanţe minerale solide), căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[16] Analiză executată tot de Angela Constantinescu.

[17] Siegfried Junghans — Edward Sangmeister — Manfred Schröder, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Katalog der Analysen*, Berlin, 1968.

[18] Al. Vulpe, *op. cit.*; Eugen Comşa, *L'utilisation de cuivre par les communautés de la culture Gumelniţa du territoire roumain*, in *Actele Simpozionului de la Varna* (sub tipar).

https://biblioteca-digitala.ro

Faptul că unele obiecte din depozitul studiat par a avea un ,,miez'' de metal, înconjurat de un strat relativ friabil, de culoare verzuie, se explică prin aceea că stratul superficial al obiectelor a suferit transformări chimice profunde, în timpul zacerii îndelungate în pămînt. S-a păstrat metalul nealterat numai în zona așa numitului ,,miez''.

Analiza comparativă a celor două depozite de ace menționate ne face să presupunem că primul depozit, cel de la Grădiștea Ulmilor, caracterizat prin acele cu volute și prin prezența unui ac cu placa triunghiulară, ar putea fi mai vechi (de la începutul fazei), iar depozitul de la Gumelnița, cuprinzînd un ac cu placa triunghiulară, ca și alte tipuri similare, credem că este apropiat în timp de primul, dar este puțin mai tîrziu decît acela.

Existența a două depozite de ace de aramă în sudul Munteniei dovedește că în perioada dată acele de aramă erau cunoscute, și realizate în număr destul de mare, în anumite ateliere, de oameni specializați și apoi erau răspîndite la distanțe apreciabile, pe calea schimbului primitiv regulat și sub formă de loturi (de diferite tipuri de ace și de unelte mici), de la comunitate la comunitate.

Continuarea cercetărilor în privința tipologiei obiectelor de aramă neolitice, asupra elementelor componente ale materiei prime folosite, ca și a metodelor tehnologice de realizare va permite cu timpul, pe măsura creșterii numărului de descoperiri și prin cartarea diferitelor manifestări de acest gen, să se precizeze cu certitudine zona de proveniență a materiei prime, delimitarea arealelor de răspîndire a produselor realizate în anumite ateliere din faza Gumelnița B 1 (faza Jilava).

LE DÉPÔT DES OBJETS EN CUIVRE, DÉCOUVERT À GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

En 1957, sur le tell Gumelnița, parmi les restes d'une habitation a été decouvert un dépôt d'objets en cuivre. Le dépôt est formé par des aiguilles et perçoires dont 24 entières et 29 fragmentaires.

D'après les observations stratigraphiques et typologiques, le dépôt peut être daté de la phase Jilava (Gumelnița B 1).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Gumelnița. Dépôt d'aiguilles.
Fig. 2. Gumelnița. Dépôt d'aiguilles.
Fig. 3. Gumelnița. Dépôt d'aiguilles.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII NUMISMATICE PRIVIND LEGĂTURILE HISTRIEI CU GEȚII DE LA DUNĂRE ÎN SECOLELE VI—II î.e.n.*

DE

NICULAE CONOVICI

În cele ce urmează ne propunem să completăm informaţiile privitoare la relaţiile comerciale ale Histriei cu populaţia getică în secolele VI—II î.e.n. cu date oferite de descoperiri monetare mai noi. Este vorba de trei vîrfuri de săgeţi — semne premonetare, două monede de bronz cu roata şi legenda IΣT, cinci didrahme de argint şi o monedă de bronz mai tîrzie, ajunse de curînd la cunoştinţa noastră. Iată catalogul lor, în ordine cronologică :

I. VÎRFURI DE SĂGEŢI—SEMNE PREMONETARE

Cele trei obiecte au fost descoperite pe malul Dunării, în dreptul cunoscutei aşezări antice Sucidava, din punctul Kale Gherghi, satul Izvoarele, com. Lipniţa, jud. Constanţa. De aici provin şi alte materiale arheologice datînd din Hallstatt-ul final şi Latène, unele publicate de Vasile Culică [1].

1. AE, 2,80 g, 36 mm. Vîrf de săgeată turnat, în formă de frunză de salcie, cu nervură mediană pe ambele feţe, avînd un capăt rotunjit şi celălalt ascuţit prin ruperea piesei pe o parte. Este foarte corodată. Colecţia V. Culică (fig. 1/1).

2. AE, 1,08 g, 20 mm, fragmentar. Vîrf de săgeată cu două muchii şi nervură mediană. În interior nervura este umplută cu plumb. Muchiile sînt mult corodate, iar pedunculul lipseşte din vechime. Inventar muzeu Călăraşi 16 692, donaţie V. Culică. Acest tip de săgeată este datat de A. I. Meliukova în secolele VII—VI î.e.n. [2] Un exemplar similar, datat în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., a fost descoperit la Tariverde [3] (fig. 1/2).

3. AE, 1,35 g, 27 mm. Vîrf de săgeată cu trei muchii, cu aripioare şi fără peduncul. Vîrful nu a fost ascuţit, ci este îngroşat şi tăiat drept, după turnare. Obiectul este puternic corodat. Orificiul pentru fixarea

* Monedele de argint publicate în acest studiu au făcut obiectul unei comunicări prezentate la sesiunea muzeului din Constanţa, octombrie 1975.

[1] V. Culică, SCIV, 18, 1967, 4, p. 667—685; idem, SCIV, 21, 1970, 4, p. 619—622,

[2] A. I. Meliukova, *Vooruženie skifov*, Arheologija SSSR, fasc. D 1—4, Moscova, 1964, pl. 6, fig. 3/6—8, K/5, 0/14.

[3] D. Berciu, C. Preda, Materiale, 7, 1960, p. 277, fig. 5/2.

SCIVA, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 87—93

https://biblioteca-digitala.ro

cozii putea fi umplut cu plumb, mărindu-se astfel greutatea. După A. I. Meliukova, acest tip de săgeată se datează în secolele V—IV î.e.n.[4] dar, avînd în vedere că săgeţile-monede nu se vor mai folosi după apariţia monedelor histriene de bronz cu roata şi legenda IΣT, se datează cel mai tîrziu pînă la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. [5]. Descoperit în 1973. Nr. inv. 14 954 (fig. 1/3).

II. MONEDE HISTRIENE CU ROATA ŞI LEGENDA IΣT

Cele două monede, aflate în colecţia Vasile Culică, au fost menţionate eronat în literatura de specialitate ca provenind de la Satu Nou[6], fără a fi pînă acum publicate în adevăratul sens al cuvîntului. În realitate ele provin tot de la Izvoarele, jud. Constanţa.

4. Av. Roata cu patru spiţe.
Rv. I[Σ]*T*
AE, 0,90 g, 11,5/12 mm. Pe revers se mai disting *I*, bara inferioară a lui Σ în poziţie oblică şi o parte din *T*, aflată în marginea monedei. Pedunculul rămas de la turnare este abia vizibil (fig. 1/4).

5. Av. Ca mai sus.
Rv. [*I*]Σ*T*
AE, 0,90 g, 12 mm. Legenda de pe revers a fost plasată excentric, în apropierea pedunculului de turnare. Litera *I* este ştearsă, Σ are colţurile rotunjite, din *T* se păstrează o parte din hasta orizontală. Pedunculul de turnare este proeminent (fig. 1/5).

III. DIDRAHME HISTRIENE DE ARGINT

6. Av. Două capete de tineri, cel din dreapta inversat.
Rv. IΣTPIH. Vultur pe delfin spre dreapta; sub delfin litera Ħ.
AR, ←, 5, 30 g, 18/19 mm; conservare bună, puţin tocită. Pick, 442 var; Canarache, Pontice, 1, 1968, nr. 197. A fost descoperită pe teritoriul fostului sat Piua Petrii, com. Giurgeni, jud. Ialomiţa. Nr. inv. 14 844. Fig. 1/6.

7. Av. Două capete de tineri, cel din stînga inversat.
Rv. IΣTPIH. Vultur pe delfin spre dreapta. Literele *T* şi *P* sînt în ligatură; sub delfin, literele Δ*I*.
AR, ↖, 5,20 g, 17/18 mm; conservare bună, puţin tocită. Pick, 440 var; Canarache, nr. 343, 428 — dar fără ligatura amintită. A fost descoperită de C. Muşeţeanu în satul Pietroiu, com. Borcea, jud. Ialo-

---

[4] A. I. Meliukova, *op. cit.*, pl. 8, fig. D/1.

[5] Fl. Preda, AUB, 9, 1961, 16, p. 13—14, admite prelungirea folosirii acestor obiecte „pînă la mijlocul sau chiar sfîrşitul secolului al V-lea î.e.n., adică pînă la apariţia primelor monede pontice în Dobrogea". Mai nou, vezi A. Aricescu, SCN, 6, 1975, p. 22. Pare destul de clar stabilit acum că vîrfurile de săgeţi -semne premonetare sînt contemporane cu „delfinaşii" olbieni, iar monedele histriene cu roată, cu „obolii" aceleiaşi cetăţi (A. Aricescu, *op. cit.*; A. G. Zaginailo, MASP, 8, 1976, Kiev, p. 77).

[6] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 4, p. 608, nr. 4, vezi şi V. Culică, SCIV, 18, 1967, 4, p. 677 şi idem, Ialomiţa. Studii şi comunicări, Slobozia, 1977, p. 70 care le menţionează corect.

https://biblioteca-digitala.ro

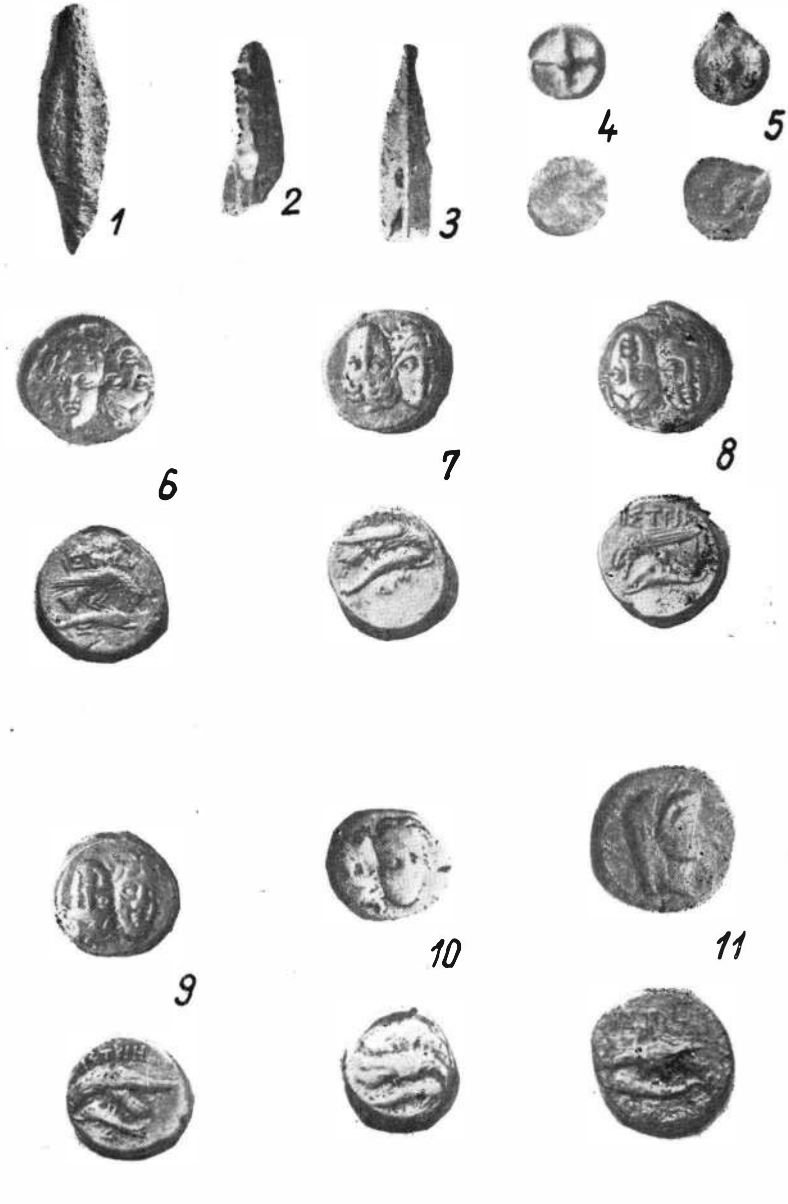

Fig. 1. 1—3 Vìrfuri de săgeţi-semne premonetare, Izvoarele; 4—5 monede histriene cu roata, Izvoarele; didrahme de argint: 6 Piua Petrii, 7 Pietroiu, 8 Jegălia, 9 Călăraşi, 10 Durostorum, 11 monedă de bronz — Durostorum.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

mița. Nr. inv. 15 685. Fig. 1/7. O altă didrahmă histriană provenind din aceeași localitate a fost publicată de A. Atanasiu[7].

8. Av. Ca mai sus.

Rv. ΙΣΡΤΙΗ. Vultur pe delfin spre stînga; sub aripa vulturului este litera *I*, sub delfin·*A* (precedat de un punct).
AR, ↗, 5,95 g, 18 mm; conservare foarte bună. Pick, 435 var; Canarache, nr. 309, 406, dar cu greutăți mult mai mici. A fost descoperită în comuna Jegălia, jud. Ialomița, și donată muzeului de prof. Iulia Bobocel. Nr. inv. 14 780. Fig. 1/8.

9. Av. Ca mai sus.

Rv. ΙΣΤΡΙΗ. Vultur pe delfin spre stînga, sub delfin literele *ΔΙ*.
AR, ←, 5,60 g, 17 mm; conservare bună, puțin tocită. Pick, 440 var.? Stilul reprezentărilor este diferit de exemplarul cu aceleași sigle de la Pietroiu, implicînd folosirea altei ștanțe. A fost achiziționată în 1960 de Niță Anghelescu de la un elev din Călărași. Proveniența piesei este incertă. Ea a fost publicată de B. Mitrea[8] și încadrată la tipul Pick 440, dar acolo se specifică o orientare spre dreapta a figurilor de pe revers. Nr. inv. 2 839. Fig. 1/9.

10. Av. Ca mai sus.

Rv. ΙΣΤΡΙΗ. Vultur pe delfin, spre dreapta.
AR, ↘, 3,50, 16/17 mm. Flanul monetar este îngroșat într-o parte și mult subțiat în alta, unde a și fost crestat din vechime; mult tocită. A fost descoperită pe plaja Dunării, în punctul Ostrov—Regie, jud. Constanța de Ion Drăghici din Călărași. Nr. inv. 15 686. Fig. 1/10. Din perimetrul orașului antic Durostorum se cunosc mai multe descoperiri de monede histriene de argint, între care și patru tezaure[9].

IV. MONEDĂ HISTRIANĂ DE BRONZ

Moneda a fost descoperită tot la Durostorum de V. Culică și cedată nouă spre publicare împreună cu alte piese menționate mai sus, fapt pentru care îi mulțumim și aici.

11. Av. Capul Demetrei cu văl și cunună de spice, spre dreapta, în cerc perlat.

Rv. ΙΣΤΡ[Ι]Η. Vultur pe delfin spre stînga, totul în cerc perlat, Pick, p. 152. AE, ↘, 7,30 g, 20 mm. Se datează în secolele II—I î.e.n.[10] Colecția V. Culică. Fig. 1/11.

Aceste materiale, coroborate cu unele descoperiri mai vechi de natură numismatică și arheologică, aruncă o lumină nouă asupra vechimii și amploarei legăturilor Histriei cu populația getică din zona Dunării.

În ceea ce privește vîrfurile de săgeți — semne premonetare, acest gen de obiecte, recunoscute astăzi de cei mai mulți cercetători ca fiind produse în principal la Histria, eventual și la Apollonia și la populațiile

---

[7] A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 389 și fig. 1/2.

[8] B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 165.

[9] *Ibidem*.

[10] C. Preda, H. Nubar, *Histria, III. Descoperirile monetare 1914—1970* (în continuare *Histria*, III), p. 41—42.

https://biblioteca-digitala.ro

locale vecine celor două cetăți [11], au fost descoperite pînă acum numai în apropierea litoralului de vest și nord-vest al Mării Negre, controlat de Histria și de Apollonia. Ele au ajuns să suprapună chiar teritorii controlate de cetăți ca Olbia, Tyras sau Tomis [12]. Apariția lor la Izvoarele, pe malul Dunării, în plin mediu getic și la o distanță relativ mare de litoral dovedește faptul, documentat pînă acum doar prin cîteva descoperiri din secolele V—IV î.e.n.[13], că sfera activității comerciale a Histriei se întinsese aici încă din secolul al VI-lea î.e.n. Că apariția acestor obiecte reflectă o realitate de durată stau mărturie datarea lor la intervale diferite în secolele VI—V î.e.n., precum și împrejurarea că ele continuă în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n. cu monedele de bronz turnate descoperite pînă acum la Izvoarele, Adamclisi [14] și Capidava [15]. Populația getică din această parte a Dobrogei era obișnuită de timpuriu cu mijloacele de schimb vehiculate de Histria, astfel că intensa circulație în zonă a didrahmelor de argint din secolul al IV-lea î.e.n. [16] reprezintă un fenomen firesc.

În sudul Moldovei și bazinul Siretului, unde descoperirile de didrahme histriene sînt de asemenea numeroase [17], nu s-au găsit pînă în prezent nici vîrfuri de săgeți cu valoare monetară, nici monede cu roata și legenda IΣT. Cercetările arheologice indică însă un început al relațiilor zonei amintite cu Histria încă din secolele VI—V î.e.n. Descoperirile de ceramică greacă din această perioadă de la Barboși (?) și Frumușița (jud. Galați), fibula greacă din secolul VI-lea î.e.n. de la Poiana-Tecuci [18], chiar amforele de Chios de la Stîncești (jud. Botoșani) sînt considerate ca ajunse prin intermediu histrian, iar vasul oenochoe (sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n.) descoperit la Brăilița pare a fi un produs histrian [19]. Recent, un studiu al cercetătorului P. Alexandrescu încearcă, pe baza unei subtile analize stilistice și statistice să urmărească chiar tipurile de vase produse la Histria și în alte centre pontice imitate în ceramica locală lucrată la roată din Bulgaria, Dobrogea, sudul Moldovei și Cîmpia Mun-

---

[11] Fl. Preda, *op. cit.*, p. 16; *Histria*, III, p. 18—19, admițînd că o parte din ele puteau fi produse de localnici; M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 104; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 22—23, consideră că erau produse de coloniile ioniene (Olbia, Histria, Tomis, Apollonia); A. G. Zaginailo, *op. cit*, p. 70—71 arată că se trasează două zone de răspîndire: litoralul Traciei, de la golful Burgas pînă la gurile Dunării și a doua în împrejurimile Olbiei. În realitate, din însăși harta prezentată de autor (fig. 1) rezultă că săgețile-monedă apărute la sud de Balcani dau o notă aparte, deși sînt similare ca formă cu cele din sfera de influență a Histriei; Gh. Poenaru Bordea, E. Oberländer Tîrnoveanu, *Contributions à l'étude des „monnaies-pointes de flèche" à la lumière des trésors de Jurilovca, dép de Tulcea*, comunicare la Al II-lea Congres internațional de tracologie, București, 1976, arată că aceste vîrfuri de săgeți-monede au fost opera cetăților ioniene din a doua jumătate a secolului VI-lea — primul sfert al secolului V-lea î.e.n., între care locul principal îl deținea Histria.

[12] A. G. Zaginailo, *op. cit.*, p. 70—71 și fig. 1.

[13] P. Alexandrescu, Dacia, N. S., 12, 1972, p. 122—123, 129—130 și n. 86; R. Ocheșeanu, BSNR, 67—74 (1973—1975), 1975, p. 47; P. Alexandrescu, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 136.

[14] A. G. Zaginailo, *op. cit.*, p. 76—77 și fig. 1.

[15] R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 45—48.

[16] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 43—167; *Histria*, III, p. 26, n. 76 și p. 251, fig. 1; A. G. Zaginailo. *op. cit.*, p. 79—82 și fig. 4.

[17] *Ibidem*.

[18] P. Alexandrescu, *Histria*, II, București, 1966, p. 279.

[19] Idem, în *Thraco-dacica*, București, 1976, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro

teniei. Autorul studiului este de părere că ceramica lucrată la roată de la Bîrseşti şi Slobozia-Oneşti este de inspiraţie histriană, ca şi aceea din Dobrogea, în timp ce pentru Cîmpia Munteniei se constată alte influenţe[20]. Aceste interpretări pot fi legate de observaţii mai vechi ale lui C. Preda, anume că pe malul Dunării, în amonte de Călăraşi, unde monedele histriene sînt încă extrem de rare (Giurgiu, Obîrşia, Bistreţ şi, în interior, Scărişoara), au apărut aproape exclusiv monede macedonene de argint (secolele IV—III î.e.n.), în timp ce descoperirile de stateri de aur par a se concentra în regiunea Borcei [21]. În Dobrogea s-a constatat o anume rezistenţă opusă pătrunderii monedei macedonene de argint, într-un teritoriu obişnuit de multă vreme cu moneda histriană [22]. La Histria se cunosc 170 monede de bronz de la Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare şi nici una de argint [23].

Pentru malul stîng al Dunării dintre Brăila şi Călăraşi, mai puţin cercetat, nu avem încă suficiente mărturii ale prezenţei Histriei în secolele VI—V î.e.n. Se cunoaşte doar oenochoe-a de la Brăiliţa. Nu credem însă că s-ar putea vorbi de o „depopulare" a acestui teritoriu în perioada amintită [24]. Avem chiar unele motive să ne aşteptăm la noi clarificări în viitor: 1. documentarea prezenţei histriene pe malul drept al Dunării în secolele VI—V î.e.n.; 2. Numărul crescut al descoperirilor de monede histriene de argint în zona Piua Petrii-Călăraşi, toate apărute în vecinătatea unor aşezări getice; 3. apariţia ceramicii locale lucrate la roată după modele histriene la Grădiştea Călăraşi [25] şi Coslogeni [26]; 4. numeroasele descoperiri de amfore elenistice din Thasos, Chios şi Heraclea Pontică în aşezările de secol IV î.e.n. de pe malul Borcei, amfore tranzitate — cel puţin în parte — de Histria [27]. Cu alte prilejuri am insistat asupra caracterului unitar, vădind existenţa unei singure comunităţi economice, al culturii materiale getice de pe cele două maluri ale Bălţii Ialomiţei [28]. Harta descoperirilor de monede histriene, completată acum cu noile mărturii de pe malul stîng al Borcei, sprijină ideea existenţei unei asemenea comunităţi, apărute din necesitatea exploatării variatelor bogăţii ale Bălţii Ialomiţei şi aflate în vechi şi constante legături cu His-

---

[20] Idem, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 129, 133, 136.

[21] C. Preda, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 225—227; *Histria*, III, p. 25.

[22] Idem, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 24; idem, BSNR, 67—79, 1975, p. 64—65.

[23] *Histria*, III, catalogul monedelor.

[24] Pentru slaba populare a sudului Cîmpiei Munteniei în secolele VI—V î.e.n. ca urmare a invaziilor scitice, vezi Al. Vulpe, MemAntiq, 2, 1970, p. 195—196. Împotriva acestei interpretări vezi opiniile exprimate de P. Alexandrescu, SCIVA, 25, 1972, 2, p. 211. Semnalăm totuşi descoperirea mai multor morminte scitice, de inhumaţie, în cîmpia Bărăganului, în localităţile Hagieni, Ograda şi Murgeanca, toate din sec. V î.e.n. De la Ograda provine şi un cazan scitic de bronz (materiale inedite, la muzeul din Călăraşi). Ele se adaugă la descoperirile mai vechi din jurul Brăilei, de la Scorţaru (V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 9—11 şi fig. 1) şi de la Chiscani (N. A. Harţuche, F. Anastasiu, *Brăiliţa*, 1968, p. 52—57).

[25] P. Alexandrescu, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 128—129, 136.

[26] N. Conovici, *Ceramică Latène timpurie din zona Bălţii Ialomiţei*, Pontica, 11, 1978, sub tipar.

[27] C. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *Contributions sur la circulation des amphores hellenistiques au Bas-Danube*, Dacia, N.S., 22, 1978, sub tipar.

[28] N. Conovici, C. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 543—545; N. Conovici, *Les relations entre les Gètes des deux rivages du Bas-Danube à la lumière des donnés archéologiques et numismatiques*, comunicare la Al II-lea Congres Internaţional de tracologie.

https://biblioteca-digitala.ro

tria. Moneda histriană de bronz cu capul Demetrei descoperită la Durostorum probează continuarea acestor legături pînă într-o epocă tîrzie, cînd piaţa acestei zone era dominată de Callatis [29], iar cetatea de pe malul lacului Sinoe era într-o perioadă de declin [30]. Piesa noastră, deşi uzată, este cea mai grea monedă de acest fel cunoscută pînă acum (7,30 g, în timp ce la Histria ele nu depăşesc 6,35 g) [31].

Din materialele prezentate de noi rezultă că în secolele VI—IV î.e.n Histria a desfăşurat o vastă activitate comercială *simultan* pe litoralul de vest şi nord-vest al Mării Negre, în sudul Moldovei şi Dobrogea de sud-vest — urmînd cursul Dunării — devenind astfel cea mai mare putere economică din vestul şi nord-vestul Pontului Euxin. Se ştie că a întemeiat la rîndul ei emporii [32] şi a îndeplinit rolul de intermediar pentru mărfuri şi monede venite din alte centre greceşti [33]. Monedele histriene, începînd cu formele premonetare, continuînd cu monedele de bronz turnate şi apoi cu cele de argint şi bronz bătute, au circulat intens în zonele amintite, în vreme ce semnele premonetare şi apoi monedele cetăţilor vecine, de la Apollonia pînă la Olbia, nu au depăşit decît rareori împrejurimile lor imediate [34].

CONTRIBUTIONS NUMISMATIQUES SE RAPPORTANT AUX LIENS D'HISTRIA AVEC LES GÈTES DE LA RÉGION DANUBIENNE AUX VIe—IIe SIÈCLES AV.N.E.

RÉSUMÉ

Trois pointes de flèche — signes prémonétaires — datées entre la seconde moitié du VIe siècle et le milieu du siècle suivant ont été trouvées à *Izvoarele* (commune de Lipniţa, dép. de Constanţa), sur la rive droite du Danube. Ces pièces représentent un commencement de liens directs de la ville d'Histria avec les Gêtes danubiens — liens qu'elles font remonter jusque vers la seconde moitié du VIe siècle av.n.è. Avant leur découverte, cette forme d'échange n'était attestée que dans la zone du littoral pontique. Les monnaies histriennes, fondues, avec la roue et la légende ΙΣΤ, devaient remplacer les pointes de flèche à partir du milieu du Ve siècle av.n.è., ainsi que le montrent les trouvailles de Capidava et d'Adamclisi. À celles-ci s'ajoutent maintenant deux autres pièces récoltées dans la même agglomération gétique d'Izvoarele — auxquelles on avait attribué par erreur comme lieu de découverte Satu Nou. Au IVe siècle av.n.è., les monnaies et les marchandises histriennes connurent une circulation intense dans la zone danubienne de la Dobroudja.

---

[29] Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 114—118.

[30] *Histria*, III, p. 46—47.

[31] *Ibidem*, p. 41—42.

[32] A. G. Zaginailo, MASP, 5, 1966, p. 100—131; P. Alexandrescu, StCl, 12, 1970, p. 152; M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 111.

[33] C. Preda, Pontica, 7, 1974, p. 139—146.

[34] *Histria*, III, p. 29; A. G. Zaginailo, MASP, 8, 1976, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

Deux autres monnaies histriennes ont été trouvées à *Durostorum:* une didrachme d'argent, faisant partie des dernières émissions de ce type, et une monnaie de bronze avec la tête de Déméter et le blason de la ville. Cette dernière pièce, la plus lourde de toutes celles appartenant au même type connues jusqu'à présent (7,30 g)., est une preuve de la continuité des liens d'Histria avec les Gètes du sud-ouest de la Dobroudja aux IIe—Ier siècles av.n.è.

D'autres didrachmes d'argent ont été trouvées sur la rive gauche du bras danubien Borcea ; elles sont datées du IVe siècle av.n.è. et ont été mises au jour à *Piua Petrii*, *Petroiu*, *Jegălia*, enrichissant les trouvailles antérieures faites à *Călăraşi* et *Pietroiu.* Avec la poterie gétique tournée au tour d'après les modèles histriens (de Grădiştea Călăraşi et Coslogeni) et les amphores de Thasos, Heraclea Pontica ét Chios (les unes véhiculées par Histria) trouvées dans la même zone, elles témoignent de ce qu'au IVe siècle av.n.è. les relations des autochtones avec Histria étaient fort étroites. La mise au jour d'une œnochoé histrienne à Brăiliţa (dép. de Brăila), ainsi que la présence des formes prémonétaires et des monnaies histriennes marquées de la roue sur la rive gauche du fleuve permettent l'hypothèse suivant laquelle ces relations remonteraient à une époque encore plus ancienne.

Les produits grecs des VIe—Ve siècles av.n.è. trouvés dans le bassin du Siret (à Barboşi, Frumuşiţa, Poiana Tecuci, voire même à Stînceşti, dans le nord de la Moldavie), de même que la poterie locale confectionnée au tour d'après les modèles histriens, mise au jour à Bîrseşti et à Slobozia Oneşti (suivant les précisions de P. Alexandrescu), sont autant de témoignages des commencements de rapports noués par Histria avec les Gêtes du sud de la Moldavie. Là, les monnaies histriennes ne devaient pénétrer en masse qu'à partir du IVe siècle av.n.è.

Partant de ces remarques, l'auteur avance l'hypothèse que la ville d'Histria aurait tenté aux VIe—Ve siècles av.n.è. une expansion commerciale *simultanée* sur le littoral ouest et nord-ouest de la mer Noire, ainsi que dans le sud-ouest de la Dobroudja, tout en ébauchant aussi une percée du côté du sud de la Moldavie, prenant de la sorte le pas sur les autres colonies grecques de la zone concernée du Pont Euxin. Pendant la même période, les signes prémonétaires et les monnaies fondues des autres cités pontiques (Olbia, Tyras, Apollonia) avaient une aire de diffusion limitée, fait relevé par les études du spécialiste soviétique A.G. Zaginailo.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1—3 Pointes de flèche utilisées comme signes prémonétaires ; 4—5 monnaies histriennes avec la roue ; didrachmes d'argent : 6 Piua Petrii, 7 Pietroiu, 8 Jegălia, 9 Călăraşi, 10 Durostorum, 11 monnaie de bronze de Durostorum.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O REPREZENTARE ANTROPOMORFĂ PE UN VAS DIN EPOCA LUI BUREBISTA DE LA CÎRLOMĂNEŞTI (JUD. BUZĂU)

DE

VASILE DRÂMBOCIANU

Staţiunea arheologică de la Cîrlomăneşti (comuna Verneşti) a intrat în circuitul ştiinţific prin importantele descoperiri efectuate aici, atît în aşezarea din epoca bronzului, cultura Monteoru[1], cît şi în aşezarea dacică de tip „dava"[2]. Ceea ce particularizează „dava" de aici este, între altele, „plastica de tip Cîrlomăneşti", reprezentată prin statuete zoomorfe şi antropomorfe de o naturaleţe, originalitate şi frumuseţe nemaicunoscute pînă în prezent în arta geto-dacică[3].

Cu toată varietatea subiectelor tratate—au fost descoperite statuete de lupi, mistreţi, cervide, păsări, precum şi busturi umane—, originalitatea, ingeniozitatea, modelarea naturalistă, stilul inedit al formei şi construcţiei lor l-au determinat pe Mircea Babeş să considere exemplarele descoperite la Cîrlomăneşti ca provenind dintr-un „atelier local", fiind rodul creaţiei inspirate a unui singur „artist local", creaţie care nu a proliferat în cultura geto-dacă şi a dispărut odată cu autorul ei[4].

Încadrîndu-se în creaţia artistică a geto-dacilor de la Cîrlomăneşti, reprezentarea umană descoperită fortuit pe teritoriul davei în toamna anului 1976 a fost modelată aparte şi aplicată pe peretele unui vas. Fragmentul de vas are dimensiunile de 6,7 cm, 5,2 cm şi grosimea de 2,6 cm. Confecţionat dintr-o pastă foarte fină şi omogenă, de culoare roşie, el aparţine unui vas lucrat la roată.

Figura înfăţişează, în medalion, bustul unui bărbat cu faţa plină, buzele groase, ochii bulbucaţi, pletele încadrînd simetric chipul, azi parţial deteriorat. Personajul poartă armură cu umiere şi pieptar (fig. 1/1).

---

[1] Al. Oancea, Cercetări arheologice (Muzeul naţional), 4, 1976, p. 191—234; idem, în *Thraco-dacica*, Bucureşti, 1976, p. 59—75; Al. Oancea, M. St. Udrescu, D. Nicolaescu-Plopşor, SCA, 13, 1976, p. 3—6.

[2] M. Babeş, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 125—139; idem, „Magazin istoric", 9, 1975, 6 (99), p. 30—32; idem, *Sfirşitul cetăţii geto-dacice de la Cîrlomăneşti*, comunicare ţinută la a III-a sesiune de comunicări ştiinţifice pe teme de istorie buzoiană, Buzău, 10 decembrie 1973; idem, Archeologia, Paris-Dijon, 91, 1976, p. 20 şi urm.; cf. M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319; V. Drâmbocianu, *Cupele geto-dacice „deliene", descoperite la Cîrlomăneşti*, comunicare ţinută la a cincea sesiune de comunicări ştiinţifice pe teme de istorie buzoiană, Buzău, 12 decembrie 1975.

[3] M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319—352; idem, *Plastica animalieră geto-dacă de la Cîrlomăneşti*, comunicare ţinută la a doua sesiune de comunicări ştiinţifice pe teme de istorie buzoiană, Buzău, 10 decembrie 1972.

[4] M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 343—344, 349.

S C I V A, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 95—100

https://biblioteca-digitala.ro

Aceeași figură umană expresivă și tipică este reprezentativă în cazul unor tezaure de podoabe geto-dacice de argint aflate pe teritoriul Daciei, după cum urmează.

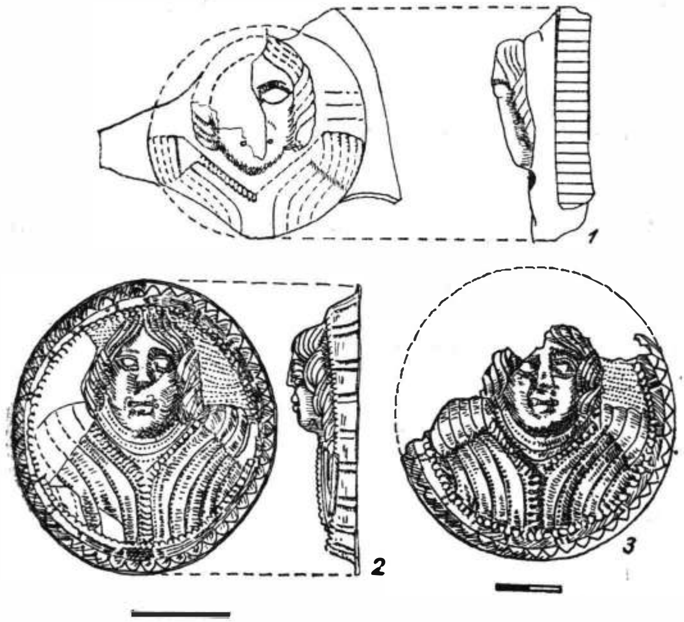

Fig. 1. 1 Cîrlomănești — fragment de vas cu reprezentarea antropomorfă ; 2,3 Herăstrău — falere de argint aurit.

1—2. *Herăstrău—București.* În primăvara anului 1938 a fost descoperit întîmplător un tezaur de podoabe dacice de argint din care fac parte două fibule-falere de argint aurit, de formă ușor ovală, aproape rotundă (piesa întreagă are dimensiunile : 9,2×8,3 cm). Pe falere este reprezentat în relief bustul unui bărbat în armură a cărui față rotundă și grasă, cu buzele groase și ochii proeminenţi este încadrată de plete (fig. 1/2, 3)[5]. Reprezentarea este identică cu cea de la Cîrlomănești, diferind doar prin dimensiunile ceva mai mari.

3—4. *Coada Malului (jud. Prahova).* Din tezaurul de podoabe geto-dacice de argint descoperit în împrejurări incerte în anul 1932, fac parte două fibule triunghiulare de argint aurit, cu piciorul aplatizat și cu resort bilateral (dimensiuni : L = 14,4 cm, l = 7,3 cm). Pe fibule este reprezentat în relief capul unui bărbat a cărui față rotundă și grasă, cu buze groase și ochi bulbucaţi, este încadrată de plete (fig. 2/1,2)[6].

---

[5] D. Popescu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 199 ; idem, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 35—51, fig. 1/2, 3, și fig. 5 ; idem, *Trésors daces en argent.* InvArch, 1968, fasc. V. R. 22, R. 22 a. ; idem, BMI, XI, 1971, 4, 4. 27 ; Liviu Mărghitan, *Tezaure de argint dacice.* București, 1976, p. 33, 34 și pl. V, VI.

[6] D. Popescu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 198 ; K. Horedt, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 267 și fig. 3 ; D. Popescu, *Studii și referate privind istoria României*, 1, 1954, p. 91 și urm. ; idem, InvArch, 1968, fasc. V, R. 20, R. 20a ; K. Horedt, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 103 ; Liviu Mărghitan, *op. cit.*, p. 31, 32 și pl. II, III.

https://biblioteca-digitala.ro

5–6. *Bălănești (jud. Olt)*. În anul 1964 a fost descoperit întîmplător un tezaur de podoabe geto-dacice de argint, din care fac parte două fibule triunghiulare de argint cu portagrafa înaltă și resort bilateral (dimensiuni :

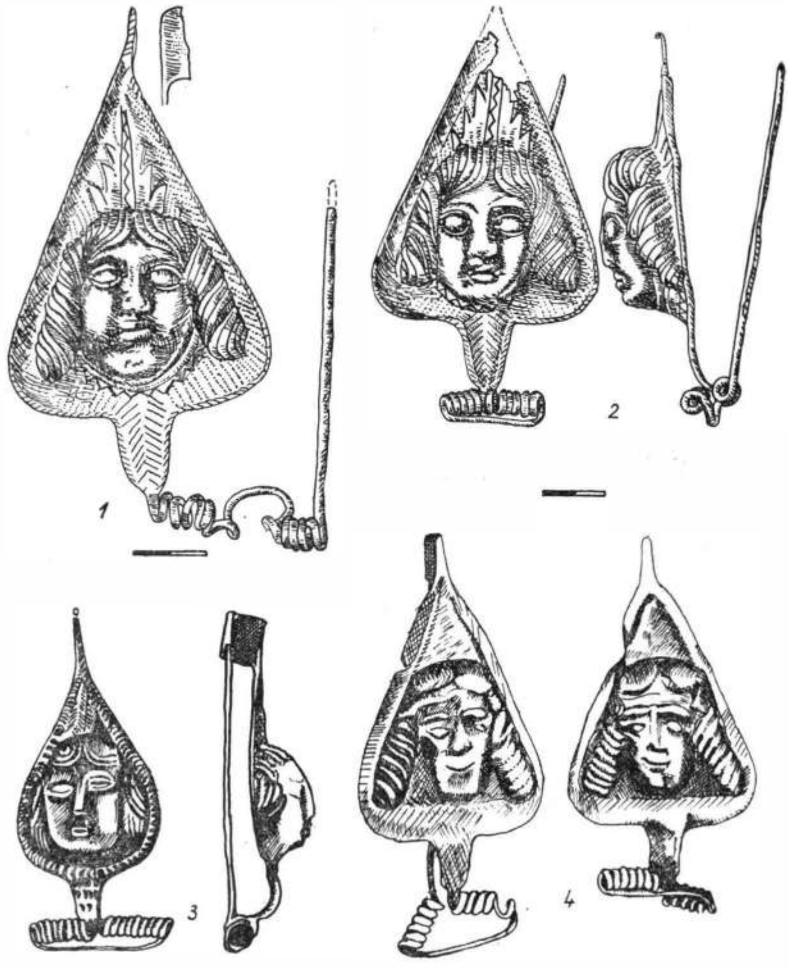

Fig. 2 1,2 Coada Malului — fibule de argint aurit ; 3 Transilvania — fibulă de argint aurit ; 4 Bălănești — fibulă de argint aurit.

L = 13,1 cm, l = 5,3 cm.) Pe fibule este reprezentat în relief capul unui bărbat a cărui față de asemenea, de data aceasta mai prelungă, cu ochii proeminenți, este încadrată de plete (fig. 2/4)[7].

7. *Transilvania* (loc de descoperire necunoscut). În anul 1891 a intrat în colecția Muzeului național din Budapesta o fibulă triunghiulară de argint pe care este reprezentat în relief capul unui bărbat, a cărui față rotundă și grasă, cu ochii proeminenți, este încadrată de plete (fig.2/3)[8].

[7] E. Popescu, StComPitești, 2, 1969, p. 109–116, fig. Ia, Ib.

https://biblioteca-digitala.ro

8. *Iakimovo (R.P. Bulgaria)*. În anul 1972 a fost descoperit un tezaur de podoabe ,,tracice'' cu piese datate atît în secolul al II-lea î.e.n., cît şi în secolul I î.e.n., din care face parte şi o faleră de argint de formă uşor ovală (diametru 8 cm). Pe faleră este reprezentat în relief bustul unui bărbat în armură a cărui faţă rotundă şi grasă, cu buzele groase şi ochii proeminenţi, este încadrată de plete. În mîna dreaptă ţine un vas, iar cîmpul din spate este decorat de fiecare parte a capului cu cîte trei rînduri de palmete[9].

Se ştie că aceste reprezentări figurate au fost interpretate în chip divers : redare a chipului lui Burebista[10], înfăţişare a zeiţei Bendis[11] sau a unor căpetenii getice, eventual a zeului războiului, dacă nu chiar o simplă ilustrare a unui ,,model'' care ar fi fost, în ultima instanţă, un semen al artistului antic[12].

Ţinînd seama de aceste interpretări şi de necesitatea integrării descoperirii de la Cîrlomăneşti, constatăm următoarele :

— Nu toate reprezentările discutate mai sus reproduc bustul şi chipul unui bărbat îmbrăcat în armură, dar expresia feţei şi coafura asigură grupului de descoperiri un caracter unitar.

— Tezaurele de la Herăstrău, Coada Malului, Bălăneşti, precum şi fibula din Transilvania sînt de provenienţă geto-dacică[13] şi sînt datate la mijlocul secolului I î.e.n.[14], adică în epoca regelui get Burebista (cel de la Iakimovo este denumit de Atanasie Milcev ,,tezaur trac'').

Exceptînd falera de la Iakimovo, toate reprezentările cu loc de descoperire cunoscut provin din teritoriul de la sud de Carpaţi, între Olt şi Buzău, teritoriu unde este localizat, măcar iniţial, centrul puterii lui Burebista (fig. 3)[15].

— Fără a mai fi nevoie să insistăm asupra personalităţii daco-getului Burebista[16], amintim faptul că acordarea de însemne (fibule, falere etc.) unor comandanţi sau şeti militari corespunde concepţiei şi uzului epocii, referindu-ne la romani[17], cu care Burebista a avut numeroase contacte.

— Falerele şi fibulele de la Herăstrău, Coada Malului, Bălăneşti au fost descoperite în tezaure geto-dacice, tezaure care au şi fost atribuite unor căpetenii. Piesa de la Cîrlomăneşti provine dintr-o puternică davă care a existat în epoca lui Burebista, considerată centrul unei importante formaţiuni tribale geto-dacice din bazinul mijlociu al Buzăului[18].

---

[8] ArchErt. 11, 1891, p. 449, fig. p. 438 ; cf. D. Popescu, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 41 ; V. Pîrvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 553, 554, fig. 393.

[9] Al. Milcev, Archeologija Sofia, 15, 1973, 1, p. 1—13, fig. 9b.

[10] D. Popescu, în SRIR, 1, 1954, p. 102.

[11] M. Bărbulescu, ActaMN, 8, 1971, p. 91—109 ; M. Gramatopol, Rev. Muz., 1, 1969, p. 23—32.

[12] I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975, p. 59, 60.

[13] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 197—198.

[14] D. Popescu, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 51 ; M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 115 ; M. Babeş, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 125—139.

[15] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 81 ; R. Vulpe, StComPiteşti, 1, 1968, p. 33, 49, 50 ; Idem, în DID, II, 1968, p. 27—31 ; I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 110—127.

[16] I. H. Crişan, *op. cit.*, 1977.

[17] Al. Odobescu, *Le Trésor de Pétrossa*, I, Paris, 1889, p. 308—312 ; idem, *Opere*, IV, Bucureşti, 1976 (ediţie Mircea Babeş), p. 390—394. Falere, fibule, torquesuri constituiau ,,*dona militaria* (şi erau) acordate celor mai îndrăzneţi luptători''.

[18] M. Babeş, Dacia, N. S., 19, 1975 ; p. 125—139 ; idem, ,,Magazin istoric'', 9, 1976, 6 (99), p. 30—32 ; Idem, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro

— În sfîrşit, revenind la descoperirea noastră, avînd în vedere ipoteza făcută în legătură cu chipul de pe falera de la Herăstrău, am putea presupune că şi pe vasul de la Cîrlomăneşti este reprezentat chipul lui Burebista. Un argument hotărîtor în această privinţă nu deţinem, dar

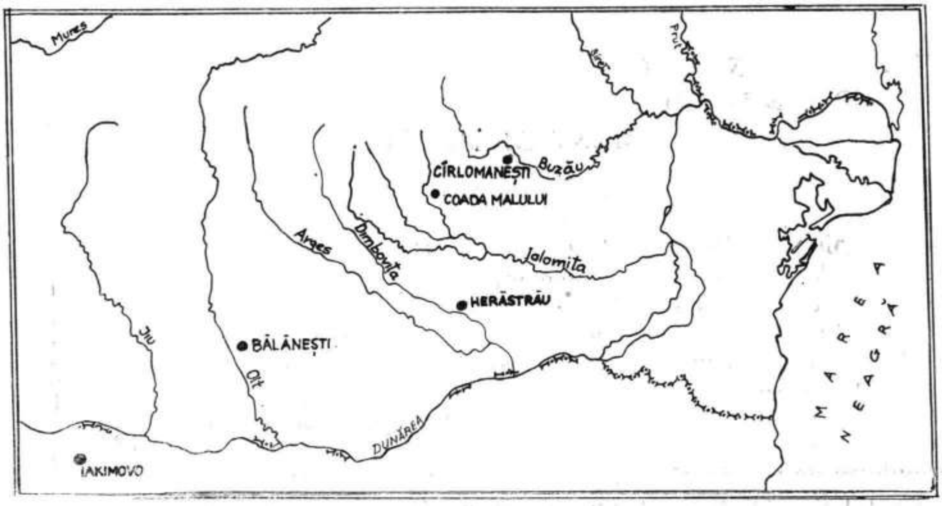

Fig. 3. Harta localităţilor unde au fost descoperite reprezentări antropomorfe de tip Herăstrău — Cîrlomăneşti.

putem cita o serie de vase de argint sau de lut traco-geto-dace datînd începînd din secolul al IV-lea î.e.n. şi pînă la începutul secolului al II-lea e.n., care sînt legate de numele unor regi autohtoni. În unele cazuri este vorba de vase donate de aceşti regi unor şefi mai mărunţi[19] sau, probabil, unor sanctuare[20]. În alt caz pare să fie vorba de un vas marcat cu semnul proprietăţii „regale"[21].

Faptul că la Cîrlomăneşti avem de-a face nu cu o inscripţie, ci probabil cu redarea chipului regelui daco-get, s-ar putea explica fie prin aceea că meşterul de aici nu cunoştea scrierea, fie datorită stării fragmentare a vasului.

Detaliile figurii de pe vasul de cult de la Cîrlomăneşti arată că realizatorul ei s-a inspirat, în modelarea imaginii de aici, după o reprezentare de tip Herăstrău, iar faptul că a copiat-o cu exactitate, redînd cu migală

[19] Este vorba de vasele de argint de la Vraţa (Bulgaria), şi Agighiol, purtînd numele regelui odris Kotys care dăruieşte aceste vase, cf. Iv. Venedikov, Archeologija Sofia, 8, 1966, p. 7—15; D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 51—52, fig. 19—21 şi p. 175—176.

[20] Cercetătorii sînt de acord asupra caracterului de cult al marelui vas conic descoperit la Grădiştea Muncelului, vas donat, probabil, de însuşi regele Decebal. Cf. C. Daicoviciu şi colab., SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 201—204, fig. 8, 9; I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 189—190, fig. 102 a, şi pl. LXXXVI, 1; K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 1, p. 109—110 şi cel mai recent, I. I. Rusu, în *Epigrafica*, Bucureşti, 1977, p. 43 şi urm.

[21] Pe un vas de provizii descoperit în 1973 la Ocniţa, jud. Vîlcea, apare numele unui basileu Markos sau Thiamarkos. După unii autori este vorba de un vas de cult, iar după alţii inscripţia are rostul doar de a preciza numele proprietarului; cf. D. Berciu, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 381—386, fig. 2 şi 3; I. I. Rusu, *op. cit.*, 1977, p. 33—40.

https://biblioteca-digitala.ro

şi minuţiozitate aproape toate detaliile, este o dovadă în plus că imaginea respectivă avea o anumită semnificaţie şi importanţă, atît pentru artist, cît şi pentru semenii săi.

Considerentele de mai sus ne conduc spre susţinerea ipotezei potrivit căreia reprezentările de tip Herăstrău—Cîrlomăneşti (şi similarele lor de tip Coada Malului—Bălăneşti) ni-l înfăţişează pe regele geto-dac Burebista.

UNE REPRÉSENTATION ANTHROPOMORPHE SUR UN VASE DE L'ÉPOQUE DE BURÉBISTA À CÎRLOMĂNEŞTI (DÉPARTEMENT DE BUZĂU)

RÉSUMÉ

L'oppidum géto-dace de Cîrlomăneşti a livré, de manière fortuite, un fragment de poterie, modelée au tour et ornée d'un médaillon en relief. Celui-ci comporte le buste d'un homme, dont le visage rond aux yeux saillants et lèvres pleines est encadré symétriquement par sa chevelure. Il semble que le personnage portait une cuirasse à épaulettes. On remarquera sa ressemblance frappante avec le portrait reproduit sur les phalères d'argent de Herăstrău (fig. 1/2, 3). Le même personnage apparaît sur la phalère de Iakimovo (Bulgarie), ainsi que sur les fibules à plaque triangulaire de Coada Malului, départ. de Prahova (fig. 2/1, 2), Bălăneşti, départ. d'Olt (fig. 2/4) et de Transylvanie — d'un endroit non précisé (fig. 2/3). Selon une hypothèse de l'auteur, le personnage en question pourrait être le grand roi Burébista, à l'époque duquel appartiennent toutes ces pièces.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 Cîrlomăneşti — fragment de poterie avec une représentation anthropomorphe ; 2, 3, Herăstrău — phalères en argent.

Fig. 2. 1,2 Coada Malului — fibules en argent doré ; 3 Transylvanie — fibule en argent doré ; 4 Bălăneşti — fibule en argent doré.

Fig. 3. La carte des localités où ont été trouvées les représentations anthropomorphes de type Herăstrău — Cîrlomăneşti.

https://biblioteca-digitala.ro

UN NOU SCEPTRU DE PIATRĂ DESCOPERIT ÎN SUD-ESTUL MOLDOVEI

DE

M. BRUDIU, GHENUŢĂ COMAN

În ultimii ani cercetările perieghetice din sud-estul Moldovei au pus în evidenţă existenţa unui grup de aşezări aparţinînd culturii Cucuteni, faza A_3. O problemă nouă care s-a ridicat recent în legătură cu aceste aşezări eneolitice, grupate într-o microzonă situată la limita de contact dintre judeţele Galaţi şi Vaslui, a fost pusă cu ocazia descoperirii a două sceptre de piatră de formă zoomorfă pe care le-am denumit de tip Vaja, provenind de la Obîrşeni, com. Vinderei (jud. Vaslui)[1].

Localitatea Vaja din Transilvania corespunde astăzi localităţii Văleni care aparţine de com. Acăţari, judeţul Mureş[2]. De aceea, considerăm necesar să rectificăm denumirea dată anterior acestui tip de sceptru după numele localităţii Vaja, care astăzi nu mai corespunde, şi, conform cercetărilor recente, îl vom denumi de tip Văleni.

După documentaţia prezentată în anul 1975, rezultă că cele două sceptre descoperite în cadrul unei locuinţe din perioada Cucuteni A_3, distrusă de lucrările agricole, nu sînt o apariţie întîmplătoare în acel loc, deoarece într-o aşezare Cucuteni A_3 din microzona amintită s-a găsit şi ceramica de tip zis Cucuteni C[3], fapt care demonstrează că aceste elemente culturale au fost colportate în mediul cucutenian (faza A_3) de elemente infiltrate, venite dinspre răsărit[4].

Recent, a fost descoperit[5] un alt sceptru de piatră din aceeaşi categorie cu celelalte două. Sceptrul a fost descoperit într-o aşezare cucuteniană de pe teritoriul localităţii Bîrlăleşti (com. Epureni, jud. Vaslui), la punctul Sturza. Această aşezare se află la o distanţă de 7 km spre N-E de aşezarea de la Obîrşeni. Punctul „Sturza" sau „Pădurea Surza" se află la hotarul dintre localităţile Măluşteni şi Bîrlăleşti, în zona de coastă a văii Bîrlăleştilor. În apropiere de această aşezare, la marginea aceleiaşi păduri „Sturza" a fost descoperită şi cercetată aşezarea paleolitică aparţinînd gravetianului oriental final, denumită Măluşteni III. În timpul săpă-

---

[1] M. Brudiu, SCIV, 26, 1975, 2, p. 169—179.

[2] Mulţumim colegului Iuliu Paul de la Muzeul Brukenthal care ne-a transmis informaţiile în legătură cu identificarea localităţii Vaja cu Văleni : „Denumirea veche românească era *Oaia, Oiva*, cea latinească (medievală) Voya sau Voia. De aici apoi, probabil, denumirea maghiară de *Vaja*, Sckélyvaja" : C. Martinovici, N. Istrati, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului ...*, Bucureşti, 1921, p. 176 ; Ernst Wagner, *Historischstatistisches Ortsnomenbuch für Siebenbürger*, Köln-Wien, 1977, p. 346 (243.29) p. 517.

[3] Descoperire făcută în 1976 de I. T. Dragomir de la Muzeul judeţean de istorie Galaţi.

[4] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 117.

[5] Descoperirea aparţine prof. emerit Ghenuţă Coman.

S C I V A, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 101—103

https://biblioteca-digitala.ro

turilor din așezarea paleolitică amintită am găsit fragmente ceramice cucuteniene răspîndite sporadic. Cele două așezări — gravetiană și cucuteniană — se află la distanța de 300 m una de alta, între ele găsindu-se un izvor natural.

Sceptrul de piatră a fost descoperit în zona așezării neolitice.

Sceptrul se prezintă în stare fragmentară, lipsindu-i partea superioară. Este lucrat dintr-un granit similar celor de la Obîrșeni. Piesa a fost realizată prin șlefuire, avînd două registre și o proeminență laterală. Registrul inferior este ornamentat cu 8 caneluri care încep dintr-o zonă situată sub proe-

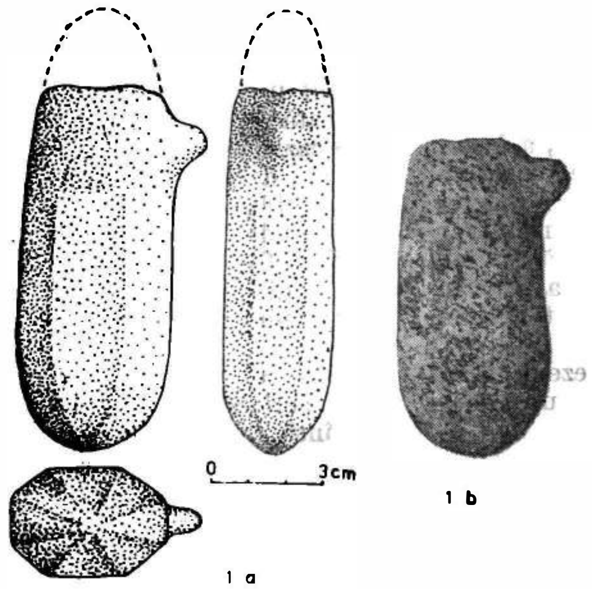

Fig. 1. Bîrlălești, com. Epureni, jud. Vaslui. Sceptru de piatră. a desen; b foto.

minența laterală și se desfășoară paralel cu axul longitudinal, avînd direcții convergente spre bază. Canelurile nu sînt prea adînci. Registrul superior este neornamentat, avînd suprafața aspră. În stare fragmentară piesa are o lungime de 9,5 cm și o lățime de 4 cm. Înainte de rupere sceptrul ar fi putut avea lungimea de 11,50 cm (fig. 1 a și b).

În ceea ce privește categoria sceptrelor zoomorfe (tip Văleni), pînă în prezent se cunosc pe teritoriul țării noastre cel descoperit la Văleni com. Acățari, jud. Mureș (ajuns în colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu)[6], și alte două la Obîrșeni, com. Vinderei, jud. Vaslui[7].

Se mai cunosc încă patru asemenea sceptre descoperite în stepa calmucă din nordul Caucazului și anume la Ordjonikidze, Arhora, Berzivskaia și altul aflat în colecția Muzeului din Kuibîșev[8].

[6] Vladimir Dumitrescu, Istros, 1, 1934, 2, p. 7, fig. 5; idem, *Hăbășești, Monografie arheologică*, București, 1954, p. 544; idem, SCIV, 13, 1962, 1, p. 95—99; M. Brudiu, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 173.

[7] *Ibidem*, p. 171—172.

[8] *Ibidem*, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro

În cadrul acestei categorii de sceptre — tip Văleni — am încercat să deosebim două variante[9]: 1) variantă de sceptru în formă de bară plată şi 2) variantă de sceptru de formă ovoidală cu caneluri. Primul tip este reprezentat de sceptrele de la Văleni, Obîrşeni (tipul 1) şi cele patru din stepa calmucă. Al doilea tip este reprezentat de sceptrul de la Obîrşeni (tipul 2) şi acum se mai adaugă sceptrul de la Bîrlăleşti.

Sceptrul de la Bîrlăleşti prezintă şi o trăsătură care îl apropie de tipul sceptrelor în formă de bară plată, prin faptul că este octogonal în secţiune, ca acesta. Totuşi datorită ornamentării cu caneluri a registrului inferior îl putem atribui celui de-al doilea tip de sceptre, ovoidale ornamentat cu caneluri[10].

Este de remarcat faptul că în aria culturii Cucuteni, sud-estul Moldovei, în care se cunosc aşezări cucuteniene numai din faza Cucuteni A_3, reprezintă mediul cultural în care au apărut, în ultimii ani, trei sceptre. După cum s-a mai arătat prezenţa acestei categorii de sceptre în zona amintită indică şi cele mai vechi relaţii ale locuitorilor de aici cu grupuri umane din zona nord-pontică[11].

UN NOUVEAU SCEPTRE DE PIERRE DÉCOUVERT DANS LE SUD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un nouveau sceptre de pierre découvert à Bîrlăleşti (village d'Epureni, dép. de Vaslui) dans le cadre d'un établissement du type Cucuteni A_3. Le sceptre est à l'état fragmentaire, il est en granit et realisé par polissage. La pièce comprend deux registres ornementaux, celui du bas composé de huit cannelures polies, celui du haut à surface rugueuse. Les cannelures sont parallèles au corps du sceptre et convergent vers la base. Sur l'un des côtés existe une proéminence.

Cette catégorie des sceptres de pierre ont ète appelés de type Vaja, après la dénomination antérieure de la localité qui, récemment, a été identifiée avec la localité Văleni (village d'Acăţari, dép. de Mureş). C'est pourquoi, maintenant l'auteur suggère que ce type de sceptre soit appelé le type *Văleni*.

A noter que trois sceptres du type Văleni ont été découverts au cours de ces dernières cinq années dans le même milieu culturel : Cucuteni A_3. La pièce en question fait partie de la seconde variante de ce type, caractérisée par son décor à cannelures.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bîrlăleşti, village d'Epureni, dép. de Vaslui. Sceptre de pierre. a (dessin); b (photo).

---

[9] *Ibidem*, p. 174.

[10] Sceptrul de la Bîrlăleşti se află în colecţia Muzeului judeţean din Vaslui sub nr. de inv. 91. Piesa provine din colecţia prof. Ghenuţă Coman.

[11] Eugen Comşa, Balcanica, 3, 1972, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PALMYRENI SAGITTARII QVI SVNT IN DACIA SVPERIORE

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Din două diplome militare emise la 29 iunie 120, descoperite la Căşei[1] şi Porolissum[2], aflăm că împăratul Hadrian *Palmyrenis sagittariis ex Syri(a) qui sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo civitatem dedit iis quorum nomina subscripta sunt.* Rezultă de aici că la acea dată provincia *Dacia Superior* era creată, şi, odată cu ea, provincia *Dacia Inferior*[3].

Din simpla lectură a acestor diplome, s-au mai putut afirma două lucruri : la acea dată, arcaşii palmirenieni se aflau deja la Porolissum ; acesta, împreună cu întreg nordul Daciei, făcea parte din cadrul teritorial-militar al Daciei Superior[4].

Recent, la cele două diplome s-a mai adăugat un fragment, cu aceleaşi elemente şi aceeaşi dată, descoperit la Românaşi[5].

La Porolissum, arcaşii palmirenieni sînt atestaţi printr-o serie de monumente epigrafice[6] ; o inscripţie de la Palmyra îi arată staţionînd aici pe vremea lui Antoninus Pius[7].

Dimpotrivă, nici un alt document epigrafic nu atestă prezenţa arcaşilor palmirenieni la Căşei şi Românaşi. În aceste castre au staţionat alte unităţi militare : *cohors I Britannica milliaria c. R. equitata*, la Căşei[8], şi *cohors I Hispanorum pia fidelis*, la Românaşi[9]. Explicaţia acestei situaţii este că diplomele respective nu au fost pierdute de titularii lor[10] ; de avantajele acordării cetăţeniei beneficiau şi urmaşii — dintre care nu puţini îmbrăţişau la rîndul lor tot cariera armelor : fie în unităţile în care serviseră părinţii lor, fie în altele. Cele două diplome au fost deci pierdute de urmaşi ai veteranilor de la 29 iunie 120, înrolaţi în cohortele amintite de la Căşei şi Românaşi. Analogiile nu lipsesc : diploma unui veteran din *ala I Siliana*, a cărei garnizoană se afla la Gilău[11], a fost descoperită în castrul de la Buciumi[12], unde îşi avea garnizoana *cohors II Nervia Pacensis Brittonum*

[1] AnnÉp, 1959, 31 (= IDR, I, 5).
[2] CIL, XVI, 68 (= IDR, I, 6).
[3] CIL, XVI, 75 (= IDR, I, 10).
[4] Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, ActaMN, 1, 1964, p. 175—176 ; IDR, I, p. 19—20.
[5] C. C. Petolescu, Latomus, 34, 1975, 4, p. 1 020—1 023 ; idem, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89—92.
[6] Succint prezentate de I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 173—174.
[7] Vezi mai departe, la nota 34.
[8] Bibliografia la C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, p. 168—169.
[9] *Ibidem*, p. 169.
[10] C. C. Petolescu, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 602, nota 55 ; idem, Latomus, 34, 1975, 4, p. 1 023 ; idem, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 91.
[11] Bibliografia despre această unitate : C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, p. 167.
[12] IDR, I, 21.

S C I V A, tomul 30, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1979, p. 105—109

https://biblioteca-digitala.ro

milliaria[13]; la Brețcu, unde staționa *cohors I Bracaraugustanorum* [14], a fost descoperită o diplomă militară din anul 92, eliberată pentru un soldat din *classis Flavia Moesica*[15] (este greu de afirmat că aici a staționat un detașament din flota dunăreană, și încă la anul 92 !). Nu se poate susține deci că, la 29 iunie 120, arcașii palmirenieni ar fi staționat la Cășei și Românași[16].

Problema se poate pune la fel și pentru diploma de la Porolissum[17].

Această presupunere se sprijină și pe descoperirea a două diplome din anul 126 la Tibiscum, prin care se acorda cetățenie, din nou, *Palmyrenis sagittariis qui sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo*[18]. Exprimarea aproape identică cu cea din diplomele din 120 — minus *ex Syri(a)* — arată că în organizarea trupei nu a intervenit nici o schimbare în intervalul 120—126. Mai de curînd, această situație a fost explicată astfel : „Unitatea auxiliară *Palmyreni sagittarii* era cunoscută în Dacia din a. 120 (DiplD V—VI), în zona de nord (Porolissensis, după a. 123), de unde o parte din trupă este mutată la Tibiscum ; din ea se va dezvolta *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*"[19].— Este posibil însă să fie vorba mai degrabă de situația inversă : din palmirenienii staționați la Tibiscum, o parte să fi fost mutați mai tîrziu (după 126) la Porolissum[20]. Pentru această idee pledează faptul că și alte unități auxiliare, aflate pe timpul lui Traian în Banat, au fost mutate ulterior pe granița de nord : astfel, *cohors I Brittonum milliaria*, atestată la început la Dierna[21], și-a avut ulterior garnizoana la Porolissum[22]; *ala II Pannoniorum*, atestată la Palanca[23], a staționat mai tîrziu la Gherla[24]; de asemenea, *cohors II Hispanorum*[25], probabil și *ala I Tungrorum Frontoniana*[26], atestate la Vîrșeț pe timpul lui Traian, apar mai tîrziu tot în Dacia Porolissensis, prima la Bologa[27], cealaltă la Ilișua[28].

Se poate astfel admite că și diploma de la Porolissum a fost adusă mai tîrziu, de un descendent al titularului diplomei din 120, înrolat eventual tot în unitatea de palmirenieni[29].

---

[13] Bibliografia despre această unitate : ActaMN, 1, 1964, p. 169—170.

[14] Bibliografia : D. Tudor, OR[4], 1978, p. 332.

[15] CIL, XVI, 37 (= IDR, II, 25).

[16] Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, p. 175 : „... *Palmyreni Sagittarii ex Syria*, a căror garnizoană era de la început *Porolissum (mai puțin probabil Cășei)* "(sublinierea parantezei ne aparține).

[17] Dealtfel, diplomele din 29 iunie 120 vorbesc de o acordare a cetățeniei *ante emerita stipendia*, deoarece nu se face mențiunea cunoscută (și, altfel spus, foarte importantă !) *dimissis honesta missione*. Pentru motivele acordării cetățeniei, vezi și observația lui H. Seyrig, citat mai departe la nota 35.

[18] IDR, I, 8—9.

[19] IDR, I, p. 97 (la nr. 8).

[20] Vezi și observația de mai sus, care trimite la nota 17.

[21] CIL, III, 8 074 [10] (= IDR, III/1, 52).

[22] N. Gudea, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 129—134.

[23] CIL, III, 8 074, 5 *b* (= IDR, III/1, 5).

[24] Bibliografia : D. Protase, SCIV, 19, 1968, 2, p. 339—344.

[25] CIL, III, 6 273 (= IDR, III/1, 106).

[26] CIL, III, 6 274 (= IDR, III/1, 107).

[27] M. Macrea, ACMIT, 4, 1938, p. 223 și urm.; N. Gudea, ActaMN, 9, 1972, p. 414—415.

[28] C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, p. 167—168.

[29] Cf. nota 17.

https://biblioteca-digitala.ro

Un caz asemănător este cel al diplomei de la Răcari din timpul lui Antoninus Pius, prin care se acorda cetățenia *Mauris eq[uitibus et pedit(ibus)? qui sunt in Moe]sia Sup[er(iore) sub...*[30]. În acest castru, descoperirile epigrafice arată că a staționat un *numerus* de mauri[31]. Nimeni nu a afirmat însă vreodată (dacă ar fi să urmăm raționamentul pentru diploma amintită de la Porolissum) că, la data emiterii diplomei lui Antoninus Pius, o parte din Oltenia (cu castrul de la Răcari) s-ar fi aflat în cadrul teritorial-militar al Moesiei Superior[32]. Probabil că un recrut maur, descendent al titularului diplomei amintite, a fost înrolat ulterior în formațiunea de mauri aflată acum în castrul de la Răcari[33].

Pentru situația trupei de palmirenieni, unele elemente noi poate furniza reluarea inscripției de la Palmyra din timpul lui Antoninus Pius[34] :

T. Αἴλιο[ν...ἔπαρχον τῶν]
ἐν Παρολί[σσῳ τῆς ἀνωτέ-]
ρας Δακίας [κα]τε[ι]λεγμένων
τοξότων οἱ ἀπὸ τοῦ πρώτο(υ)
αὐτοῦ οὐηξί[λλ]ου τειμῆς
[χάριν]

Datarea inscripției nu lasă dubii[35]. Ea a fost înțeleasă de cei mai mulți în sensul că *T. Aelius...*, prefect al arcașilor palmirenieni, aflați la Porolissum în Dacia Superior, a fost cinstit de subordonații săi cu ridicarea unei statui în patria lor, la Palmyra[36].

Firească la data publicării inscripției (anul 1941) și unanim acceptată, întregirea ἐν Παρολί[σσῳ τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας a pus pe epigrafiști în dificultate după apariția diplomelor de la Gherla, care atestă existența Daciei Porolissensis nu de la sfîrșitul domniei lui Antoninus Pius, cum se credea pînă acum două decenii, ci mult mai devreme : una la anul 133[37], alta, mai nouă, chiar la 123[38]. Explicațiile ce s-au încercat a se da rîndurilor 2—3 ale inscripției de la Palmyra (o eroare de redactare, deoarece Porolissum nu se mai afla pe timpul lui Antoninus Pius în Dacia Superior[39] ; că în locul respectiv ar trebui poate citit [ἐπαρχ]ίας Δακίας[40] ; sau că -ρας

---

[30] CIL, XVI, 114 (= IDR, I, 29).

[31] IDR, II, 168.

[32] D. Tudor, OR[4], p. 339, propune a citi numele provinciei : *in Da]cia Sup[er(iore)*, dar pe diplomă este clar *S*, nu *C*.

[33] Maurii de la Răcari pot proveni din acel *vexil(larii) Afric(ae) et Mau[r]et(aniae) Caes(ariensis)*, menționați de diploma CIL, XVI, 108 (= IDR, I, 16) din anul 158.

[34] H. Seyrig, Syria, 22, 1941, p. 231 (= AnnÉp, 1947, 170).

[35] H. Seyrig, *loc. cit.*: „T. Aelius porte le prénom et le gentilice d'Antonin le Pieux ; c'est sans doute une créature de ce prince, qui a dû recevoir le droit de cité précisément pour exercer le commandement dont il s'agit ici et son inscription se place donc entre 138 et 159". Este posibil să dateze din anul 141, ca și inscripția pentru *M. Ulpius Abgarus*, și el prefect al arcașilor palmirenieni, descoperită tot în agora Palmyrei : H. Seyrig, Syria, 22, 1941, p. 230—233 (= AnnÉp, 1947, 169).

[36] BullÉp, 1941, 156 : „préfet des archers stationnés à Porolissum en Dacie Supérieure" ; I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 173.

[37] AnnÉp, 1962, 255 (= IDR, I, 11).

[38] IDR, I, 7 (cf. și 7 *a*).

[39] I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 60.

[40] N. Gostar, AIIAIași, 11, 1974, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro

este terminaţia unui adjectiv la gradul comparativ[41]) nu sînt pe deplin convingătoare.

Deocamdată ne mărginim a atrage, iarăşi, atenţia asupra r. 4—5 ale aceleiaşi inscripţii : οἱ ἀπὸ τοῦ πρώτ[ου] αὐτοῦ οὐηξί[λλ]ου[42]. Aici, prin *vexillum* trebuie probabil înţeles, ca şi în alte cazuri, *vexillatio* [43]. Din inscripţie ar reieşi că în Dacia Porolissensis se afla eventual încă o formaţie de palmirenieni, deoarece cei de la Porolissum fac parte din *vexillum primum*[44].

Dar faptul că palmirenienii se aflau sub Antoninus Pius la Porolissum *in vexillatione* ar arăta că ei nu veniseră aici de multă vreme. Ar fi încă o dovadă că la 29 iunie 120 ei nu se aflau pe fontiera de nord a Daciei romane.

Afirmaţia din inscripţie : ἐν Παρολί[σσῳ τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας se poate datora deci unei confuzii, firească pentru lapicidul care va fi crezut că Porolissum făcea parte din Dacia Superior — provincie din care un steag *(vexillum)* de arcaşi fuseseră transferaţi sub Antoninus Pius pe frontiera de nord a Daciei.

Ulterior, poate tot sub acest împărat, aceşti arcaşi au fost constituiţi în *numerus Palmyrenorum Porolissensium*[45]. Pentru transformarea unei vexilaţii în *numerus*, găsim o analogie chiar în Dacia[46].

Diplomele de la Porolissum, Căşei şi Românaşi nu pot fi, deci, dovada că la 29 iunie 120 nordul Daciei se afla în cadrul provinciei Dacia Superior. De aici decurge posibilitatea de a fixa momentul organizării provinciei *Dacia Porolissensis* între începutul domniei lui Hadrian (după încheierea misiunii lui Q. Marcius Turbo [47]) şi 10 august 123 (de cînd datează cea mai

---

[41] C. C. Petolescu, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 300.

[24] Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, p. 176 : „arcaşi palmireni aflaţi sub drapel la Porollssum".

[43] Vezi R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen der römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, Epigraphische Studien, 1, Köln-Graz, 1967, p. 141, s.v. *vexillum* = *vexillatio* (index); AnnÉp, 1972, 572. La fel pare a înţelege lucrurile şi H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I, Louvain, 1976, p. 53—54, nr. 18 (privitor la cariera lui T. Aelius ...) : „*praefectus numeri — vel — vexillationis Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum*". Pentru formaţiuni etnice constituite în vexilaţii, vezi R. Saxer, *op. cit.*, p. 137, nr. 3 (index).

[44] Probabil cea de-a doua formaţiune se afla la Optatiana (Zutor) ; din ea se va forma *n(umerus) P(almyrenorum) O(ptatianensium)* (?) (despre acesta, I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 174). Mai puţin probabil ca *vexillum* să desemneze în această inscripţie de la Palmyra o subîmpărţire a unităţii de palmirenieni staţionată la Porolissum ; din exemplele adunate de Saxer, *op. cit.*, p. 141 (index), rezultă că acest cuvînt are numai sensurile de *vexillatio* şi de drapel militar.

[45] O inscripţie bilingvă latino-palmireniană de la Tibiscum (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 175 ; S. Sanie, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 405—409 ; M. Moga — I. I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului. Monumente epigrafice romane*, Timişoara, 1974, nr. 37) atestă existenţa unui *numerus Palmyrenorum* în anul 159/160. Importanţa acestui document epigrafic pentru stabilirea datei transformării formaţiunii de *Palmyreni sagittarii* în *numerus* a fost pentru prima dată subliniată de noi (SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427) ; ea trece însă neobservată în IDR, III/1, 167. Desigur, cei trei *numeri* de palmirenieni din Dacia (de la Tibiscum, Porolissum şi Optatiana) au fost creaţi concomitent — după anul 141 (vezi nota 35), dar cel mai tîrziu în 159. De asemenea, alt *numerus Palmyrenorum*, cel din Numidia, este atestat încă din 168—169 de o inscripţie de la El-Kanthara, cum s-a dovedit recent (Jean Marcillet-Jaubert, Arheološki Vestnik, Ljubljana, 1977, p. 351—352), contrar opiniei mai vechi că *numeri* de palmirenieni au fost creaţi abia sub Septimiu Sever.

[46] *Vexillatio equitum Illyricorum* (CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10) (anul 129), devenită *numerus Illyricorum* (AnnÉp, 1962, 264 = IDR, I, 13) (anul 140).

[47] Despre activitatea acestuia în Dacia, vezi I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior*..., p. 36—41.

https://biblioteca-digitala.ro

veche atestare a acestei provincii). Dar, cu aceasta, se pune problema dacă cele trei Dacii *(Inferior, Superior* și *Porolissensis)* nu au fost, mai degrabă, create concomitent de împăratul Hadrian (înainte de 29 iunie 120).

PALMYRENI SAGITTARII QVI SVNT IN DACIA SVPERIORE

RÉSUMÉ

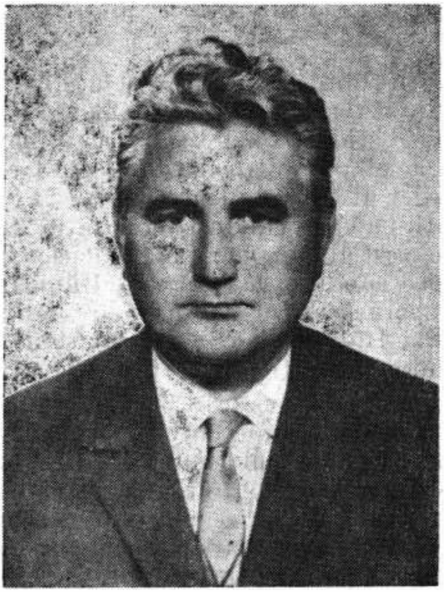
Trois diplômes militaires datant du 29 juin 120, mis au jour à Porolissum, Cășei et Românași (voir les notes 1, 2, 4), attestent des *Palmyreni sagittarii ex Syri(a) qui sunt in Dacia Superiore.*

En s'appuyant sur ces documents, la plupart des épigraphistes ont affirmé qu'à la date mentionnée les archers palmyréniens campaient déjà sur la frontière septentrionale de la Dacie. Ces archers, il est vrai, sont attestés à Porolissum par de nombreuses inscriptions. Par contre, à Cășei campait la *cohors I Britannica milliaria c. R. equitata* ; de même, à Românași est attestée la *cohors I Hispanorum pia fidelis.* C'est pourquoi nous croyons que les diplômes mentionnés ont été apportés dans ces endroits plus tard, par des descendants de leurs titulaires enrôlés, à leur tour, dans les formations militaires stationnées dans les camps susmentionnés.

Cette opinion s'appuye, du reste, sur une inscription trouvée dans l'agora de Palmyre (AnnÉp, 1947, n° 170), datant de l'époque d'Antonin le Pieux ; c'est la prèmiere attestation de ces archers à Porolissum. Pendant le règne de cet empereur, les Palmyréniens de la Dacie ont été organisés en *numeri* (le *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* est le premier attesté, en 159—160 ; voir IDR, III/1, n° 167).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

NICOLAE GOSTAR

1922—1978

În ziua de 23 octombrie 1978, la Constanța, s-a alăturat strămoșilor, prematur, neașteptat și în plină activitate creatoare profesorul Nicolae Gostar. Destinul a hotărît să se stingă în orașul poetului preferat, el cel care aduna epitafurile cu *Hic ego qui iaceo*.

Născut la Deva în 2 martie 1922, Nicolae Gostar a urmat școala elementară și liceul în orașul natal. Din anii liceului îi plăcea să-și amintească despre întîlnirea cu „Getica" lui Vasile Pârvan și cu inscripțiile Ulpiei Traiana Sarmizegetusa sau ale Miciei, adunate în colecțiile Muzeului din Deva. Păstra un caiet cu primele încercări de lectură a epigrafelor Daciei, pe care ni l-a arătat o dată, cu un amestec inegal de autoironie, nostalgie și mîndrie.

S-a înscris la Facultatea de istorie a Universității clujene aflată în refugiu la Sibiu, în anul 1942. În ultimul an al războiului el a participat la luptele pentu eliberarea Transilvaniei și a terminat studiile universitare abia în anul 1947. Între marii savanți ai științei noastre istorice și filologice din Clujul acelor ani, la dobîndirea cunoștințelor și calităților necesare activității sale științifice în domeniul istoriei vechi, o contribuție substan-

S C I V A, tomul 30, nr. 1, București, ianuarie—martie 1979, p. 111—113

https://biblioteca-digitala.ro

ţială au avut-o profesorii : Constantin Daicoviciu, Ştefan Bezdechi şi Theodor Naum. După absolvire a fost asistent la Facultatea de istorie din Cluj. În perioada de ucenicie ştiinţifică la şcoala celui mai însemnat centru de cercetare a istoriei Daciei preromane şi romane a trecut primele probe de bun epigrafist şi exeget al textelor literare antice, iar pe şantierele cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei conduse de acad. C. Daicoviciu a cunoscut cele mai importante vestigii din perioada dacică clasică. Participînd la campaniile arheologice conduse de prof. Vl. Dumitrescu în două aşezări neolitice avea să-şi perfecţioneze metodele de săpătură, iar cercetările locuirii daco-carpice la Hăbăşeşti şi în împrejurimi, incluse în cunoscuta monografie, îi vor aduce şi satisfacţia titlului de Laureat al Premiului de stat.

Din anul 1957 a devenit conferenţiar la Universitatea ,,Al. I. Cuza" Iaşi, unde peste două decenii a ţinut cursurile de istorie universală veche, bazele arheologiei şi epigrafie. Sînt anii afirmării independente, a căutării unei căi proprii cerute de noile preocupări, de conducerea unor cercetări într-o regiune a ţării care, o însemnată perioadă, are o problematică puţin diferită de cea a Transilvaniei. S-a integrat însă repede în viaţa universitară şi academică ieşeană. A întreprins campanii arheologice cu rezultate care au însemnat momente de vîrf în cunoaşterea culturii dacice şi romane pe teritoriul Moldovei. Continuarea săpăturilor arheologice de la Bîtca Doamnei a dus, între altele, la descoperirea zidurilor cetăţii şi a aliniamentelor cu tamburi de piatră ai sanctuarului. La Barboşi în cetăţuia dacică a fost descoperit un sanctuar cu tamburi de lemn ce-şi va găsi similitudini la Pecica, a fost stabilită stratigrafia castellum-ului de pe Tirighina, a efectuat în acelaşi timp sondaje în castru şi aşezarea civilă. La Şendreni au fost căutate noi urme ale locuirii romane pe locul descoperirii inscripţiei închinate lui Hercules de către Rundacio. Au fost recoltate materialele care vor sta la baza cărţii în care încerca prima prezentare globală a locuirii dacice din Moldova secolelor I î.e.n.—I e.n. : *Cetăţile dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969.

A fost un om al cărţii, a iubit mai mult ca orice documentele scrise. De la articolul *Ramura nordică a dacilor-costobocii* (Bul. Univ. ,,V. Babeş-Bolyai"—Cluj, 1956) la ΚΑΥΚΟΗΝΣΙΟΙ (*Ptolémée*, III, 8, 3) din *Trhaco-dacica*, Bucureşti, 1976, lectura geografiei lui Ptolemeu şi încercarea de a găsi soluţii verosimile pentru determinarea etimologiei unor etnonime sau a localizării corecte a unor toponime a fost o preocupare constantă. Un permanent obiect de studiu l-au constituit şi inscripţiile Daciei romane. A găsit adeseori lecturi neaşteptate cu interpretări istorice ample. *Inscripţiile de pe lucernele Daciei romane* (ArhMold, I, 1964) se înscrie între lucrările a căror valoare şi utilitate vor dăinui multă vreme. Istoria militară, politică şi religioasă a Daciei au de menţionat adeseori contribuţiile sale.

De la studierea unor versuri ovidiene a căror semnificaţie istorică căuta s-o descifreze, la lotul însemnat de inscripţii din Muzeul tomitan pe care l-a publicat şi încheind cu teza de doctorat condusă de acad. E. Condurachi *Marele monument funerar roman de la Adamclisi — studiu epigrafic*, istoria Dobrogei a revenit adeseori în lucrările sale. A publicat peste 80 de articole interesante prin conţinut, bine fundamentate, adeseori polemice captivante, în revistele din ţară, precum şi în Belgia, R.D. Germană,

https://biblioteca-digitala.ro

R.F. Germania, Cehoslovacia. Ultima sa însemnată contribuţie este inclusă în volumul I al noului tratat de istorie a României. Pe cînd boala, sîcîitoare şi vicleană, nu-i alterase încă sănătatea şi firea, omul cu faţa tînără în contrast cu părul argintiu şi nelipsita lulea în colţul gurii era printre personajele care însufleţeau sesiunile ştiinţifice.

Despărţirile definitive nebănuite şi timpurii stîrnesc regretul pentru că celui care ne-a părăsit nu i-a fost hărăzit să-şi continue firul vieţii, pentru el, pentru ai săi, pentru ştiinţa noastră istorică între ai cărei slujitori de elită se număra, regretul că nu a realizat marile sale proiecte, din care cel care urma să cuprindă o istorie a războaielor daco-romane îi era mai drag şi-i consacrase multă muncă şi sănătate, regretul unor perioade de stagnare a colaborării.

Prin contribuţiile sale la elucidarea unor probleme esenţiale ale istoriei noastre, prof. N.Gostar ocupă un loc de seamă în istoriografia ultimelor trei decenii.

Celui care şi-ar fi compus un epitaf cu îndemnuri optimiste pentru continuatorii eternului circuit trebuie să-i adresăm acum strămoşescul *Sit tibi terra levis!*

Silviu Sanie

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Mnogosloinaia paleoliticeskaia stoianka Kormani IV na srednem Dnestre (Staţiunea paleolitică cu mai multe straturi de la Cormani IV pe Nistrul mijlociu). K X Kongressu INQUA Velikobritaniia, Izdatelistvo „Nauka", Moscova, 1977, 184 p.

Interesanta monografie a aşezării paleolitice de la Cormani — punctul IV („La Mlin") (raionul Sokireani, reg. Cernăuţi, R.S.S. Ucraina), situată pe cursul mijlociu al Nistrului, apărută cu ocazia celui de-al X-lea Congres INQUA, ţinut în Anglia în anul 1977, a fost redactată de un colectiv format din şapte specialişti din diverse domenii ale ştiinţei.

În introducerea lucrării, autorii subliniază caracterul complex al cercetărilor, caracter ce rezidă în coroborarea dintre datele arheologice şi cele geologice, paleogeografice, geomorfologice, paleontologice, litologice, paleopedologice, palinologice. Pentru datarea mai exactă a unor locuiri s-au efectuat şi analize bazate pe C_{14}. Toate acestea au contribuit la reconstituirea modului de viaţă, peisajului şi climei microzonei studiate.

Săpăturile metodice din perioada 1969—1975, realizate de colectivul condus de arheologul A. P. Cernîş şi geologul I. K. Ivanova, au arătat că sedimentele de aici (de pe cea de-a doua terasă a Nistrului) au o grosime de aproximativ 13 m, identificîndu-se totodată 15 niveluri de locuire atribuite de autori epocii pietrei cioplite (de la musterian pînă în mezolitic), precum şi altele mai noi postpaleolitice (cultura Tripolie etc.).

Este îndeobşte cunoscut, pe baza cercetărilor din ultimele cinci decenii, că zona Nistrului mijlociu reprezintă, prin bogăţia descoperirilor, una din regiunile cele mai intens locuite în epoca pietrei cioplite, asemănătoare din acest punct de vedere cu zona Prutului mijlociu. De altfel, în ambele zone condiţiile naturale de viaţă — locuri uscate de pe terasele Nistrului şi Prutului, izvoare bogate, materie primă (silex) din belşug şi de bună calitate culeasă din prundişuri, vînat abundent etc. — au permis comunităţilor de vînători paleolitici să vieţuiască aici cîteva zeci de milenii.

Primul capitol al lucrării intitulat „Staţiunea paleolitică cu mai multe straturi de la Cormani IV şi locul ei în paleolitic" (p. 7—77), îl datorăm cunoscutului arheolog A. P. Cernîş, descoperitor asiduu a numeroase aşezări paleolitice de pe Nistru şi autorul unor importante lucrări monografice cum ar fi *Paleoliticul tîrziu de pe Nistrul mijlociu*, *Aşezarea paleolitică Molodova V*, *Paleoliticul timpuriu şi mijlociu de pe Nistru* etc.

În prima parte a capitolului se face un scurt istoric al cercetărilor de aici. Ne este cunoscut, dealtfel, că aşezările paleolitice de pe teritoriul satului Cormani au intrat deja în literatura de specialitate încă de acum 52 de ani, cînd C. Ambrojevici a adus la cunoştinţă primele sale cercetări de teren. Prin anii 1930—1931, alt cercetător român, I. G. Botez, a executat unele săpături in punctul de la rîpa „La Mlin", care va constitui mai tîrziu obiectivul principal al cercetătorilor sovietici. Ulterior, arheologul N. N. Moroşan reia, pe baza investigaţiilor sale, discuţia referitoare la evoluţia locuirilor paleolitice de aici, în lucrarea sa de sinteză publicată în A IGR, Bucureşti, 1938, p. 90—95.

Studiind poziţia stratigrafică şi materialul litic, dealtfel foarte sărac, descoperit în primele patru niveluri inferioare (niv. 12—11—10—9, numerotate de jos în sus), A.P. Cernîş ajunge la concluzia că acestea aparţin unei faze timpurii a musterianului din zona Nistrului. Inventarul litic din aceste niveluri (a căror grosime variază între 0,20—0,50 m), cuprinde piese în cea mai mare parte atipice (nuclee, aşchii neretuşate de tip Levallois şi non Levallois). De pildă, în nivelul 12, indicele Levallois (IL) este de 11%, cel de faţetaj larg (IF lrg) — 40%, cel de faţetaj strict (IF str.) — 0%, iar cel lamelar (I lam) — 3,4%.

În comparaţie cu aceiaşi indici tehnici stabiliţi pe materialul litic descoperit în nlv. 5—4 de la Molodova I şi nlv. 12—11 de la Molodova V, reiese că indicii nivelului 12 de la Cormani IV sînt mult mai mici. În ceea ce priveşte inventarul litic din nivelul 11 de la Cormani IV, A. P. Cernîş este de părere că acesta prezintă unele trăsături arhaice tayaciene. Pe baza analizei de C_{14}, acest nivel a fost datat la $44\,400 \begin{matrix} +2050 \\ -1630 \end{matrix}$.

După arheologul sovietic, cele mai vechi locuiri musteriene din zona amintită ar aparţine interglaciarului Riss-Würm (= Mikulino), ele continuîndu-şi existenţa şi in prima jumătate a glaciarului Würm (= Valdai).

https://biblioteca-digitala.ro

Cel de-al VIII-lea nivel descoperit la Cormani IV (gros de 0,20 m) prezintă, după A. P. Cerniş, prin tipologia săracului material litic recoltat (aşchii, lame, cîteva burine), perioada de trecere dintre sfîrşitul musterianului tîrziu şi începutul paleoliticului superior.

Peste acest din urmă nivel se succed alte 8 niveluri (numerotate de jos în sus: 7, 6, 5, 5a, 4, 3, 2, 1), pe care autorul le atribuie paleoliticului superior (în terminologia arheologiei sovietice paleolitic tîrziu). Grosimea lor variază între 0,15—0,30 şi maximum 0,50 m, între ele existînd de cele mai multe ori spaţii sterile. Se remarcă faptul că în toate nivelurile menţionate s-au găsit complexe de locuire (colibe, cu una sau mai multe vetre în interiorul lor), ale căror suprafeţe sînt cuprinse între 8—28 m². După mărimea şi bogăţia resturilor culturale, ele sînt socotite ca avînd un caracter sezonier.

Inventarul litic descoperit în cele 8 niveluri este relativ bogat în unele (cum ar fi în niv. 5 a şi 4) şi destul de sărac în altele (ca în cazul niv. 7 şi 1), cantitatea resturilor fiind în funcţie şi de suprafaţa dezvelită prin săpături. De pildă, în nivelul 7 autorul menţionează pe lîngă nuclee şi aşchii de tehnică musteriană şi unele unelte ca burine şi gratoare, fapt care-l determină să încadreze acest nivel în perioada timpurie a paleoliticului superior (cultura aurignaciană).

Materialul litic din următoarele şapte niveluri (deci de la niv. 6 la niv. 1) cuprinde, în afară de nuclee, aşchii şi lame neretuşate, un număr important de unelte, cum ar fi burinele (de diverse tipuri: diedre, de unghi pe spărtură, pe trunchiere retuşată etc.), gratoarele pe aşchii şi lame (unele înalte), precum şi alte tipuri care apar într-un procent redus, cum ar fi piesele combinate de tipul gratoarului-burin, străpungătoarele, piesele denticulate sau cu scobitură, racloarele sau lamelele retuşate abrupt (tip *à dos*), vîrfurile de tip zis „La Gravette" (descoperite în nivelul 1) şi altele.

Ceea ce este interesant de reţinut este faptul că printre principalele tipuri de unelte (burine şi gratoare) în toate nivelurile amintite, procentul burinelor este mai ridicat sau foarte ridicat în comparaţie cu cel al gratoarelor. De pildă, în nivelul *5a* s-au găsit 168 burine şi numai 33 gratoare, iar în nivelul 4 numărul burinelor atinge 112, iar cel al gratoarelor 34. Ca materie primă se folosea îndeosebi silexul şi foarte rar lemnul fosilizat ca în cazul nivelului 5 a.

În afara uneltelor de piatră amintite, în unele niveluri, cum ar fi 5a, 4 şi 3, s-au descoperit şi unelte de os sau corn (în formă de pumnal, ciocan, tîrnăcop), precum şi unelte din fildeş de mamut folosite ca lustruitoare.

Un interes deosebit îl prezintă şi vîrfurile de os (găsite în nivelurile 5 a şi 4), avînd un şănţuleţ, în care se încastrau piesele de silex. Alte resturi culturale descoperite în diferitele niveluri constau din bucăţi de ocru roşu sau galben, „nicovale", frecătoare, percutoare, precum şi resturi faunistice.

Autorul ne oferă pentru două niveluri şi date absolute obţinute pe baza analizelor de C_{14}: nivelul 7: 24500 ± 500 şi 25140 ± 350; nivelul 5: 18000 ± 400 şi 18560 ± 200 ani.

Ultimele două niveluri de locuire (B şi A) descoperite în aşezarea Cormani IV au fost atribuite de autor mezoliticului. Ele au o grosime de 0,15—0,20 m şi cuprind un material relativ sărac care din punct de vedere tehnico-tipologic este identic celui din nivelurile subjacente, 2 sau 1 (ca burine, gratoare, lamelă retuşată abrupt etc.).

În afara acestor piese, menţionăm şi cele două unelte tip *tranchet*, de formă oarecum triunghiulară, descoperite în nivelul A.

Pe baza observaţiilor stratigrafice şi a unor resturi culturale (complexe de locuire, unelte de piatră, os sau corn) din aşezarea de la Cormani IV, A. P. Cerniş ajunge la următoarele încheieri:

În staţiunea discutată se poate urmări o evoluţie a locuirilor începînd din musterianul timpuriu pînă în mezolitic. Aşezarea Cormani IV, ca şi cele aproximativ 60 de staţiuni identificate pînă acum pe Nistru dovedesc existenţa în zonă a unor intense locuri aparţinînd paleoliticului mijlociu şi superior.

După A. P. Cerniş, printre regiunile etnoculturale cunoscute pînă în prezent, cea din zona Nistrului ar face parte din provincia paleolitică Volhiniano-Podoliană, în limitele zonei Europei periglaciare. După autor, materialul litic descoperit în nivelurile paleoliticului superior de la Cormani IV completează într-o serie de cazuri pe cel din staţiunea Molodova V. După opinia aceluiaşi arheolog, nivelurile 4, 3, 2, 1 aparţin culturii magdaleniene cu toate etapele sale de dezvoltare: inferioară, mijlocie, tîrzie.

Fără îndoială că prin succesiunea nivelurilor de locuire, aşezarea de la Cormani IV reprezintă, ca şi staţiunea Molodova V, una din cele mai importante aşezări paleolitice de pe cursul mijlociu al Nistrului.

Cu toate acestea, la Cormani IV nu putem vorbi decît într-o oarecare măsură de o continuitate de locuire din paleoliticul mijlociu pînă la sfîrşitul paleoliticului superior. Să nu uităm că în afara unor locuiri musteriene destul de sărace în material litic (cu aşchii neretuşate în cea mai mare parte şi doar cu cîteva racloare, dar fără bifaciale), atribuite de A. P. Cerniş musterianului timpuriu, celelalte etape evolutive ale acestei culturi — cum ar fi musterianul zis tipic sau musterianul de tradiţie acheuleană cu forme bifaciale, cunoscute în unele aşezări din zona cuprinsă între Prut şi Nistru — lipsesc la Cormani IV. În ceea ce priveşte nivelul 8 de locuire,

https://biblioteca-digitala.ro

sărăcia formelor de unelte nu ne permite o încadrare mai exactă, deşi autorul înclină să-l plaseze în perioada de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior.

Prin tipologia sa, materialul litic recoltat din celelalte niveluri de locuire (niv. 7—1), la care includem şi cele două depuneri socotite de autor ca mezolitice (B şi A), aparţine după noi — cu excepţia nivelului 7 atribuit aurignacianului — diverselor etape evolutive ale gravetianului oriental. Este vorba de un facies gravetian deosebit de cel cunoscut în Moldova, în zona dintre Carpaţi şi Prut. De pildă, în gravetianul din bazinul Ceahlăului (aşezările Dîrţu, Podiş, Bistricioara etc.), raportul dintre burine şi gratoare este deosebit de cel stabilit în diferitele niveluri gravetiene de la Cormani IV. La Ceahlău, numărul gratoarelor este mult mai mare decît cel al burinelor (de exemplu, în nivelul 5 de la Dîrţu se întîlnesc 200 gratoare şi doar 24 de burine). Cu toate aceste deosebiri, putem totuşi vorbi şi de unele similitudini tehnico-tipologice.

Cît priveşte ultimele două niveluri (B şi A) de la Cormani IV, ele nu pot fi atribuite mezoliticului în accepţiunea generală a acestui termen şi nici măcar epipaleoliticului, atîta vreme cît tipurile de unelte sînt tipice paleoliticului (gravetianului final) iar fauna, prin prezenţa renului, este încă glaciară.

Cel de-al doilea capitol al monografiei, semnat de N. V. Rengarten, se intitulează „Criteriile tipologice ale reconstituirii paleoclimei şi istoria formării depunerilor din staţiunea Cormani IV" (p. 78—97). Sînt expuse aici rezultatele analizelor litologice (mineralogice) ale sedimentelor în care sînt cuprinse nivelurile de locuire amintite. Se arată că alcătuirea ritmică a straturilor a fost datorată oscilaţiilor climatice care au contribuit la formarea lor şi anume la alternarea perioadelor reci cu cele umede.

În cel de-al treilea capitol, „Soluri pleistocene îngropate în staţiunea Cormani IV" (p. 98—104), S. V. Gubin face o descriere minuţioasă a celor cinci soluri fosile identificate.

În capitolul al patrulea, „Cercetarea palinologică a secţiunii din staţiunea Cormani IV" (p. 105—111), realizat de palinologul G. A. Paşkevici, sînt expuse concluziile la care cercetătorul menţionat a ajuns pe baza analizelor sporo-polinice. După autor, nivelul 11 musterian ar aparţine unei perioade de relativă încălzire a climei, cu o largă răspîndire a pădurii de pini. În schimb, nivelurile culturale ale paleoliticului superior — cu excepţia nivelurilor 6 şi 5, sedimentate în perioada cea mai rece, cu o vegetaţie asemănătoare celei de tundră — s-au format în condiţiile landşaftului pădure-stepă, periglaciar, cu o climă ponderat rece, în unele cazuri chiar cu o scurtă încălzire. În sfîrşit, se apreciază că ultimele două niveluri, atribuite de A. P. Cerniş mezoliticului, s-au dezvoltat în condiţii climatice de loesso-stepă mai dulci, în această vreme fiind răspîndite foioasele cu frunza lată.

În capitolul al cincilea, „Fauna vertebratelor din staţiunea Cormani IV" (p. 112—128), paleontologul K. A. Tatarinov ajunge la concluzia că vînatul preferat de omul paleolitic era, după numărul de indivizi determinaţi, renul, urmat de calul fosil, mamutul, cerbul şi zimbrul. Autorul relevă faptul că în aşezarea studiată se întîlnesc foarte puţine animale cu blană, cum ar fi iepurele alb şi ursul. Se menţionează şi prezenţa în stratul 5 a unor resturi osteologice de cîine mare *(Lupus familiaris?)*, care pare să aparţină unei forme de lup domestic, ceea ce l-a determinat pe K. A. Tatarinov şi A. P. Cerniş să emită ipoteza că lupul ar fi fost domesticit încă dintr-o fază relativ timpurie a paleoliticului tîrziu, probabil către magdalenian. În ceea ce priveşte mamutul, el este întîlnit încă din musterian şi dăinuie pînă către sfîrşitul paleoliticului superior.

În capitolul al şaselea, V. M. Motuz se referă la „Fauna moluştelor continentale ale raionului staţiunii Cormani IV" (p. 119—125).

În sfîrşit, ultimul capitol semnat de cunoscuta geologă I. K. Ivanova, intitulat „Geologia şi paleogeografia staţiunii Cormani IV pe fondul comun al istoriei geologice a epocii de piatră în zona Nistrului mijlociu" (p. 126—181), prezintă o interesantă sinteză privind stratigrafia şi paleogeografia aşezărilor paleolitice din zona amintită. Autoarea corelează diferitele observaţii de ordin stratigrafic, sedimentologic (argile-loeesoide, soluri fosile etc.), climatic, cu cele arheologice şi de C_{14}, relevate atît în aşezarea Cormani IV, cît şi în cele de la Molodova I şi V (vezi tabloul 7).

Încheind prezentarea noastră, nu putem să nu subliniem valoarea acestei monografii în care sînt expuse rezultatele unor cercetări complexe, pluridisciplinare, rezultate ce au adus lumini noi în privinţa cunoaşterii mediului şi modului de viaţă al comunităţilor umane, care timp de cîteva zeci de milenii, au locuit în zona Nistrului mijlociu — una dintre cele mai bogate în vestigii paleolitice.

Alexandru Păunescu

https://biblioteca-digitala.ro

ALOJZ BENAC, *Obre. I. A neolithic settlement of the Starčevo—impresso and Kakany cultures at Raskršće*, în Wiss. Mitteil. des Bosnisch—Herzegowinischen Landesmuseums, Bd. III, Heft A, Sarajevo, 1973, p. 327—429; 21 fig. în text + pl. I—XXXVI;
IDEM. *Obre. II. A neolithic settlement of the Butmir group at Gornje Polje*, în Wiss. Mitt. B.—H.L., Bd. III, Heft A, Sarajevo, 1973, p. 5—190; 18 fig. în text + pl. I—LXVII

După cum reiese din indicarea paginilor aceleiași publicații în care sînt cuprinse cele două monografii asupra săpăturilor din punctul Obre, autorul a preferat să înceapă prin publicarea monografiei așezării celei mai recente (Obre II), deoarece cercetările au fost făcute aici înaintea celor din așezarea mai veche (Obre I) și, în funcție de aceasta, prelucrarea materialelor, redactarea textului și traducerea lui în limba engleză au fost terminate întîi pentru Obre II și apoi pentru Obre I. Întrucît însă ambele monografii sînt publicate în același volum, socotim preferabil să începem trecerea lor în revistă cu aceea privind așezarea mai veche. Săpăturile în ambele așezări au fost făcute în colaborare de către un colectiv iugoslav și unul american primul condus de A. Benac, iar al doilea de M. Gimbutas, fiecare colectiv săpînd anumite porțiuni din așezările respective și rezervîndu-și studierea și publicarea rezultatelor obținute. În ceea ce privește colectivul iugoslav, din care au făcut parte foarte mulți cercetători binecunoscuți de la diferite universități și muzee, acad. Benac și-a îndeplinit sarcinile prin aceste două monografii, iar publicarea rezultatelor colectivului american a fost făcută de colectivul american în vol. IV al aceleași publicații.

★

Săpăturile de la Obre I, după unele sondaje de identificare în 1967, au fost întreprinse în 1968, timp de două luni, și în 1970, o lună, săpîndu-se în total 606,50 m², așezarea fiind însă destul de întinsă (cca 22 000—25 000 m²), dar se precizează că satul inițial nu a avut mai mult de 4 000—5 000 m²; adîncimea maximă a stratului de cultură este de 2,80 m, dar nu peste tot. În unele dintre sondaje s-au putut identifica două faze culturale principale — una a culturii Starčevo și cealaltă a culturii Kakanj, iar în altul patru faze culturale, dar cel mai vechi nivel conține materiale incerte, așa încît s-ar putea să fie numai trei faze culturale. Dintre acestea, cele mai vechi aparțin culturilor Starčevo-Impresso, iar celelalte diferitelor etape ale culturii Kakanj.

Autorul numește primele două faze *cultura Starčevo-Impresso*, deoarece materiale specifice acestor două culturi se găsesc împreună. În prima dintre aceste faze predomină elementele ceramice Starčevo, în cealaltă se începe o schimbare, deși ceramica cu barbotină continuă să predomine, în timp ce tehnologia ceramicii adriatice-impresso e total diferită. După părerea autorului, prezența acestor elemente diferite indică un regim exogamic în societatea neolitică. În orice caz, deocamdată, această cultură mixtă este cea mai veche din neoliticul Bosniei. Faza III indică o schimbare radicală, dezvoltată pe baze autohtone și constituie o continuitate culturală bine dovedită. Nu e vorba de o migrație, atît ceramica cu barbotină, cît și ceramica monocromă fiind continuarea elementelor anterioare, putîndu-se admite eventual existența unor noi influențe pentru unele forme ceramice, dar nu și noi veniți. Formarea definitivă a culturii Kakanj s-a petrecut în faza IV, care împreună cu faza III (numită Proto-Kakanj) aparțin neoliticului mijlociu. În felul acesta autorul renunță la părerea sa mai veche, potrivit căreia elementul principal al culturii Kakanj ar fi trebuit căutat în Bazinul Dunării.

Am schițat astfel concluziile autorului înainte de a trece pe scurt în revistă diferitele rezultate mai importante, pentru a nu trebui să amintim mereu cărei culturi îi aparțin diferitele faze.

În cele ce urmează vom ține seama însă de ordinea în care sînt descrise de autor materialele și tratate problemele.

Toate resturile de locuințe aparțin fazei III și erau foarte prost păstrate, metoda de construcție fiind aceeași de-a lungul întregii evoluții, nedescoperindu-se găuri de pari, deși pereții erau din lemnărie cu lutuială probabil pe ambele fețe, iar fundațiile, întărite la colțuri cu pietre mari; alteori pietrele erau de-a lungul tuturor pereților. Interiorul era uneori complet acoperit cu o podină de lut, care în unele cazuri a ars în timpul incendierii locuinței (sau, spune autorul, a fost arsă în cursul construirii casei). De obicei locuințele aveau o singură încăpere — de cca 4—5 × 2,50 m, dar s-a descoperit și o locuință cu două încăperi, avînd în total 9 × 7 m. Sub colțul nordic al uneia dintre locuințe (K 1a) s-au găsit un grup de oase, diferite cioburi si cîteva pietre mici, indicînd un fel de sacrificiu pe locul unde urma să fie construită

https://biblioteca-digitala.ro

casa, deoarece oasele erau aranjate în linie. Şi sub pietrele care înconjurau un cuptor s-a găsit o grămadă de oase de animale cu multe pietre.

Lingă o locuinţă s-au găsit resturile unei anexe, probabil o magazie.

În ultimele trei faze s-au descoperit vetre; unele rotunde, cu pietre de rîu la bază şi lut deasupra sau chiar înconjurate de pietre, altele fiind numai de lut sau numai de piatră etc. S-a găsit în acelaşi timp o serie de puncte de lucru (ateliere), din diferitele faze, cele mai caracteristice fiind acelea pentru sfărîmat grăunţele; unul era construit din lespezi, printre care s-au găsit trei rîşniţe de piatră, două ace de os, unelte de corn de cerb şi o unealtă mare de os.

Majoritatea oaselor de animale sînt de bovine (50—60%), restul provenind de la ovicaprine şi de la animale sălbatice, oasele de porci şi de cîini fiind foarte puţine. Totuşi autorul este înclinat să creadă că boii nu erau folosiţi pentru plug sau pentru poveri, ci numai pentru hrană. Micul număr de oase de porci constituie o deosebire esenţială faţă de cultura Butmir, unde porcii au jucat un rol important în economie (vezi Obre II). Nu se poate preciza cît de dezvoltată era agricultura, dar probabil a jucat un rol secundar în toate cele trei faze principale: Starčevo-Impresso, Proto-Kakanj şi Kakanj. Se cultiva griul (*triticum diococcum* şi foarte rar *monococcum* sau *compactum*) şi mai puţin mazărea şi lintea.

Unele piese — între care şi un fragment de podoabă neterminată de scoică Spondylus — dovedesc relaţii de schimb (autorul spune chiar comerţul) cu Adriatica; iar obsidiana venea probabil din munţii Bükk; în schimb chihlimbarul pare să fie de origină locală.

La baza stratului de cultură s-au descoperit în 1968 4 schelete (trei de copil şi unul de tînăr — în poziţie chircită), iar în 1970 s-au găsit resturile altor 4 schelete. Unul dintre scheletele de copil şedea rezemat de o lespede de piatră, în jur fiind o mică zonă de piatră, ca şi cum ar fi fost pavată, iar oasele altuia se aflau pe o podină întărită de foc, avînd în mijloc un cerc de pietre, după care totul s-a acoperit cu un strat gros de pietre de rîu. În ultimele două morminte, ca şi în altele dealtfel, s-au găsit diferite piese de inventar, inclusiv topoare de tip calapod şi obiecte de podoabă legate de ritualul înmormîntărilor. După părerea autorului nu e vorba de o necropolă propriu-zisă, ci de centre de cult cu sacrificii de copii legate de o anumită formă a cultului solar, explicaţie sprijinită de un disc de lut, decorat, descoperit într-unul dintre morminte, dar după părerea noastră neconvingătoare. În ceea ce priveşte sacrificiile de copii, se arată că acest punct de vedere a fost adoptat pe baza concluziilor formulate încă în 1954 de Hortensia Dumitrescu privind înmormîntările speciale de la Traian-Dealul Fîntînilor.

Puţinele statuete descoperite nu sînt concludente pentru a se descifra locul lor în viaţa spirituală a locuitorilor aşezării, dar dacă ele reprezintă pe zeiţa-mamă sau zeiţa-pămînt, fiind în acest caz simbolul fertilităţii, autorul crede că se poate vorbi de două culte: unul al discului solar şi altul al fertilităţii. Asupra acestei probleme se va reveni în monografia privind Obre II, aşa că nu mai stăruim aici.

Într-o serie de capitole sînt descrise şi studiate pe rînd uneltele, armele şi podoabele şi apoi sculptura în lut, pentru ca apoi să se treacă la studierea detaliată a ceramicii, pe faze, subliniindu-se caracteristicile diferitelor categorii ceramice.

În capitolul 9 sînt discutate relaţiile dintre culturile Starčevo, Impresso şi Kakanj în această aşezare (capitolul avînd subtitlul „stratigrafie culturală") şi este precizată apartenenţa culturală a fiecărei faze, pe care noi am amintit-o de la început. În capitolul 10 se discută relaţiile cu alte grupe culturale neolitice, arătîndu-se că faza II de la Obre I reprezintă faza finală a evoluţiei culturii Starčevo, aşezarea fiind situată la periferia acestei culturi. Dar absenţa totală a elementului spiralic în decorul de la Obre I şi prezenţa ceramicii monocrome de tip adriatic şi a celei impresso arată că componenta Starčevo de la Obre I reprezintă o variantă distinctă a culturii Starčevo. Analiza materialelor fazelor III—IV arată că originea grupelor culturale Proto-Kakanj şi Kakanj trebuie separată de procesul de formare al grupei Vinča şi al celorlalte grupe ale neoliticului mijlociu.

Rhytonurile cu 4 picioruşe de tip Danilo, din faza III (Proto-Kakanj) dovesc adoptarea unui cult special — răspîndit pe o foarte vastă zonă (Grecia centrală, Tesalia, Albania, Kosovo, Dalmaţia, Muntenegru, Herţegovina, Bosnia centrală), dar acest component Danilo de la Obre I nu înseamnă şi participarea acestei culturi la procesul etnografic de formare a grupei etnice Proto-Kakanj, ci numai adoptarea unor elemente de cult. Ar trebui însă, credem noi, să se ţină seama că tradiţionalismul binecunoscut al populaţiilor neolitice împiedica adoptarea unor culte şi forme de cult străine, fără participarea şi a unor elemente etnice.

În ceea ce priveşte cronologia (capitolul 11) se precizează că problema cronologiei absolute va fi tratată ulterior de M. Gimbutas pe baza datelor C 14 şi se discută numai cronologia relativă, sintetizată şi în două tabele sincronice. Faţă de culturile din România se preconizează sincronismele: Leţ II- Obre I, fazele

https://biblioteca-digitala.ro

I/II; Leţ III (= Criş III) — Obre I, fazele II/III; Boian I — Obre I, fazele III/IV şi Boian II — Obre I, faza IV.

Întrucît însă Boian I este sigur posterior fazelor Vinča A2—B1, sincrone cu Kakanj II—III, aceste sincronisme ar trebui revăzute pe baza unei discuţii mai aprofundate, ceea ce nu se poate face într-o recenzie.

În sfîrşit, in concluzii (capitolul 12) se precizează: a) Cultura Proto-Kakanj este o grupă culturală pentru prima dată precizată la Obre I, procesul formării ei fiind diferit de acela al culturii Butmir; în cultura Kakanj baza autohtonă se îngustează, dar anumite elemente rămîn permanent, la care se adaugă altele noi, neputîndu-se admite că fiecare cultură a neoliticului timpuriu ar fi rezultatul unei noi migraţii. b) Între aşezările Obre I şi Obre II nu există o continuitate directă, deşi ele sînt situate la 200 m distanţă una de alta. Pentru dispariţia aşezării Obre I autorul se gîndeşte la relaţiile sociale — poate endogamia, care întotdeauna duce la degenerare şi moarte. c) Componentele culturale şi etnice pe care s-au format culturile Starčevo/Impresso şi Proto-Kakanj la Obre I au venit din aceeaşi direcţie şi se datoresc permanentelor curente socialo-economice dintre Adriatica şi nord-est, văile rîurilor Neretva şi Bosna fiind cele mai importante artere prin care în neolitic se făcea legătura între bazinul adriatic şi zonele de la Sava şi de la nord de Dunăre. d) Bosnia centrală se află la încrucişarea a două mari zone culturale şi etnice din această parte a SE Europei.

★

Sondajele şi săpăturile în aşezarea Obre II au avut loc în 1963, 1964, 1965, 1967 şi 1968, săpîndu-se în total peste 1 000 m², suprafaţă care nu reprezintă însă decît ca 1/15 din întinderea aşezării, cea mai mare suprafaţă unitară săpată avînd 850 m², iar aşezarea cca două hectare. S-a putut constata că în general stratul de cultură are cca 3 m grosime şi se împarte în trei faze: a) faza veche, cultura Kakanj; b) faza mijlocie, cu material tipic pentru cultura Butmir; c) faza tîrzie, cu materiale Butmir fără decor spiralic şi cu fragmente ceramice de tip Lisičići. Pe lîngă vecina aşezare Obre I, destul de aproape se mai află o serie de alte aşezări neolitice, dintre care unele foarte bine cunoscute în urma săpăturilor sistematice — Kakanj, Arnautovici şi Okolište —, iar ceva mai departe Butmir, Kiseljak, Nebo, Mujevine şi Crkvina. În această regiune centrală a Bosniei au evoluat numeroase grupe culturale, dintre care cele mai amplu dezvoltate sînt Kakanj (aşezările Obre I, Kakanj şi Arnautović) şi Butmir (aşezările Obre II, Butmir, Okolište şi Nebro), dar în acelaşi timp unii membrii ai grupei Starčevo au trăit alături de acestea, putîndu-se observa totodată influenţe ale culturilor (autorul spune „stilurilor") Vinča şi Lengyel.

Datele stratigrafiei arată că n-a existat nici o întrerupere în viaţa aşezării, neîntîlnindu-se nici o urmă de nivel steril; de multe ori construcţiile şi gropile dintr-un strat au distrus resturile din stratul precedent. S-au observat urmele a patru incendii, care au distrus multe locuinţe, identificîndu-se opt niveluri de locuire în cursul celor trei faze culturale principale şi descriindu-se detaliat resturile tuturor locuinţelor identificate. S-a putut constata că acestea au fost construite din pietre, lemne şi lut — la unele întrebuinţîndu-se toate materialele, la altele numai lemne şi lut, iar alteori numai lemne. Uneori în jurul găurilor lăsate în pămînt de parii de susţinere ai pereţilor se aflau grămezi de pietre, iar alteori pietrele erau aşezate în lungul pereţilor. Podina este din lut bătătorit şi a ars uneori la roşu după incendierea caselor.

În unele cazuri s-au găsit şi resturi de pereţi interiori, casele fiind împărţite în două încăperi. Forma caselor era dreptunghiulară, dar unele dintre construcţiile făcute exclusiv din lemne aveau un perete în formă de absidă şi s-ar putea ca ele să fi fost anexe, nu locuinţe propriu-zise. Dimensiunile locuinţelor erau destul de diferite (8,60 × 4,20; 5,80 × 4,00; 8,50 × 4,50 şi chiar 11 × 7,50 m).

Resturile uneia dintre casele din orizontul 3 (K 13), păstrîndu-se în condiţii mai bune, sînt descrise detaliat; în prima cameră se afla un cuptor în colţul de NV, întreaga suprafaţă din jurul lui fiind acoperită cu obiecte şi vase *in situ*, iar în dreapta fiind groapa cu cenuşă; între resturi, seminţe carbonizate, iar la stînga şi o rişniţă pentru sfărîmat seminţele. Un sfert din încăperea principală, avusese un fel de platformă de scînduri, pe care se aflau alte vase, ceramica aflîndu-se dealtfel şi în cealaltă încăpere. Aici s-au descoperit şi multe unelte, ceea ce arată că era destinată unui atelier casnic.

În afară de cuptoarele din interiorul locuinţelor, s-au descoperit şi cuptoare şi vetre exterioare, precum şi multe ateliere pentru lucrarea uneltelor şi pentru fărîmarea grăunţelor de cereale.

Se poate spune că aşezarea reprezintă un sat, cu şiruri de case, spaţiile dintre acestea fiind de 3—5 m, iar printre ele se aflau locurile pentru lucru (ateliere). În ultimul nivel distribuţia locuinţelor diferă, lăsîndu-se pe latura nordică o zonă neconstruită. E probabil că în general într-un nivel nu erau mai mult de 50—60 de case, cu cca 300—400 de locuitori. Se presupune că aşezarea a putut avea mai multe spaţii libere — un fel de

https://biblioteca-digitala.ro

„piețe", una dintre acestea, din nivelul 5, fiind acoperită cu lut și avînd pe ea trei cuptoare.

Cea mai importantă ocupație a locuitorilor era creșterea animalelor domestice, dintre care bovinele erau in majoritate (peste 50% din totalul oaselor) ; urmează porcii și numai apoi ovicaprinele, in timp ce oasele de ciine sînt puține

Și aici lipsesc date care să permită să se afirme că boii erau folosiți și pentru lucrări agricole. Vînatul era practicat pe scară normală, cca 14—15% din oase fiind de animale sălbatice. Agricultura era bine dezvoltată. Pe baza analizelor făcute de Jane Renfrew s-a constatat că *Triticum monococcum* era cultivat pe scară întinsă, iar orzul mult mai puțin. Autorul e de părere însă că semințele descoperite în jurul vetrelor nu erau „măcinate", ci se fierbeau sau se coceau întregi, afirmație care ni se pare însă contrazisă de numeroasele rișnițe de mînă descoperite, dintre care una chiar lîngă cuptorul descris mai sus.

Un rol important în viața economică l-a jucat *trocul*, sau poate chiar „comerțul", în toate trei fazele descoperindu-se și ceramică pictată importată de la Adriatica. Erau însă legături și cu nordul Bosniei, cu cultura Lisičići. Unele dintre vasele grosolane aparțin tocmai tipului Tuzla și e probabil că erau aduse cu sare din zona Tuzla și Gornja Tuzla. În schimb nu admite părerea că toată ceramica pictată de pe zona răsăriteană a Adriaticii ar fi fost importată din Italia, obiecție desigur întemeiată.

Surprinde numărul mic al statuetelor, spre deosebire de așezarea de la Butmir.

Nici în așezare, nici în împrejurimi nu s-a găsit vreo necropolă. În schimb în așezare s-au descoperit 11 schelete de copii mici, opt din faza I și trei din faza II, unele chircite, altele pe spate și în general fără inventar. Toate acestea au fost schelete de „prunci" și s-au găsit în aceeași zonă a așezării, autorul socotind că este vorba de un cult special al îngropării morților, deoarece lipsesc scheletele de adulți ; eventual ar fi copii uciși, sacrificați și îngropați în centrul așezării in faza incipientă, după aceea renunțîndu-se la aceste sacrificii. Dar explicația ultimă e contrazisă de faptul că și in faza II s-au găsit asemenea schelete. Noi credem însă că nu trebuie să ne gîndim neapărat la sacrificii de copii pentru toate descoperirile similare, căci atunci ar trebui să admitem o asemenea practică foarte răspîndită în sud-estul Europei în epoca neo-eneolitică, deoarece și în alte așezări s-au descoperit schelete de copii sub locuințe. La Căscioarele de exemplu, sub locuințele nivelului mediu (A2) din centrul așezării am descoperit scheletele a 10 copii mici, îngropați toți în poziție chircită pe stînga și cu capul în aceeași direcție.

E mai degrabă vorba de obiceiul de a se îngropa copiii morți în vîrstă fragedă (mortalitatea infantilă fiind dealtfel foarte ridicată) sub locuința familiei, pentru ca în felul acesta ei să continue să rămînă în preajma părinților.

Acad. A. Benac crede că a putut identifica și existența unui cult al securii de piatră, deoarece într-un loc, în faza II, intre două lespezi de piatră, acoperite cu arsură, se aflau 16 topoare de piatră așezate regulat și orientate mai ales N—S, lîngă care se aflau și unele cuțite de silex, sule de os și două piese rotunde de lut ars cu gaură la mijloc, precum și trei vase grosolane, mari, dintre care unul plin cu pămînt amestecat cu pleavă.

Toate acestea ar sugera un loc de cult ; dar din fig. 13a rezultă că nu toate topoarele aveau aceeași orientare, așa că ar putea să fi fost acolo un atelier, sau mai degrabă un mic depozit, căci toate piesele erau finite. Alt punct, denumit *axe-making*, e interpretat tot ca loc de cult — dar fiind vorba de un loc pentru făcut topoarele, a fost evident un mic atelier și nu un loc de cult. De aceea sîntem sceptici în privința existenței unor indicii certe pentru un cult al securii la Obre II.

Tot astfel nu ni se pare că discul de lut ars cu patru găuri pe margine, cu două perechi de romburi incizate pe una dintre fețe și pictat cu roșu, ar constitui un indiciu sigur al cultului soarelui. Faptul că s-a mai găsit încă un fragment de disc similar, dar cu alt decor, arată clar că, indiferent de ce simbol reprezintă romburile, asemenea discuri nu pot fi o dovadă pentru existența unui cult al soarelui, căci atunci simbolurile — respectiv motivele decorative — ale celor două discuri ar fi trebuit să fie aceleași.

În capitolul următor (9) sînt studiate uneltele și armele de piatră și silex, precizîndu-se că cele de os sint foarte numeroase. Surprinzătoare este păstrarea celor cîteva unelte de lemn. Se trec în revistă apoi obiectele de podoabă (cap. 10 — „bijuterii"), precizîndu-se existența pieselor de Spondylus, pentru ca în cap. 11 să fie descrise destul de puținele piese plastice : cîteva piese antropomorfe, brațe și picioare izolate (pentru care se admite explicația dată de A. Nițu, potrivit căruia acestea sînt *ex. voto)*, statuetele de animale și reprezentările plastice pe ceramică.

Un foarte amplu capitol 12 tratează despre ceramică, împărțită pe faze și categorii. În faza I elementele Danilo sînt reprezentate de ceramica cu decor spiralic și pictată, inclusiv fragmente ce sînt „pur Ripoli" de pe coasta italiană ; cele Kakanj sînt constituite de rhyton-urile cu 4 picioare și de alte piese ;

https://biblioteca-digitala.ro

la acestea se adaugă o serie de elemente de tip Butmir și de tip Lengyel. Acum se observă nașterea stilului Butmir. În faza a II-a, deși se mai întîlnește și ceramică de tip adriatic, este un adevărat apogeu al expresiei artistice a culturii Butmir. Una dintre caracteristicile fazei a III-a este cantitatea mare de ceramică de tip adriatic, în care predomină unele forme similare cu acelea ale grupei Hvar-Lisičići. Elementele Butmir și-au pierdut predominarea și caracterul specific, motivul spiralic dispărînd cu totul, iar prezența unor fragmente specifice culturii Kostolac arată că așezarea a fost locuită și după sfîrșitul neoliticului. Analiza detaliată și temeinică a materialelor ceramice îi îndreptățește pe autor să afirme că baza culturală și etnică a culturii Butmir a fost cultura Kakanj, la formarea acestei noi culturi contribuind o serie de elemente primare (cultura Danilo, influențele răsăritene care au adus metalul, și ceramica în benzi, central-europeană) și altele secundare (ceramica pictată mediteraneană, cultura Lengyel și chiar complexul ceramicii pictate moldovo-ucraineană).

Autorul este de acord cu afirmația lui S. Batović că spirala e mai veche la Adriatica decît în Tesalia, dar poate ar fi trebuit să se țină seama de faptul că în Peninsula Balcanică ea apare chiar în ceramica pictată a culturii Starčevo, pentru a nu mai stărui asupra frecvenței ei în cultura Vinča. Și, de vreme ce se admite că ceramica neagră lustruită vine dinspre est-sud-est, ni se pare că motivul spiralic ar fi putut veni pe aceeași cale. În privința acestei ceramici negre lustruite, pe care autorul împreună cu alți colegi iugoslavi o socotește „rezultatul șocului metalic dinspre est, imitîndu-se în lut vasele metalice din est" (Asia), trebuie precizat că, potrivit datelor C 14 (chiar ne-recalibrate), începutul culturilor balcano-dunărene caracterizate prin ceramică neagră lustruită este anterior apariției vaselor metalice în Asia Anterioară, așa încît — deși cu totul verosimil că purtătorii culturilor Vinča, Dudești etc. au venit dinspre sud-est, ceramica neagră lustruită nu se datorește nici unui „șoc-metalic". În legătură cu componenta nordică-dunăreană, care ar fi adus culturii Butmir decorul spiralic (deși se recunoaște că acesta era cunoscut mai dinainte, din cultura Kakanj), nouă ni se pare că benzile umplute cu puncte atît de tipice și pentru cultura Vinča-Turdaș, s-ar putea datora mai degrabă influențelor acesteia, de vreme ce tot se recunoaște o influență din această direcție în ceramica neagră lustruită.

Făcînd și unele comparații cu ceramica culturii Petrești, autorul se întreabă cum s-ar putea explica legăturile dintre Obre II și această cultură și se gîndește la un eventual mare val cu ceramică pictată pornit de pe coastele Mediteranei, care pe de o parte a dus ceramica pictată în Grecia, Italia și Dalmația, iar pe de altă parte în estul Mediteranei, în Bulgaria, Moldova și Transilvania, acestor mișcări etnico-culturale putîndu-li-se datora paralelismele dintre Obre II și Petrești. Problema ni se pare însă ceva mai complexă, deoarece culturile Petrești și Cucuteni nu pot aparține valului primordial (Proto-Sesklo și Starčevo) cu ceramică pictată, de care sînt separate cronologic și teritorial de culturile cu ceramică neagră lustruită (Vinča-Turdaș, Dudești, Precucuteni). Iar explicarea culturii Petrești printr-un nou val meridional, la care s-au gîndit unii cercetători, este dificilă tocmai pentru că nu se poate preciza nici un jalon intermediar între sudul Peninsulei Balcanice și nordul Carpaților la data apariției culturii cu ceramică pictată din centrul-sud al Transilvaniei.

Problema cronologiei absolute fiind rezervată cercetătorilor americani, autorul se ocupă numai cu cronologia relativă, încercînd unele sincronisme și cu cultura Petrești, care însă nu pot fi concludente, deoarece — indus în eroare de ipotezele, infirmate ulterior, ale unor cercetători români privind existența unor faze Turdaș-Petrești și Petrești-Turdaș, predecesoare ale culturii Petrești propriu-zise — operează cu aceste faze.

În considerațiile finale, A. Benac reafirmă că prin săpăturile de la Obre II s-a rezolvat problema originii și evoluției culturii Butmir, putîndu-se spune că în valea superioară a rîului Bosna s-au întîlnit trei lumi: una vest-mediteraneană, alta a sud-estului și alta din bazinul Dunării — concluzii care în linii generale ni se par cu totul valabile.

Înainte de a încheia trebuie să arătăm însă că n-am putut rezuma aici toate datele cuprinse în amplele descrieri ale materialelor, după cum nu ne-am putut opri nici asupra tuturor punctelor de vedere ale autorului, dar se cuvine să subliniem temeinicia analizelor, prudența cu care sînt formulate cele mai multe dintre concluziile pentru care datele nu sînt încă suficiente, excelenta ilustrare a a ambelor monografii, într-un cuvînt atît seriozitatea acestor contribuții, cît și marea lor utilitate pentru toți cercetătorii care studiază problemele neo-eneoliticului din sud-estul Europei.

Vladimir Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro

ISTVÁN BÓNA, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen.* Mit 281 Tafeln, 26 Abbildungen, 31 Plänen und 11 Verbreitungskarten (Archaeologia Hungarica, Series Nova, IL) Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1975, 317 p.

Habent sua fata libelli — cartea lui I. B. a avut, încă înainte de apariție, un destin mai puțin obișnuit. După cum mărturisește însuși autorul (Prefață, p. 7—11), materialul pentru această carte a fost adunat în anii 1953—1957, manuscrisul fiind prezentat în 1958, ca disertație de habilitare. I. B. refuzînd să o publice într-o formă prescurtată, așa cum i se propusese inițial, lucrarea a rămas în manuscris. Accesibilă în cîteva biblioteci publice, lucrarea a devenit totuși cunoscută, influențînd mai ales noua generație de arheologi. Fără să figureze în bibliografia obligatorie, exemplarul de la universitatea de la Budapesta a fost, de pildă, „zerlesen". Cînd s-a ivit din nou posibilitatea publicării cărții, manuscrisul avea deja peste zece ani vechime. Avînd în vedere imensitatea noilor date, acumulate între timp în domeniul cercetării epocii bronzului din Ungaria și regiunile vecine, I. B. nici nu s-a putut gîndi la o refacere a lucrării în vederea tiparului. Astfel, cu excepția unor părți omise, structura lucrării a rămas aceeași, iar textul manuscrisului s-a publicat neschimbat. Rezultatele noilor cercetări nu lipsesc, totuși, din carte. Asupra unor aspecte autorul ne atrage atenția încă în prefață, iar noile date și opinii sînt discutate, după un asterisc, la sfîrșitul fiecărui capitol, subcapitol sau paragraf, consacrat diferitelor culturi, grupe sau altor fenomene arheologice, ultimele lucrări citate apărînd în anul 1969.

Lucrarea se bazează pe un material documentar imens, în bună parte inedit sau publicat necorespunzător, provenit din 1 200 locuri de descoperire, autorul cercetînd colecțiile a 40 de muzee. Dintre săpăturile metodice mai vechi se valorifică aici, de pildă, 20 de cimitire inedite, cu peste 1 000 de morminte, cifră în care nu sînt incluse cele 229 de morminte ale necropolei de la Szőreg, publicate fotografic pentru prima dată aici. La acestea se adaugă și numeroase alte descoperiri funerare (necropola de la Vatya, de exemplu) sau altele, provenite din așezări, pierdute sau nimicite în timpul celui de-al doilea război mondial și reconstituite cu ajutorul arhivelor de fotonegative ale diferitelor muzee.

Lucrarea propriu-zisă începe cu o originală expunere asupra metodologiei, terminologiei și cronologiei folosite, autorul trecînd în revistă și istoricul cercetării epocii bronzului din Ungaria, de la întemeierea Muzeului național ungar (1802) și pînă în anul 1958 (p. 15—27). Urmează apoi șapte capitole consacrate culturilor epocii bronzului mijlociu : I. Cultura Vatya (p. 28—78) ; II. Cultura Periam. A Grupa Szőreg, B. Grupa Gerjen (p. 79—119) ; III. Cultura vaselor cu proeminențe spiralate (Spiralbuckelgefässe). A. Grupa Vărșand, B. Grupa Füzesabony (p. 120—170) ; IV. Bronzul mijlociu al Transilvaniei. Cultura Wietenberg (p. 171—178) ; V. Cultura vaselor-kantharos. A. Grupa Vatina, B. Grupa Verbicioara (p. 179—192) ; VI. Cultura ceramicii incrustate (p. 193—230) ; VII. Grupele regiunii central-europene în bazinul Dunării de mijloc. Grupa Gáta (p. 231—249). În capitolul VIII (Observații asupra culturii materiale a bronzului mijlociu, p. 250—270) sînt analizate diferite unelte și obiecte de folosință cotidiană, considerate de cercetarea anterioară ca fiind de importanță secundară (vetre portative, suporturi de vase, capace pentru jăratic, tigăi de prăjit pește, opaițe, modele de care și de roți, țevișoare de lut pentru foale, pietre de ascuțit, ace pentru împletit plasă, fluiere de os, cilindri și discuri de os etc.). Toate acestea, alături de așezarea-teil și tipul de locuință, sînt socotite ca dovezi ale unei unități culturale sud-est europene și ale unei vieți bine organizate, deosebită de cea a regiunilor învecinate, central-europene. Ultimul capitol, IX (p. 271—297) este consacrat metalurgiei bronzului și aurului. Se discută mai întîi tiparele, apoi uneltele și armele, obiectele de podoabă și, în sfîrșit, depozitele, clasificate în două „orizonturi" . Lucrarea mai cuprinde o încheiere (p. 298), lista prescurtărilor (p. 299—301) și bibliografia (p. 302—317). Materialul este foarte bine organizat, structura lucrării fiind evidențiată și printr-o tipărire adecvată. Autorul nu se mulțumește cu expunerea concluziilor la care a ajuns, cum se mai obișnuiește încă în unele „sinteze", el prezentînd în prealabil (în text, liste de descoperiri și ilustrații) materialul documentar care a stat la baza studiului fiecărei culturi, grupe sau categorii de obiecte. Trebuie subliniată de asemenea și atitudinea critică a autorului față de rezultatele înaintașilor, nepreluînd nimic fără o verificare prealabilă, reușind în felul acesta să îndrepte anumite erori transmise nu o dată decenii de-a rîndul, din lucrare în lucrare. În ce privește felul în care se tratează diferitele culturi sau grupe, autorul prezintă de fiecare dată stadiul cercetărilor, iar apoi, pe faze și etape, așezările și locuințele, necropolele și mormintele, ritul și ritualul funerar, ceramica, plastica și alte obiecte de

https://biblioteca-digitala.ro

lut, metalurgia bronzului și a aurului, prelucrarea pietrei și a osului. Se discută în continuare originea, evoluția, cronologia și legăturile, încercînd să se tragă și unele concluzii privind economia, societatea și istoria comunităților studiate. În limitele rîndurilor de față nu ne putem opri detaliat asupra multiplelor probleme ridicate de fiecare capitol al lucrării. Analiza lor aprofundată se va putea face, desigur, cu ocazia discutării anumitor culturi sau fenomene arheologice, în cadrul unor studii speciale. Ne mulțumim astfel să semnalăm în continuare mai întîi cîteva aspecte generale, iar apoi altele, care ar putea interesa în mod deosebit cercetarea din țara noastră.

Pentru a ușura înțelegerea concepției lui I.B., pe baza datelor și schemelor cronologice parțiale cuprinse în lucrare, am întocmit și tabelul sinoptic de la p. 125.

În ce privește metoda folosită, autorul subliniază înainte de toate însemnătatea cartării pe faze și etape a descoperirilor, pentru a se putea stabili centrul de formare sau măcar aria primară a diferitelor culturi și grupe, respectiv teritoriul ocupat în timpul fiecărei faze în parte. Urmărind apoi lărgirea sau restrîngerea ariei de răspîndire în cursul evoluției unei culturi, în comparație cu transformările petrecute în aria culturilor învecinate, studiate pe baza aceleiași metode, se conturează evenimente și mișcări istorice. S-a acordat, de asemenea, toată atenția și descoperirilor ieșite la iveală, fază cu fază, în afara ariei de răspîndire, în complexele altor culturi, obținînd date prețioase asupra evoluției, direcției , modului și uneori chiar a amploarei legăturilor. Sînt foarte interesante, chiar și sub aspect metodologic, considerațiile autorului asupra termenilor, respectiv noțiunilor de : cultură, grupă, variantă ; teii, așezare ; rit și ritual de înmormîntare ; influențe ; deplasare, migrație ; regiuni geografico-istorice europene. Autorul înțelege, de pildă, prin cultură arheologică o formațiune socială cu trăsături unitare în ce privește originea (dovedită în primul rînd de ritul și ritualul funerar și de credințele religioase), economia (tipul de așezare, metode de cultivare a pămîntului, rolul creșterii animalelor), precum și cultura sa materială. Grupa este o comunitate mai mult sau mai puțin bine conturabilă în cadrul unei culturi, iar varianta, o unitate mai mică cu unele din trăsăturile caracteristice ale grupei. Merită, de semenea, relevat și faptul că autorul critică concepția potrivit căreia, în perioada studiată, bazinul Dunării de mijloc ar constitui o regiune de sine stătătoare, cu o viață „autohtonă", ori s-ar integra în evoluția central-europeană. Se socotește la fel de nepotrivită și noțiunea de „bronz ungar", folosită mai ales de specialiștii străini, sau aceea referitoare la regiunea arheologică fictivă „ținutul Dunării", introdusă de Childe. I. B. consideră că în bronzul timpuriu și mijlociu bazinul Dunării de mijloc constituia, prin cultura, modul de viață (agricultură dezvoltată !) și etnicul, parte integrantă din aria civilizației sud-est europene, strîns legată de Egeea și Asia Anterioară.

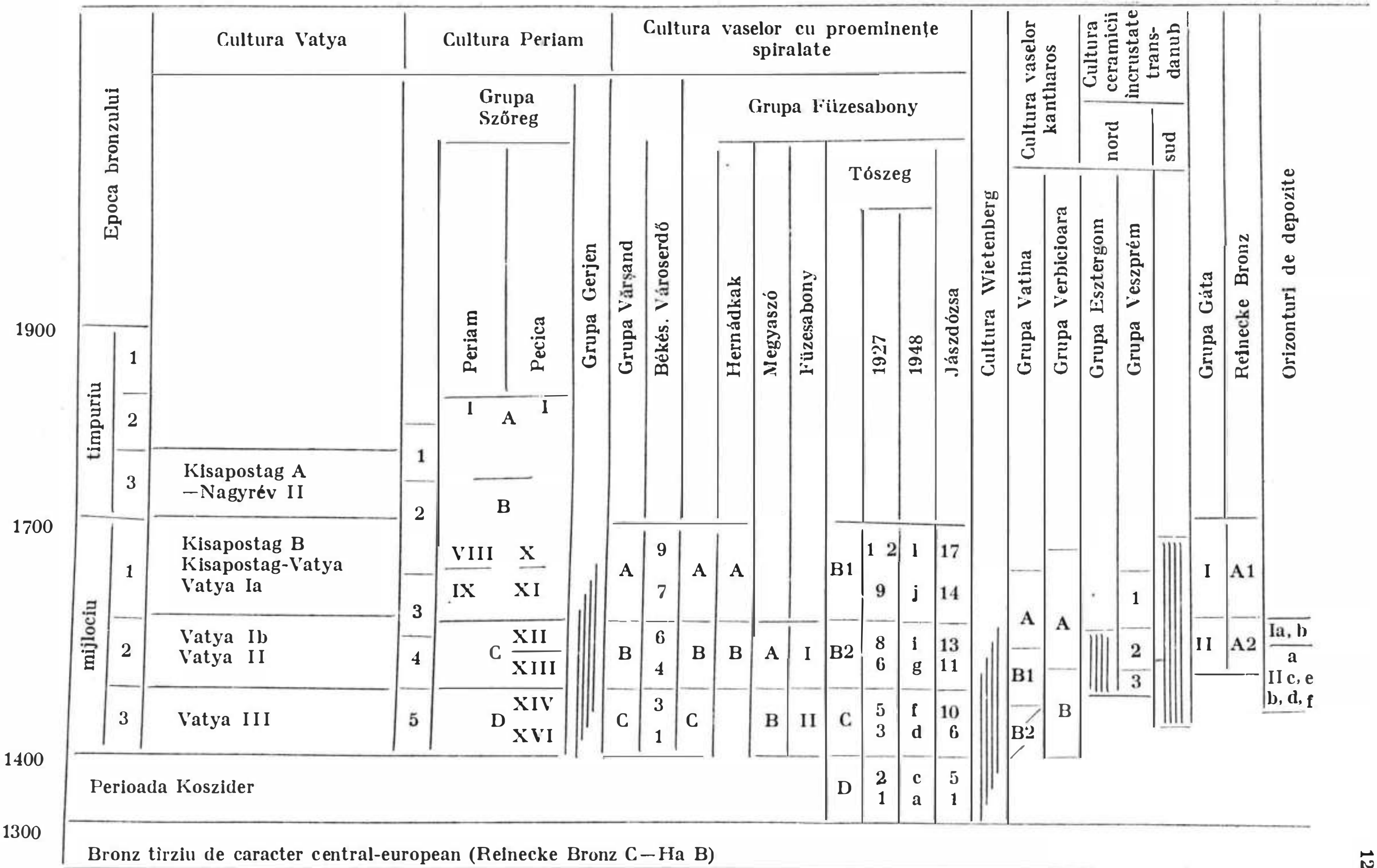
Trecînd în revistă diferitele sisteme de cronologie (Reinecke, Montelius, Childe, Tompa, Åberg, Mozsolics) I. B. ajunge la concluzia că acestea nu corespund realităților din Ungaria, chiar punctul de plecare în elaborarea lor fiind, de multe ori, greșit.

Pe baza unei metode complexe, autorul și-a propus să stabilească mai întîi o solidă cronologie internă pentru fiecare cultură și grupă în parte, încercînd apoi ca prin îmbinarea acestora să schițeze o periodizare a epocii bronzului din întreaga țară. Pentru aceasta însă trebuia găsită o „scară", la care să se raporteze diferitele grupe, cu fazele de dezvoltare de multe ori neparalele. Succesiunea stratigrafică a unei anume așezări nu s-a dovedit mulțumitoare în această privință. Mult citata așezare de la Tószeg, de pildă, bine apărată de mlaștini, are un caracter de refugiu, în care se întîlnesc elementele retardate ale culturilor succesive. S-a oferit în schimb drept bază pentru stabilirea acestei cronologii relative lunga evoluție, acoperind întreaga perioadă studiată, a grupei Szöreg și mai ales a culturii Vatya, cu intense legături atît cu culturile din Transdanubia, cît și cu cele din regiunea Tisei și a Mureșului.

Pornind de la aceste date, I. B. împarte bronzul mijlociu (prescurtat BM) în trei faze (1—3), precedate de cele trei faze (1—3) ale bronzului timpuriu (BT) și urmate de perioada Koszider, aceasta din urmă aparținînd deja bronzului tîrziu, dar încă de caracter sud-est european. (După perioada Koszider urmează, în concepția autorului, bronzul tîrziu de caracter central-european, care durează din perioada Reinecke Bronz C pînă la sfîrșitul fazei Ha B. Vezi și ÉvkSzeged, 1964—1965/1966, p. 25—30.) I. B. scoate în evidență faptul că trecerea la epoca bronzului are loc, în aria studiată, cu o întreagă perioadă de dezvoltare mai devreme ca în Europa Centrală, etapele $A_1 - B_1$ și parțial B_2 ale cronologiei lui Reinecke corespunzînd bronzului mijlociu din bazinul Dunării de mijloc. În ce privește sistemul lui Montelius, faza I începe aici la sfîrșitul BM 2, iar faza II poate fi paralelizată începînd cu perioada Koszider.

Urmînd concepția lui F. Tompa (care, de pildă, a avut „curajul" să fixeze începutul epocii bronzului nu în funcție de apariția obiectelor de bronz, ci de acele schimbări etnoculturale care au dus la formarea, începînd cu

https://biblioteca-digitala.ro

Epoca mijlocie a bronzului în bazinul Dunării de Mijloc. Tabel sinoptic (întocmit pe baza datelor și schemelor cronologice ale lui I. Bóna).

https://biblioteca-digitala.ro

cultura Nagyrév, a tellurilor, fapt pentru care a şi fost criticat de K. Willvonseder şi Vl. Milojčič), I. B. stabileşte limitele epocii bronzului în funcţie de anumite evenimente istorice, surprinse pe cale arheologică. Astfel, el consideră că bronzul timpuriu începe odată cu apariţia in bazinul Dunării de mijloc a unor grupe pătrunse pe la 1900 i.e.n. (sau încă în cursul secolului al XX-lea i.e.n.) în urma marilor mişcări de populaţii din spaţiul egeean (studiate de J. Mellaart, AJA, 62, 1958, p. 9—34). Începutul bronzului mijlociu (perioadă datată în secolele XVII-XV i.e.n.) este marcat prin formarea unor noi unităţi arheologice, in urma pătrunderii unor noi grupuri din aceeaşi direcţie. Sfîrşitul bronzului mijlociu, respectiv al culturilor de tip sud-est european se datorește invaziei, în mai multe valuri, a purtătorilor culturii mormintelor tumulare. Primele elemente ale acestei culturi apar încă în nivelurile superioare ale marilor aşezări de pe Dunăre şi Tisa (Dunaújváros-Koszider, Baracs, Bölcske, Tószeg, Jászdózsa etc.), respectiv în necropolele contemporane, dovedind o supravieţuire a populaţiei locale, un anumit amestec al acesteia cu noii veniţi. Aceasta este perioada Koszider al cărei sfîrşit este determinat de cea de-a doua „catastrofă", marcată prin ascunderea depozitelor de tip Koszider, moment cu care se încheie, pe la 1300 i.e.n., viaţa în toate aşezările bronzului mijlociu. Remarcăm datarea tîrzie, propusă pentru acest moment (care ar corespunde cu începutul fazei Reinecke Bronz C) şi implicit a bronzului tîrziu în general, tendinţă manifestată în ultima vreme şi la alţi cercetători (a se vedea de pildă T. Kovács, *L'âge du bronze en Hongrie*, Budapesta, 1977, p. 17—19, 88—89).

Vorbind despre problemele cronologiei absolute, I. B. constată că cercetarea ungară s-a orientat, în general, după datele absolute stabilite pentru Europa centrală şi de nord, în loc să încerce a pune în legătură anumite descoperiri, în mod independent, cu culturile înalte mediteraneene. Este metodologic greşit, afirmă autorul, a compara bronzul de caracter egeo-balcanic din Ungaria, dezvoltat pe baze cretano-miceniano-anatoliene, cu cronologia acelor regiuni care sînt separate de lumea acestor civilizaţii tocmai prin regiunea Dunării de mijloc şi nu au nici o bază proprie de cronologie absolută. De fapt, subliniază I. B., pînă cînd nu vom dispune de o cronologie relativă solidă, bazată pe cunoaşterea în detalii a evoluţiei interne, datarea cu cifre absolute nu poate decît să înmulţească erorile şi să ducă la concluzii arbitrare. Pe baza legăturilor cu lumea est-mediteraneană autorul încearcă totuşi să stabilească cîteva puncte de sprijin pentru cronologia absolută a epocii bronzului din Ungaria. Astfel, el consideră că dintre cele mai timpurii culturi ale epocii bronzului, grupa Somogyvár poate fi paralelizată cu Troia V şi cu sfîrşitul bronzului timpuriu macedonean. Data de început a epocii bronzului din Ungaria se poate sprijini pe prezenţa colanelor cu capetele răsucite (Ösenhalsring), ale căror prototipuri apar în mormintele şi depozitele de la Byblos, Ras Shamra, Qualat-er-Rus, Teil Agarab, Kahun, Ahlatibel între 2100 şi 1900. Aceeaşi dată o sprijină şi descoperirile de vîrfuri de lănci „cipriote" de la Csorvás (grupa Pitvaros) şi Őszőny (grupa Somogyvár). (Data 1785 ± 80, obţinută cu metoda C 14 pentru stratul Nagyrév de la Baracs-Földvár, citată la p. 77, întăreşte, de asemenea, această cronologie a bronzului timpuriu). Apariţia în număr mare a perlelor de faianţă verzi, segmentate, permite datarea BT 3 şi a BM 1 pe la 1700—1600 (Szőreg 1, Deszk F, Őszentiván etc.). Pentru BM 1 sînt importante paralelismele cu Beycesultan IV, datate pe la 1650. BM 2 prezintă legături cu fazele MH III—LH I, ceea ce indică cca 1600—1500. Acelaşi interval de timp ii sprijină şi acele „cipriote" cu capul în formă de T, cu analogii la Troia VI şi Kuşura. BM 2—3, prin discurile de aur şi de os, pumnalele şi săbiile de tip egeo-anatolian („micenian") etc., prezintă legături cu LH I—II, precum, şi cu mormîntul A cu cupolă de la Kakovatos, pe la 1500—1400. Mai nou, paralelismele cu Beycesultan III şi Alaça Höyük III ale psaliilor de tip „Füzesabony" par a dovedi datarea BM 3, căruia ii aparţin, în limitele intervalului 1450—1300. Perioada următoare, Koszider, pe baza perlelor de faianţă în formă de stea, de tip Tell-el-Amarna, poate fi datată în jurul anilor 1300. Datele menţionate trebuie considerate însă, avertizează autorul, mai mult posibilităţi decît fapte, căci piese mediteraneene datate cert nu s-au descoperit încă în bronzul mijlociu al bazinului Dunării de mijloc.

★

Cultura reprezentată de aşezările „clasice" din sud-vestul ţării noastre, Pecica şi Perlam este înglobată în grupa Szőreg a culturii Periam, considerată de origine egeeo-anatoliană şi corespunzînd culturii Mokrin-Perlam din Voivodina. Grupa Szőreg îşi începe evoluţia în cursul BT 2, dezvoltîndu-se de-a lungul a cinci faze (1—5), pînă la sfîrşitul BM 3. Trecînd în revistă cercetările mai noi, I. B. respinge ideea existenţei a două culturi separate şi succesive, Periam şi Pecica, formulată de D. Berciu (Dacia, N. S., 5, 1961, p. 123—161). Autorul este de părere că atît la Pecica cît şi în necropola de la Szőreg sînt prezente şi se dezvoltă organic amîndouă „culturile", nivelurile Periam I—IX fiind paralelizate cu Pecica I—XI.

https://biblioteca-digitala.ro

În cadrul culturii vaselor „cu proeminențe spiralate" I. B. deosebește grupa Füzesabony, răspîndită pe Tisa mijlocie și superioară și grupa Vărșand, avîndu-și aria la est de Tisa. Autorul consideră ca nejustificată înglobarea, mai ales de către cercetătorii din România și Cehoslovacia, a descoperirilor acestor două grupe într-o singură unitate — cultura Otomani. În concepția lui I.B. cultura Otomani (fenomen corespunzător culturii Hatvan, la est de Tisa) aparține marelui bloc cu ritul incinerației din bronzul timpuriu, care supraviețuiește însă un timp în regiunea Tisei superioare și în bronzul mijlociu, fenomen observat și în așezarea eponimă. În sensul celor afirmate mai sus este menționată și necropola de la Battonya, cercetată mai nou, în care mormintele de înhumație aparținînd fazei Szőreg 3—4, urmează după morminte de incinerație de tip Hatvan-Otomani, datate la sfîrșitul bronzului timpuriu și la începutul celui mijlociu.

Pe baza succesiunii stratigrafice de la Békés -Városerdő, coroborată cu periodizarea internă a necropolelor înrudite de tip Füzesabony, de la Hernádkak și Megyaszó, precum și cu legăturile cu grupa Szőreg, I. B. stabilește trei faze (A, B, C) în evoluția grupei Vărșand. Este foarte interesantă constatarea autorului cu privire la tipul de așezare (în general în formă de teii), care de obicei se compune din două părți, nu o dată separate prin șanțuri : o „cetate" și o așezare (sau așezări) deschisă sau eventual slab fortificată. Această structură a așezărilor, ca și tezaurele de aur și bogăția armelor de bronz dovedesc, susține autorul, împărțirea populației în două straturi distincte : poporul de rînd (gemeine Volk) și pătura conducătoare — aristocrația militară. (Aceeași stratificare socială este presupusă și pentru purtătorii culturii Wietenberg.) În ce privește sfîrșitul culturii, I. B. consideră că la finele BM 3 atacul purtătorilor culturii mormintelor tumulare a nimicit așezările grupei Vărșand pînă la Barcău, aria nordică a grupei trecînd în același moment sub controlul culturii Wietenberg, care a oprit totodată expansiunea mai departe a invadatorilor amintiți. Populația grupei Vărșand se menține, în noile condiții, doar în nordul ariei sale, contribuind în cele din urmă la formarea culturii Suciu de Sus de pe Tisa superioară și Someșul inferior.

Referindu-se la rezultatele noilor săpături de la Otomani (K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, Materiale, 8, 1962, p. 317—324 ; I. Ordentlich, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 115—138, fără a cita lucrările mai recente) I. B. este de părere că în ce privește descoperirile de la „Cetățuia", faza Otomani I corespunde în mare cu ceea ce el consideră cultura Otomani, iar faza Otomani II, cu cultura Vărșand „clasică" (fazele B și C), dar prezentînd și importante reminiscențe Otomani. Faza Otomani III atestată în „Cetatea de pămînt" aparține, după autor, grupei Hajdúbagos din perioada Koszider.

În rîndul noilor cercetări privind grupa Füzesabony se remarcă săpăturile în așezarea-teil de la Jászdózsa-Kápolnahalom, în care s-au putut deosebi 21 niveluri, cu o grosime de cca 5m. Comparînd aceste rezultate cu cele ale săpăturilor de la Tószeg, din anul 1927 (efectuate de C. L. Clark, V. G. Childe și F. S. A. Keeper din partea Universității din Cambridge) și 1948 (conduse de A. Mozsolics și J. Csalog) I. B. încearcă să clarifice periodizarea mult controversată a acestei importante așezări. El ajunge la concluzia că Tószeg B_1 (BM 1), a se vedea și tabelul sinoptic cu indicarea nivelurilor) începe cu apariția la Tószeg a culturii Hatvan, iar Tószeg B_2 (BM 2) corespunde fazei tîrzii a aceleiași culturi. În Tószeg C (BM 3) materialul arheologic își păstrează caracterul Hatvan tîrziu, grupa Füzesabony putînd fi identificată numai prin anumite vase și influențe. Astfel, la Tószeg nici nu se poate vorbi de fapt despre o cultură, ci numai despre o perioadă Füzesabony. Tószeg D, aparținînd deja perioadei Koszider, este reprezentat, potrivit terminologiei lui T. Kovács, de grupa Rákóczifalva, formată pe un fond Hatvan tîrziu „füzesabonyizat".

În legătură cu originea culturii Wietenberg, I. B. crede că la formarea ei a contribuit, pe lîngă fondul local, Coțofeni, și grupa Zók, pătrunsă în Transilvania din regiunea Tisei, sub presiunea populației Vărșand și Füzesabony. Sfîrșitul culturii Wietenberg este pus în legătură cu o presupusă pătrundere a culturii Tei în Transilvania, ceea ce ar fi dus în bronzul tîrziu la formarea unei culturi mixte. Autorul ignorează deci faptul că purtătorii culturii Tei pătrund numai în sud-estul Transilvaniei și numai pentru o scurtă perioadă, în cursul fazei III (V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 17). Întrucît autorul vorbește despre o invazie Tei pînă în valea Someșului și chiar pînă la marginea de nord-est a cîmpiei Tisei, citînd descoperirile de la Band, Apahida și Stolna, ni se pare că face o confuzie cu cultura Noua (vezi A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, fig. 26 — aria de răspîndire, cu menționarea primelor două localități de mai sus) al cărei rol în contextul istoric discutat nu este însă luat în considerație. Este cu atît mai interesantă ipoteza autorului, potrivit căreia la cele șapte săbii „miceniene" cunoscute pînă în prezent din Transilvania (K. Horedt, Apulum, 4, 1961, p. 9—18) s-ar adăuga încă una, cea considerată pînă acum ca provenind de la Sváty Jur (Cehoslovacia).

Cultura „vaselor-kantharos", considerată de caracter egeo-anatolian, formează în concepția autorului două blocuri, unul vestic, cuprinzînd grupele Vatina sl Verbicioara și altul

https://biblioteca-digitala.ro

răsăritean, compus din culturile Tei și Monteoru. În ce privește cultura Vatina, pe baza materialului neamestecat al așezărilor de la Pančevo, Vinča, Omoljica și Ljuljaci, autorul reușește să înlăture o confuzie perpetuată încă din secolul trecut, separînd grupa Vatina (caracterizată prin așezări în formă de tell, ritul înhumației în poziție chircită și o ceramică fără incrustație) de cultura reprezentată prin necropolele de incinerație de la Vatina, Vîrșeț, Kovin, Dubovac, Žuto Brdo, Cîrna etc., aparținînd perioadei următoare. (Această realitate a fost recunoscută mai nou și de N. Tasić în B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, *Praistorija Vojvodina*, Novi Sad, 1974, p. 455—464; S. Morintz, Revista de istorie, 30, 1977, 8, p. 1471—1472.) Cultura Vatina se dezvoltă în cursul a două faze, A și B, cea de-a doua fiind împărțită în două etape (1 și 2). Aceasta din urmă, considerată mai mult ipotetică, se sfîrșește în cursul BM 3, odată cu înaintarea de-a lungul Dunării a purtătorilor culturii ceramicii incrustate și cu pătrunderea populației mormintelor tumulare în regiunea Tisei și a Mureșului, moment marcat de ascunderea depozitului de la Pecica-Rovine. I. B. este de părere că cultura Verbicioara, în evoluția căreia deosebesc de asemenea două faze (A și B) se sfîrșește în aceleași condiții, datorită pătrunderii culturii ceramicii incrustate pînă spre vărsarea Oltului. Autorul nu ia deci în considerație concluzia cercetătorilor români cu privire la supraviețuirea culturii Verbicioara (în cadrul fazelor IV și V) pînă la apariția primelor aspecte hallstattiene timpurii, deși trecînd în revistă noile rezultate ale cercetărilor, el menționează două lucrări semnate de D. Berciu (SCIV, 12, 1961, 2, p. 227—240; Dacia, N.S., 5, 1961, p. 123—161), în care a fost exprimată deja această opinie. Referindu-se tot aici la mormintele de incinerație de la Vișag, jud. Timiș (Vl. Dumitrescu și I. Stratan, SCIV, 18, 1967, 1, p. 71—81), I.B. contestă apartenența lor la cultura Verbicioara. El consideră că acestea nu pot fi mai tîrzii de sfîrșitul bronzului timpuriu sau începutul celui mijlociu și că ele aparțin, eventual, culturii Otomani-Hatvan.

În cadrul culturii ceramicii incrustate transdanubiene I. B. deosebește două grupe nordice (Esztergom și Veszprém) și două sudice (Szekszárd și Pécs), considerînd că, sub presiunea culturii mormintelor tumulare, aceste grupe vor părăsi definitiv Transdanubia. Ne interesează în mod deosebit cele două grupe nordice, care se retrag mai întîi, încă spre sfîrșitul BM 3, în zona slab locuită din centrul și sudul regiunii dintre Dunăre și Tisa, punînd apoi sub stăpînire întreaga Sirmie, ca și linia Dunării pînă la vărsarea Oltului. În această nouă arie, contopindu-se cu populația locală Gerjen, Vatina și Verbicioara se va forma în bronzul tîrziu cultura „Szeremle-Kovin-Cîrna" (în care sînt incluse și descoperirile de tip Dubovac, Žuto Brdo și Gîrla Mare), concepție care este în concordanță, în linii mari, cu recentele opinii ale cercetătorilor iugoslavi și români (cf. N. Tasić, *op. cit.* și S. Morintz, *op. cit.*).

Depozitele, clasificate în „orizonturi", sînt interpretate ca dovezi ale unor evenimente războinice. Astfel, orizontul Ia, de la sfîrșitul BM 2, este reprezentat de depozitele culturii Hatvan, care marchează apariția și răspîndirea culturii Füzesabony. (Orizontul Ib îi formează depozitele de torquesuri ale grupei Gáta.) În cadrul orizontului II de depozite, din faza BM 3, autorul deosebește șase grupe, eșalonate în funcție de înaintarea purtătorilor culturii mormintelor tumulare sau de alte fenomene care au însoțit această „catastrofă". Depozite de tip Tolnanémedi (a), din aria ceramicii incrustate transdanubiene, marchează primul mare atac al culturii mormintelor tumulare, în timp ce depozitele culturii Vatya (b) ilustrează pătrunderea mai spre est a acelorași invadatori și, în același timp, sfîrșitul culturii amintite. Grupa c, în care sînt incluse și depozitele de bronz de la Satu Mare (jud. Arad) și cele de aur de la Pecica-Rovine și Ostrovul Mare, este pusă în legătură cu reprezentanții grupei nordice a ceramicii incrustate transdanubiene și cu apariția culturii Szeremle-Vîrșeț (-Kovin-Cîrna) în fosta arie a culturii Vatina-Verbicioara, încă înainte de sfîrșitul perioadei. Ascunderea depozitelor de bronz de la Păuliș (considerat ca nesigur de M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România* București, 1977, p. 49—50) și Vărșand, ca și a celui de aur din aceeași localitate (grupa d) este explicată prin atacul purtătorilor culturii mormintelor tumulare asupra regiunii dintre Criș și Mureș, respectiv prin destrămarea grupei Szőreg și Vărșand (aria sudică) la sfîrșitul BM 3. Tezaurele de aur de la Țufalău, Șmig și Alba Iulia din Transilvania (grupa e) au fost îngropate, după I. B., în urma unui atac dinspre sud-est (poate din partea culturii Tei), încă în cursul BM 3. În sfîrșit, depozitele de bronz și aur din regiunea Tisei superioare și a Someșului inferior (Hajdúsámson, Apa, Gaura, Adoni, Săcuieni etc: grupa f) sînt considerate ca ascunse în timpul apariției culturii Suciu de Sus, probabil din cauza unui atac dinspre valea Crișului și a Someșului, la sfîrșitul BM 3.

Față de fărîmițarea culturală și etnică din bronzul mijlociu, subliniază autorul în încheiere, perioada următoare se va caracteriza printr-o mare uniformitate. Triburile locale din bronzul mijlociu, cu o civilizație superioară de caracter sud-est european, nu au putut rezista purtătorilor culturii mormintelor tumulare, mai unitari, mai bine organizați și mai puternic

înarmaţi. Primele triburi, posedind doar topoare de luptă, lănci şi săgeţi cu vîrf de os — utilizabile mai mult pentru vînarea păsărilor —, au trebuit să cedeze în faţa săbiilor şi pumnalelor cu lamă lungă, a săgeţilor de război cu vîrf de bronz. Invadatorii au fost opriţi doar în regiunile în care s-au găsit faţă în faţă cu aceleaşi arme (Tisa superioară, Transilvania). În noua perioadă istorică doar unele culturi şi-au putut păstra independenţa, ca cea a ceramicii incrustate nord-transdanubiene de pildă, migrată spre Dunărea inferioară. Altele au dispărut fără urmă sau au supravieţuit în condiţiile dominaţiei cuceritorilor. În bronzul tîrziu, din amestecul culturii mormintelor tumulare cu fondul local se va naşte, în bazinul Dunării de mijloc, o nouă cultură, unitară, ataşată evoluţiei istorice central-europene.

Dovedind vaste cunoştinţe, dar şi o deosebită putere de evocare istorică, cartea lui I. B. va rămîne multă vreme o lucrare de bază pentru oricine studiază epoca bronzului din aceste părţi ale Europei. Erorile, inerente, se datoresc, în bună parte, lacunelor documentării existente, autorul însuşi fiind conştient că multe dintre formulările şi ipotezele emise (în legătură cu culturile aflate la est de Tisa mai ales) nu au putut fi destul de temeinic fundamentate. Dincolo de un material arheologic vast, bine sistematizat, cu valoare de *izvor*, oferit specialiştilor, autorul a încercat să pătrundă în toate fenomenele vieţii comunităţilor studiate, înfăţişîndu-ne o *imagine istorică* cu mişcări dinamice şi legături complexe. Cartea lui I.B. nu reprezintă, astfel, doar un stadiu şi o sinteză a cercetărilor pînă în anul 1958, cum consideră modest autorul, ci, aşa cum remarcase pe bună dreptate unul dintre referenţii lucrării, şi un program pentru viitor.

A. László

V.A. ILINSKAIA, *Ranneskifskie kurganî basseina r. Tiasmin*. Editura Naukova dumka, Kiev, 1975, 224 p., 24 fig. în text, 35 pl.

După o serie de studii monografice (de exemplu *Zăbalele scitice*, *Sciţii în zona de silvostepă din stînga Niprului* ş.a.), V. A. Ilinskaia a publicat de curînd o nouă monografie, a cărei temă, de data aceasta, o constituie curganele scitice timpurii din bazinul rîului Tiasmin. În această arie au fost dezveliţi încă la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru, prin cercetări sistematice sau în mod incidental, peste 600 tumuli scitici. Dintre aceştia V. A. Ilinskaia desprinde, clasifică şi prezintă în monografia de faţă, pentru prima dată în mod global, descoperirile, respectiv tumulii de caracter arhaic, în număr de cca 130. Dacă avem în vedere faptul că publicarea sau referirile la aceste descoperiri (de multe ori disparate, incomplete) se află diseminate în diverse publicaţii, unele greu accesibile astăzi, şi că o serie de inventare funerare au putut fi identificate după îndelungi cercetări şi confruntări în colecţiile vechi ale unor muzee, trebuie să recunoaştem că, prin monografia sa, V. A. Ilinskaia a pus la îndemîna cercetătorilor interesaţi un instrument de lucru deosebit de util şi necesar. Aceasta constituie de fapt unul din meritele lucrării, pe care considerăm necesar a-l releva în primul rînd.

Fireşte, în cele ce urmează nu se vor putea face referiri la toate aspectele tratate. Se va insista însă asupra celor mai importante, cu atît mai mult cu cit materialele şi viziunea de ansamblu pe care o dă monografia asupra grupului de pe Tiasmin ne oferă ocazia — prin posibilităţile lărgite de comparaţie — să reliefăm noi elemente pentru interpretarea grupului scitic din Transilvania. Dealtfel, asupra unor analogii dintre grupul de pe Tiasmin şi grupul din Transilvania am mai avut prilejul să ne referim.

După o introducere în care sînt expuse problemele şi importanţa cercetării, în cap. I autoarea prezintă descoperirile, respectiv tumulii arhaici din această zonă, cunoscuţi în 22 localităţi, cei mai importanţi fiind, fireşte, cei de la Guliai Gorod, Jabotin, Jurovka, Konstantinovka (Smela).

Capitolul II tratează problema cronologiei relative şi absolute, eşalonîndu-se — după inventar — curganele din bazinul Tiasmin, ce aparţin fazei arhaice. Pentru stabilirea celor mai vechi morminte ale fazei arhaice se prezintă, în primul rînd, reperele cronologice, deosebit de importante, pe care le oferă perioada tîrzie a culturii Cernoles şi a culturii cimmeriene. În acest sens, luînd în discuţie descoperirile de la Simferopol, Butenki şi mai ales mormintele de la Nosacevsk, unde apar piese de harnaşament de tip asirian, analoage cu cele reprezentate pe reliefurile (asiriene) din timpul lui Sargon al II-lea şi Aşurbanipal, autoarea ajunge la concluzia că perioada tîrzie a culturilor Cernoles şi cimmeriană (care constituie şi ultima etapă a culturii prescitice la nordul Pontului) se încheie pe la mijlocul secolului al VII-lea î.e.n. Începind cu această dată, pot fi încadrate cronologic cele mai timpurii curgane scitice, un punct de reper important oferindu-l curganul

https://biblioteca-digitala.ro

înarmaţi. Primele triburi, posedind doar topoare de luptă, lănci şi săgeţi cu vîrf de os — utilizabile mai mult pentru vînarea păsărilor —, au trebuit să cedeze în faţa săbiilor şi pumnalelor cu lamă lungă, a săgeţilor de război cu vîrf de bronz. Invadatorii au fost opriţi doar în regiunile în care s-au găsit faţă în faţă cu aceleaşi arme (Tisa superioară, Transilvania). În noua perioadă istorică doar unele culturi şi-au putut păstra independenţa, ca cea a ceramicii incrustate nord-transdanubiene de pildă, migrată spre Dunărea inferioară. Altele au dispărut fără urmă sau au supravieţuit în condiţiile dominaţiei cuceritorilor. În bronzul tîrziu, din amestecul culturii mormintelor tumulare cu fondul local se va naşte, în bazinul Dunării de mijloc, o nouă cultură, unitară, ataşată evoluţiei istorice central-europene.

Dovedind vaste cunoştinţe, dar şi o deosebită putere de evocare istorică, cartea lui I. B. va rămîne multă vreme o lucrare de bază pentru oricine studiază epoca bronzului din aceste părţi ale Europei. Erorile, inerente, se datoresc, în bună parte, lacunelor documentării existente, autorul însuşi fiind conştient că multe dintre formulările şi ipotezele emise (în legătură cu culturile aflate la est de Tisa mai ales) nu au putut fi destul de temeinic fundamentate. Dincolo de un material arheologic vast, bine sistematizat, cu valoare de *izvor*, oferit specialiştilor, autorul a încercat să pătrundă în toate fenomenele vieţii comunităţilor studiate, înfăţişîndu-ne o *imagine istorică* cu mişcări dinamice şi legături complexe. Cartea lui I.B. nu reprezintă, astfel, doar un stadiu şi o sinteză a cercetărilor pînă în anul 1958, cum consideră modest autorul, ci, aşa cum remarcase pe bună dreptate unul dintre referenţii lucrării, şi un program pentru viitor.

A. László

V.A. ILINSKAIA, *Ranneskifskie kurganî basseina r. Tiasmin*. Editura Naukova dumka, Kiev, 1975, 224 p., 24 fig. în text, 35 pl.

După o serie de studii monografice (de exemplu *Zăbalele scitice*, *Sciţii în zona de silvostepă din stînga Niprului* ş.a.), V. A. Ilinskaia a publicat de curînd o nouă monografie, a cărei temă, de data aceasta, o constituie curganele scitice timpurii din bazinul rîului Tiasmin. În această arie au fost dezveliţi încă la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru, prin cercetări sistematice sau în mod incidental, peste 600 tumuli scitici. Dintre aceştia V. A. Ilinskaia desprinde, clasifică şi prezintă în monografia de faţă, pentru prima dată în mod global, descoperirile, respectiv tumulii de caracter arhaic, în număr de cca 130. Dacă avem în vedere faptul că publicarea sau referirile la aceste descoperiri (de multe ori disparate, incomplete) se află diseminate în diverse publicaţii, unele greu accesibile astăzi, şi că o serie de inventare funerare au putut fi identificate după îndelungi cercetări şi confruntări în colecţiile vechi ale unor muzee, trebuie să recunoaştem că, prin monografia sa, V. A. Ilinskaia a pus la îndemîna cercetătorilor interesaţi un instrument de lucru deosebit de util şi necesar. Aceasta constituie de fapt unul din meritele lucrării, pe care considerăm necesar a-l releva în primul rînd.

Fireşte, în cele ce urmează nu se vor putea face referiri la toate aspectele tratate. Se va insista însă asupra celor mai importante, cu atît mai mult cu cît materialele şi viziunea de ansamblu pe care o dă monografia asupra grupului de pe Tiasmin ne oferă ocazia — prin posibilităţile lărgite de comparaţie — să reliefăm noi elemente pentru interpretarea grupului scitic din Transilvania. Dealtfel, asupra unor analogii dintre grupul de pe Tiasmin şi grupul din Transilvania am mai avut prilejul să ne referim.

După o introducere în care sînt expuse problemele şi importanţa cercetării, în cap. I autoarea prezintă descoperirile, respectiv tumulii arhaici din această zonă, cunoscuţi în 22 localităţi, cei mai importanţi fiind, fireşte, cei de la Guliai Gorod, Jabotin, Jurovka, Konstantinovka (Smela).

Capitolul II tratează problema cronologiei relative şi absolute, eşalonîndu-se — după inventar — curganele din bazinul Tiasmin, ce aparţin fazei arhaice. Pentru stabilirea celor mai vechi morminte ale fazei arhaice se prezintă, în primul rînd, reperele cronologice, deosebit de importante, pe care le oferă perioada tîrzie a culturii Cernoles şi a culturii cimmeriene. În acest sens, luînd în discuţie descoperirile de la Simferopol, Butenki şi mai ales mormintele de la Nosacevsk, unde apar piese de harnaşament de tip asirian, analoage cu cele reprezentate pe reliefurile (asiriene) din timpul lui Sargon al II-lea şi Aşurbanipal, autoarea ajunge la concluzia că perioada tîrzie a culturilor Cernoles şi cimmeriană (care constituie şi ultima etapă a culturii prescitice la nordul Pontului) se încheie pe la mijlocul secolului al VII-lea î.e.n. Începind cu această dată, pot fi încadrate cronologic cele mai timpurii curgane scitice, un punct de reper important oferindu-l curganul

https://biblioteca-digitala.ro

nr. 1 de la Boltîşka, unde apare ceramică rodo-miletiană databilă în al doilea sfert al secolului al VII-iea î.e.n., sau curganul nr. 2 de la Jabotin, unde s-au aflat binecunoscutele plăcuţe de os cu gravuri în stil animalier arhaic, ce-şi află analogii la Karmir-Blur. De notat că în unele din curganele cele mai timpurii, databile, prin restul inventarului, în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., apar şi elemente prescitice, cum ar fi piese de harnaşament de tip cimmerian sau ceramică cu incrustaţii în alb, care nu se mai regăsesc în mormintele scitice databile după 600. În fine trebuie relevat şi faptul că cercetarea comparativă a grupului curganelor timpurii din bazinul Tiasmin a permis reliefarea şi mai pregnantă a caracteristicilor culturii materiale scitice din faza arhaică, precum şi a limitelor ei cronologice, ce se extind din a doua jumătate a secolului al VII-iea pînă în al treilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n.

Prin elementele noi pe care le aduce, stabilirea cronologiei relative şi absolute a curganelor timpurii din bazinul Tiasmin se dovedeşte, deci, a fi deosebit de importantă pentru înţelegerea procesului de trecere de la perioada prescitică, respectiv Cernoles tîrzie, la faza scitică timpurie, adică la scitizarea acestei zone, cînd (aşa cum o demonstrează în continuare V. A. Ilinskaia) se schimbă radical şi brusc caracterul culturii, atît sub aspectul categoriilor ei materiale, cît şi al ritului şi ritualului funerar.

În capitolul III al lucrării se prezintă elementele ritului şi ritualului funerar, subliniindu-se în primul rînd faptul că tumulii sînt grupaţi, de regulă, pe terase mai înalte, dar totdeauna în apropierea unor cursuri de apă. Menţionăm că necropolele de caracter scitic din Transilvania au o dispunere topografică similară. În ceea ce priveşte înălţimea tumulilor, ea variază între 0,35—5 m, în unele cazuri intervenind şi o anumită aplatizare datorită lucrărilor agricole.

Este pe larg discutată apoi construcţia camerelor mortuare, care sînt executate fie direct pe sol, din stîlpi, fie în gropi adîncite, căptuşite cu lemn, remarcîndu-se faptul că adesea acoperişul acestor camere era incendiat ritual, în momentul ridicării tumulului peste mormînt. În legătură cu incendierea rituală a camerelor mortuare, ni se pare important a releva faptul că acest obicei se regăseşte — după părerea noastră — şi în cadrul grupului din Transilvania, anume la Fîntînele, unde I. H. Crişan, cu ocazia dezvelirii unui mormînt scitic, a aflat (în pămîntul de umplutură) resturi masive şi compacte de lemn carbonizat.

În faza arhaică a grupei Tiasmin există însă un număr apreciabil de morminte în gropi simple (de formă dreptunghiulară ovalizată), fără camere mortuare, precum şi morminte scitice care constituie înmormîntări secundare în mantaua unor tumuli mai vechi (eneolitici sau din epoca bronzului), obicei cunoscut şi în alte grupe, inclusiv în zona de stepă. Subliniem faptul că şi aceste două aspecte trebuie reţinute cînd se are în vedere interpretarea grupului din Transilvania, unde mormintele în gropi simple sînt de fapt caracteristice, fiind de asemenea documentată şi existenţa unor înmormîntări scitice secundare în tumuli anteriori (eneolitici), de exemplu la Cipău, Cîmpia Turzii (precum şi la Gurbăneşti, jud. Ilfov).

În privinţa ritului funerar, analiza mormintelor prescitice din bazinul Tiasmin arată că în această zonă nu există elemente care să prefigureze o evoluţie „locală" a culturii scitice. Dimpotrivă, purtătorii culturii Cernoles practicau incineraţia în morminte plane, pe cînd sciţilor iranici le era caracteristică inhumaţia. Dacă în faza arhaică a necropolelor apar în număr foarte mic şi morminte scitice de incineraţie, cercetările dovedesc că în grupa Tiasmin (ca dealtfel în întreaga arie scitică nord-pontică — arată Ilinskaia) numărul lor se reduce şi mai mult, devenind practic neglijabil începînd cu secolul V î.e.n., deci în fazele clasică şi tîrzie ale culturii scitice. În ce ne priveşte, ţinem să atragem în mod special atenţia asupra acestui aspect din cadrul lumii scitice nord-pontice (anume reducerea pînă la un coeficient neglijabil a mormintelor de incineraţie începînd cu secolul al V-lea î.e.n.), deoarece în cadrul grupului scitic din Transilvania asistăm la un fenomen contrar. Astfel, dacă în momentul infiltrării în Transilvania, la începutul secolului al VI-lea î.e.n., acestui grup îi era caracteristică inhumaţia (ca şi sciţilor nord-pontici), rămăşiţele lui trec masiv la incineraţie în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., cum o arată necropola de la Băiţa, datînd din această perioadă şi care este, dealtfel, cea mai tîrzie necropolă de acest tip cunoscută pînă acum în Transilvania. Iar această trecere la ritul incineraţiei, rit caracteristic în Transilvania populaţiei autohtone, este de fapt dovada cea mai clară a procesului de asimilare a grupului scitic de către daco-geţi. Cunoaşterea situaţiei din lumea scitică nord-pontică oferă astfel un nou suport pentru interpretarea *în acest mod* a necropolei de la Băiţa, interpretare pe care am preconizat-o cu ocazia publicării respectivei necropole.

În cadrul cap. III sînt prezentate şi elementele ritualului funerar, arătîndu-se că în morminte se presărau coloranţi naturali (ocru, realgar), cărbune, cretă, se depunea ofrandă de carne. Se tratează de asemenea compoziţia şi dispunerea inventarului în gropile mortuare. În ceea ce priveşte orientarea schele-

https://biblioteca-digitala.ro

telor, ea este foarte diferită, dar se constată o anumită preponderenţă a celor cu capul la V sau NV. Referitor la aceste aspecte vom menţiona doar faptul că ele se regăsesc pînă la amănunt şi în grupul din Transilvania.

În capitolul IV este analizat inventarul funerar. El constă din arme (akinakes-uri, săgeţi, topoare-ciocan, lănci), piese de harnaşament, obiecte de uz curent, ceramică (vase bitronconice, străchini cu buza invazată, cești cu toartă supraînălţată, vase borcan, vase miniaturale), podoabe (inele de buclă — cu şi fără capete conice —, ace de păr, colane cu corpul torsionat, mărgele de sticlă, mărgeluţe din pastă caolinoasă etc.), obiecte de toaletă (oglinzi, inclusiv de tip nomad), vîrfuri de baldachin ş.a. Sînt discutate de asemenea elementele artei animaliere.

În legătură cu inventarul funerar, observăm că, în ansamblul său, el are o tentă net arhaică, oferind numeroase analogii pentru piesele aflate în mormintele grupului scitic din Transilvania. Dintre acestea menţionăm toate categoriile de arme, podoabele, oglinzile de tip nomad şi cele cu ornamente animaliere, unele categorii de vase (bitronconice, străchini, vase borcan, vasele miniaturale), reprezentările artei animaliere etc.

Descoperirile arată că în grupa Tiasmin mormintele pregnant arhaice, datind din a doua jumătate a secolului al VII-lea i.e.n., sînt mai sărace, dar începînd cu secolul al VI-lea se depune un număr tot mai mare de piese. De asemenea, în unele morminte datind din a doua jumătate a secolului al VII-lea i.e.n. apar sporadic şi elemente prescitice: piese de harnaşament, ceramică cu incrustaţii în alb, săgeţi rombice, care nu se mai întîlnesc la începutul secolului al VI-lea. Acest ultim aspect evidenţiat de Ilinskaia, valabil dealtfel pentru întreaga arie scitică nord-pontică, constituie, după părerea noastră, un preţios indiciu pentru datarea grupului scitic din Transilvania. Astfel, dacă avem în vedere faptul că în mormintele cele mai timpurii ale grupului din Transilvania (databile clar în faza arhaică) nu s-au aflat, totuşi, elemente prescitice, rezultă că momentul pătrunderii acestui grup în Transilvania *nu* se plasează în secolul al VII-iea, ci la începutul celui următor, adică în primul sfert al secolului al VI-lea î.e.n., dată pentru care ne-am pronunţat — şi pe baza altor argumente — în repetate rînduri.

Analiza tuturor elementelor ritului, ritualului şi inventarului o duc pe V. A. Ilinskaia la concluzia că grupul scitic de pe Tiasmin ajunge acolo, gata format, în a doua jumătate a secolului al VII-iea i.e.n. Dizlocind cultura locală, sciţii aduc un rit, elemente de ritual şi o cultură materială nouă, care nu-şi au precedente în cultura băştinaşă. Proprie culturii scitice şi fără precedente în zona Tiasmin (ca dealtfel în întreaga arie nord-pontică) este şi arta animalieră. Toate elementele, încheie Ilinskaia, vin să infirme ipoteza originii locale, nord-pontice, a sciţilor iranici, dovedind că ei sosesc aici pe la mijlocul secolului al VII-lea i.e.n.

În încheiere dorim să subliniem încă o dată valoarea acestei monografii, care rezidă atît în bogatul material prezentat, cit şi în analiza pertinentă şi concluziile importante pe care le desprinde autoarea pentru grupa scitică de pe Tiasmin, ca şi pentru lumea scitică nord-pontică în general. Lucrarea oferă deci o sumă de noi elemente, de care va trebui să se ţină seamă în interpretarea fenomenelor similare, fapt care-i extinde utilitatea dincolo de aria şi problematica căreia îi este consacrată.

Valentin Vasiliev

Marisia, VI, 1976

Marisia — Studii şi materiale de arheologie, istorie şi etnografie — ajunsă la al şaselea volum, este revista publicată de Muzeul judeţean Mureş din Tg. Mureş şi care cuprinde serioase articole de specialitate.

Ţinem să relevăm apreciind faptul că articolele au fost grupate judicios astfel: I. Arheologie, II. Istorie, III. Etnografie, la care se adaugă grupa: Note.

Printre articolele cuprinse în prima grupă menţionăm pe acel semnat de V. Lazăr şi intitulat: „Aşezări de înălţime cu terase ale culturii Coţofeni în Transilvania".

Din cuprinsul articolului, se constată că, prin săpăturile efectuate, s-a mai completat cunoaşterea perioadei de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului în Transilvania.

Un alt articol ce prezintă importanţă este acel al lui V. Vasiliev, intitulat: „Necropola de la Băiţa (jud. Mureş) şi problema tracizării enclavei scitice din Transilvania".

Biritualismul acestei necropole o detaşează de celelalte necropole scitice din Transilvania şi din lumea scitică nord-pontică. Ritul incineraţiei din unele morminte ale necropolei de la Băiţa apropie această necropolă de mediul autohton traco-dacic, arătînd influenţa exercitată de autohtonii traco-daci asupra rămăşiţelor enclavei scito-iranice din Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro

telor, ea este foarte diferită, dar se constată o anumită preponderență a celor cu capul la V sau NV. Referitor la aceste aspecte vom menționa doar faptul că ele se regăsesc pînă la amănunt și în grupul din Transilvania.

În capitolul IV este analizat inventarul funerar. El constă din arme (akinakes-uri, săgeți, topoare-ciocan, lănci), piese de harnașament, obiecte de uz curent, ceramică (vase bitronconice, străchini cu buza invazată, cești cu toartă supraînălțată, vase borcan, vase miniaturale), podoabe (inele de buclă — cu și fără capete conice —, ace de păr, colane cu corpul torsionat, mărgele de sticlă, mărgeluțe din pastă caolinoasă etc.), obiecte de toaletă (oglinzi, inclusiv de tip nomad), vîrfuri de baldachin ș.a. Sînt discutate de asemenea elementele artei animaliere.

În legătură cu inventarul funerar, observăm că, în ansamblul său, el are o tentă net arhaică, oferind numeroase analogii pentru piesele aflate în mormintele grupului scitic din Transilvania. Dintre acestea menționăm toate categoriile de arme, podoabele, oglinzile de tip nomad și cele cu ornamente animaliere, unele categorii de vase (bitronconice, străchini, vase borcan, vasele miniaturale), reprezentările artei animaliere etc.

Descoperirile arată că în grupa Tiasmin mormintele pregnant arhaice, datînd din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., sînt mai sărace, dar începînd cu secolul al VI-lea se depune un număr tot mai mare de piese. De asemenea, în unele morminte datînd din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. apar sporadic și elemente prescitice: piese de harnașament, ceramică cu incrustații în alb, săgeți rombice, care nu se mai întîlnesc la începutul secolului al VI-lea. Acest ultim aspect evidențiat de Ilinskaia, valabil dealtfel pentru întreaga arie scitică nord-pontică, constituie, după părerea noastră, un prețios indiciu pentru datarea grupului scitic din Transilvania. Astfel, dacă avem în vedere faptul că în mormintele cele mai timpurii ale grupului din Transilvania (databile clar în faza arhaică) nu s-au aflat, totuși, elemente prescitice, rezultă că momentul pătrunderii acestui grup în Transilvania *nu* se plasează în secolul al VII-lea, ci la începutul celui următor, adică în primul sfert al secolului al VI-lea î.e.n., dată pentru care ne-am pronunțat — și pe baza altor argumente — în repetate rînduri.

Analiza tuturor elementelor ritului, ritualului și inventarului o duc pe V. A. Ilinskaia la concluzia că grupul scitic de pe Tiasmin ajunge acolo, gata format, în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. Dizlocînd cultura locală, sciții aduc un rit, elemente de ritual și o cultură materială nouă, care nu-și au precedente în cultura băștinașă. Proprie culturii scitice și fără precedente în zona Tiasmin (ca dealtfel în întreaga arie nord-pontică) este și arta animalieră. Toate elementele, încheie Ilinskaia, vin să infirme ipoteza originii locale, nord-pontice, a sciților iranici, dovedind că ei sosesc aici pe la mijlocul secolului al VII-lea î.e.n.

În încheiere dorim să subliniem încă o dată valoarea acestei monografii, care rezidă atît în bogatul material prezentat, cît și în analiza pertinentă și concluziile importante pe care le desprinde autoarea pentru grupa scitică de pe Tiasmin, ca și pentru lumea scitică nord-pontică în general. Lucrarea oferă deci o sumă de noi elemente, de care va trebui să se țină seamă în interpretarea fenomenelor similare, fapt care-i extinde utilitatea dincolo de aria și problematica căreia îi este consacrată.

Valentin Vasiliev

Marisia, VI, 1976

Marisia — Studii și materiale de arheologie, istorie și etnografie — ajunsă la al șaselea volum, este revista publicată de Muzeul județean Mureș din Tg. Mureș și care cuprinde serioase articole de specialitate.

Ținem să relevăm apreciind faptul că articolele au fost grupate judicios astfel: I. Arheologie, II. Istorie, III. Etnografie, la care se adaugă grupa: Note.

Printre articolele cuprinse în prima grupă menționăm pe acel semnat de V. Lazăr și intitulat: „Așezări de înălțime cu terase ale culturii Coțofeni în Transilvania".

Din cuprinsul articolului, se constată că, prin săpăturile efectuate, s-a mai completat cunoașterea perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului în Transilvania.

Un alt articol ce prezintă importanță este acel al lui V. Vasiliev, intitulat: „Necropola de la Băița (jud. Mureș) și problema tracizării enclavei scitice din Transilvania".

Biritualismul acestei necropole o detașează de celelalte necropole scitice din Transilvania și din lumea scitică nord-pontică. Ritul incinerației din unele morminte ale necropolei de la Băița apropie această necropolă de mediul autohton traco-dacic, arătînd influența exercitată de autohtonii traco-daci asupra rămășițelor enclavei scito-iranice din Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro

Necropola de la Băița se situează cronologic în a doua jumătate a secolului al VI-lea, dată la care și Herodot menționează în „Istoriile" sale că agatîrșii adoptaseră obiceiurile tracice, respectiv dacice locale. Dispariția completă a enclavei scitice din Transilvania este cea mai bună dovadă a viabilității culturii autohtone.

În continuare, semnalăm articolul lui Gheorghe Baltag despre „Ceramica daco-getică în cetatea Sighișoara". Materialul ceramic daco-getic descoperit pe platoul central al cetății Sighișoara ne dovedește prezența unei așezări daco-getice pe suprafața teritoriului actual al cetății Sighișoara.

În articolul lui V. Moga, intitulat: „Sondajul arheologic de la Blandiana" (jud. Alba), ni se arată că prin acest sondaj efectuat la Lunca Fermei de lîngă satul Blandiana (jud. Alba), s-a ajuns la identificarea unei noi așezări rurale, situată lîngă drumul ce unea Ulpia Traiana cu Apulum, confirmîndu-se încă o dată intensitatea locuirii văii Mureșului în epoca stăpînirii romane în Dacia.

Documentatul articol al Anei Hopârtean, intitulat: „Topografia castrului de la Potaissa" vine să confirme din nou intensa viață economică și socială a Potaissei, care, prin prezența și activitatea Legiunii a V-a Macedonica, devine, într-un timp foarte scurt, centrul militar și politic al Daciei Porolissensis și, în același timp, un punct important al vieții romane din Dacia și al romanizării acestei provincii.

Trecînd la articolele referitoare la arheologia mileniului întîi e.n. avem de semnalat articolul lui Z. Szekély, despre așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș). Această așezare este singura așezare prefeudală în valea Tîrnavelor în care s-a putut constata pătrunderea slavilor. Conviețuirea slavilor cu populația romanizată este atestată de ceramica de tradiție dacică și romană. Viața așezării nu depășește secolul al VIII-lea.

Un deosebit interes documentar prezintă articolul lui A. Zrinyi, intitulat: „Repertoriul localităților din jud. Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV—XIII e.n.".

Remarcabile pentru conținutul lor sînt și articolele cuprinse în grupa intitulată: *Istoria*, unde se găsesc articole referitoare la: „Chezășia pe domeniul Gurghiu", „Conscripții urbariale mureșene din anul 1785", „Organizarea sesiei iobăgești pe teritoriul actualului județ Mureș în perioada 1785—1820", „Legăturile culturale dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților în a doua jumătate a secolului al XIX-iea și începutul secolului al XX-iea", „Contribuțiile mureșene pentru sprijinirea războiului de independență a României", „Legislația privind reforma agrară din Transilvania, 1918—1921".

Importante sînt și informațiile cuprinse în articolul lui Ion Nistor, intitulat: „Din legăturile lui Ioan Rațiu cu valea superioară a Mureșului" și acelea cuprinse în articolul lui Liviu Moldovan: „Societatea de istorie, arheologie și etnografie din jud. Mureș (1924—1940)". Un loc deosebit îi ocupă articolul lui Iacob Mîrza, intitulat: „Lucrări de Petru Maior în colecții de carte veche din Alba Iulia".

Articolele de etnografie cuprind de asemenea rezultatele unor prețioase cercetări pentru valorificarea patrimoniului cultural etnografic din jud. Mureș.

În ultima grupă a revistei *Marisia* intitulată *Note*, se cuprind rezultatele unor recente cercetări arheologice din jud. Mureș. Revista își încheie paginile cu „Cronica Muzeului județean Mureș" (pe 1976).

Ținînd seamă de bogăția și valoarea articolelor cuprinse în volumul al VI-lea al acestei reviste, recomand călduros specialiștilor consultarea sa.

Irina Casan Franga

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ACMIT	— Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pentru Transilvania.
ActaAntHung	— Acta antiqua Academiae scientiarum hungaricae, Budapesta.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca.
AEM	— Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AIGR	— Anuarul Institutului geologic al României.
AIIAIași	— Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj Napoca.
AJA	— American Journal of Archaeology, Princeton.
AnInstIași	— Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași.
AnnÉp	— Année Épigraphique, Paris.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchHung	— Archaeologia hungarica, Budapesta.
ArheologijaSofia	— Arheologija, organ na arh. institut i muzej, Sofia.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iași — București.
ARMSI	— Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice.
ArtArh	— Arta și arheologia, Iași.
ASUIași	— Anuarul științific al Universității, Iași.
AUB	— Analele Universității București, Seria științe sociale — istorie.
BMI	— Buletinul monumentelor istorice, București.
BSNR	— Buletinul Societății numismatice române, București.
BullÉp	— Bulletin Épigraphique, Paris.
Carpica	— Carpica, Bacău.
CIL	— *Corpus inscriptionum latinarum*.
CNA	— Cronica numismatică și arheologică, București.
DA	— Ch. Daremberg — Edmond Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*.
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957 ...
DID	— *Din istoria Dobrogei*, București.
DIR	— *Documente privind istoria României*.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae.
DolgCluj	— Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj.
DRH	— Documenta Romaniae historica.
FoliaArch	— Folia archaeologica, Budapesta.
IDR	— *Inscriptiones Daciae romanae*, I, București, 1975.
IGR	— Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes.
ILS	— Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*.
InvArch	— Inventaria archaeologica.
JÖAI	— Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes, Viena.
JRS	— Journal of Roman Studies, Londra,
Latomus	— Latomus
MASP	— Materiali po arheologii Severnogo Pričerno Morija.
Marisia	— Marisia, Tîrgu Mureș.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	— Memoria antiquitatis, Piatra Neamț.
MIAEM	— Materialy i issledovanija po archeologii i ethnografii Moldavskoi SSR, Chișinău.
NC	— Numismatic chronicle, Londra.
OR	— D. Tudor, *Oltenia romană*, București.
PBSR	— Papers of the British School at Rome, Londra.
PIR	— Prosopographia Imperii romani saec. I—III, ed. 2, Berolini et Lipsiae.
Pontica	— Pontica, Muzeul de arheologie, Constanța.
RA	— Revue archéologique, Paris.
RE	— Pauly-Wissowa, *Real — Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.

https://biblioteca-digitala.ro

REG	— Revue des Études Grecques, Paris.
RESEE	— Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti.
RevMuzMon	— Revista muzeelor şi monumentelor, Bucureşti.
RRH	— Revue roumaine d'histoire. Bucureşti.
SCA	— Studii şi cercetări de antropologie, Bucureşti.
SCIA	— Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV(SCIVA)	— Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974: Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SMMIM	— Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară.
StCl	— Studii clasice, Bucureşti.
StComPiteşti	— Studii şi comunicări, Piteşti.
StComSibiu	— Studii şi comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
TIR	— Tabula Imperii romani, Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"– IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTA PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
– SÉRIE THÉÂTRE, MUSIQUE, CINÉMA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" parait 4 fois par an. Pris d'un abonnement annuel : $ 30. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O. Box 136–137, telex 11 226, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, Bucureşti, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71 021, Calea Victoriei nr. 125, Bucureşti
tel. 50.76.80

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ELENA BUSUIOC, **Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova**, 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.

D. M. PIPPIDI, **Scythia Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire**, 1975, 314 p., 24 pl., 38 lei.

* * * **Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania**, 1975, 324 p., 30 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, I, 1975, 287 p., 2 pl., 31 lei.

PETRE I. ROMAN, **Cultura Coțofeni**, 1976, 216 p., 1 pl., 34 lei.

EMILIAN POPESCU, **Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România**, 1976, 451 p., 42 pl., 63 lei.

D. PROTASE, **Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie**, 1976, 115 p., 24 pl., 25 lei.

M. MACREA și I. GLODARIU, **Așezarea dacică de la Arpașu de Sus**, 1976, 112 p., 5 pl., 8,25 lei.

I. I. RUSSU, **Elemente traco-getice în Imperiul roman și Byzantium**, 1976, 184 p., 19,50 lei.

R. VULPE, **Studia Thracologica**, 1976, 336 p., 26 lei.

* * * **Thraco-Dacica**, 1976, 351 p., 48 lei.

AL. SUCEVEANU, **Viața economică în Dacia romană. Secolele I–III e.n.**, 1977, 179 p., 28 lei.

PETRE DIACONU și SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare, II. Așezarea medievală**, 1977, 219 p., 10 pl., 36 lei.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei.

D. M. PIPPIDI și EM. POPESCU (sub redacția), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU, și C. C. PETOLESCU, **Inscripțiile Daciei romane**, II, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

* * * **Inventaria arhaeologica**, fasc. 8, R. 42 — R. 51, 1977, 15 file, 5 lei ; fasc. 9, R. 52 — R. 63, 1977, 14 file, 5 lei ; fasc. 10, R. 64 — R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

PETRE ALEXANDRESCU, **Histria**, IV, 1978, 145 p., 70 pl., 34 lei.

MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII–IX) de la Bucov–Ploiești**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.

FLOREA MOGOȘANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.

PETRE ROMAN și IOAN NEMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.

D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.

SCIVA, tomul 30, nr. 1, București, 1979, p. 1–134

I P Informația c. 798

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro